

A Gyűlölet százada

Részlet Minden elmúlik egyszer csak Európa megszállása című kéziratból

1. 1944. március 19.

A krisztus utáni 20. század közepén, az 1940-es évek elején, valamikor a Második Világháború alatt megszűnt a krisztianizmus ezerhatszázhusz éves világtörténelmi hegemon szerepe. Az emberiség csak a folyamat végén észlelte a tényt, hogy a keresztyén eszmei értékrend, a jó, igaz és szép krisztusi szabályrendje közéletünkben érvényét veszttette, helyébe pedig az a dialektikus cinizmussá lett materializmus lépett, amely *egyetlen értékül a gazdasági hasznót, a profitot fogadja el*. Erre épül fel a keresztyénség hegemon helyét elfoglaló – nagyon türelmetlen – új világvallás, az *ateizmus*, a társadalmi ellentét, a *gyűlölet* vallása. Olyan új társadalmi szerveződés indult a 20. század közepén, hogy annak alapfogalmai és az azoknak elnevezésére szolgáló kifejezések ismeretlenek és érthetetlenek az előző korszak publicisztikai szakemberei számára. A gyűlölet minden törvény gátját átszakító, apokaliptikus áradata az egész 20. századon végigvonult ugyan, de a negyvenes évek elején kulminált: hatvan millió katonai és polgári halott, deportálás, Holokauszt, jogfosztott kényszermunkás, oktalan tömeggyilkosság, több százmillió földönfutó, és a gyűlölet mindenféle más megnyilvánulása. Mindez *forradalmi*, azaz illegitim változást eredményezett a társadalomban, mert ilyent nem tűrt volna az előző *európai nemzeti jogrend*.

A második világháború melyik eseménytől számíthatjuk a hagyományos európai keresztyén értékrend érvényvesztését? Az 1939-es német-szovjet paktumtól? Lengyelország megtámadásától, 1939. szeptember 1-től? Finnország szovjet részről történt megtámadásától: 1939 decemberétől? A Szovjetunió elleni háború megindításától: 1941. júniusától? Az USA hadba lépésétől: 1941 decemberétől? A sztálingrádi csatától: 1943. január 12-től? Olaszország kapitulációjától: 1943. július 25-től? A Teheráni konferenciától: 1943. november 28-december 1-től? Magyarország megszállásától: 1944. március 19-től? A szövetségesek normandiai partraszállásától: 1944. június 6-tól? Románia átállásától: 1944. augusztus 23-tól? A Jaltai Konferenciától: 1945. február 4-12-től? Az ezeréves magyar állam megszüntetésétől: 1945. április 4-től? Németország fegyverletételétől: 1945. májusától? Az Egyesült Nemzetek Szervezetének megalakulásától: 1945. június 26-tól? A Potsdami Konferenciától: 1945. július 17-augusztus 2-től? A Japán elleni atombombátámadástól: 1945. augusztus 9-től? A nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék működésének kezdetétől: 1945. november 20-tól? A párizsi békeszerződés aláírásától: 1947. február 10-től? Az emberi jogok kartájának elfogadásától: 1948. december 10-től? Vagy a sok más egymásnak ellentmondó, logikai sorrendbe sem állítható eseménytől?

Arra sem találunk indokot vagy magyarázatot a hadtudományban, még kevésbé a keresztyén értékrendben, hogy a békekövet náci alvezért miért vetik fogságba 1941 májusában? Hogy Liberátor repülőgépek miért bombázzák a polgári lakosságot, miért irtanak ki több százezer

polgári menekültet Drezdának a háború végén való bombázásával? Hogy miért nézi tétlenül a szovjet hadsereg a varsói gettó kiirtását? Hogy miért késlekedik az amerikai hadsereg csaknem két évig Itáliában, hogy idejük legyen a náciknak a közép-európai zsidóság deportálására? Hogy miért kötöttek a nagyhatalmak és miért hoztak nyilvánosságra olyan szerződéseket – például: az 1938. szeptemberi Münchener Négyhatalmi Egyezmény –, amelyeknek rendelkezéseit már eleven sem szándékoztak betartani? Másfelől, miért titkolták el – és tartják titokban évtizedek óta – az emberiség jövőjét meghatározó döntéseiket, és miért követelik meg mégis azok rendelkezéseinek láthatatlanul való betartását? Még a világháború végzetes második katonai menetének a tényleges kezdete sem állapítható meg, a vége pedig még kevésbé: az addigi világtörténelemben elő nem fordult nemzetközi jogi aktus, a hadiállapotot lezáró békeszerződés elmaradása és helyette az antifasiszta megszállás alá került vesztes államok – minden európai ország ilyen volt – alkotmányának fokozatosan antikrisztianus jellegű átalakítása.

A tájékozódást lehetetlenné tevő, átláthatatlan történelmi homályt kétségbe ejtővé fokozza a véglegessé vált antifasiszta megszállóknak, Európa új urainak az az igénye, hogy a „*megszállást felszabadításnak*” kell nevezni. Hogy ennek valós alapja lehessen, az antifasiszta felszabadítást *fasiszta megszállásnak* kellett megelőznie. És ez szépen, tervszerűen meg is történt: *Postmortem*, a háború után fasisztának nevezett Németország és Olaszország 1938-cal kezdődően, sorra megszállta Ausztriát, Csehországot, Szlovákiát, Lengyelországot, Norvégiát, Dániát, Hollandiát, Luxemburgot, Belgiumot, Franciaországot, Romániát, Albániát, Jugoszláviát, Görögországot és Bulgáriát úgy, hogy 1941-ben – Svédország, Finnország, Helvécia és Magyarország kivételével – az egész kontinens fasiszta főhatalom alá került. A politikatörténet logikájában nem találunk magyarázatot Magyarország 1944-i megszállására, hiszen ez valójában ellenkezett Németország érdekeivel. Az Antifasiszta Szövetség pedig – *bevallottan* – szigorúan kötelezte Magyarországot a német megszállás elhárítására, mert az egyértelműen a közép-európai zsidóság pusztulását jelentette. Hogy következett be mégis ez a sorsdöntő esemény? Kik és hogyan győzték meg a zsidóságot úgy, hogy minden ellenállási kísérlet, egyéni és csoportos szökési próbálkozás nélkül, teljes nyugalommal menjenek előbb gettóba, majd deportálásba? Miért Horthy Miklósnak kellett ebbe beavatkoznia, hogy többszáz ezernyi zsidó életben maradjon? Miért kell ezt és ennek magyarázatát azóta is, nemcsak titokba tartani, hanem le is tagadni? Bizony, kénytelenek vagyunk elfogadni azt az irracionális magyarázatot, hogy mindez egy fantomhatalom, a Gyűlölet műve. A *felszabadítás* kiszámíthatatlan, de következetes *menetrendje* is egyetlen zseniális, de könyörtelen stratégia-tervezőre utal.

A német katonai fölény 1943. januári megtörésétől Európa népei mind az angolszász felszabadítókat várják, lesik, hogy honnan és mikor indulnak már, hogy fogadásukra minden előkészületet megtehessenek. Előbb dél felőli felszabadítás esetére készülnek fel az európai nemzetek, ennek megfelelő egyezményeket kötnek a szövetségesekkel és egymással, hogy az végül is 1944. június 6-ig várasson magára, és akkor is a legtávolabbi nyugati partról induljon. Bár a német véderő csak a Vörös Hadsereg ellen harcol végkimerülésig, az angolszászok még a számukra nyitott úton sem nyomulnak előre, csak cammognak-ballagnak, hagyják szovjet megszállás alá kerülni az egész Közép-Európát. Be is vált a taktika, mert a franciák, belgák, hollandok, dánok, norvégok olyan egetverő lelkesedéssel fogadják a felszabadítókat, mintha azelőtt nem is ők adták volna minden ellenállás nélkül magukat német megszállás alá. Igen,

Nyugat-Európa népei kollaboráció miatt sorra kivégzik reálpolitikusaikat, hogy csak az USA előtt feltétlen hódolók maradhassanak életben. Nemcsak a pipogya Churchill, de még az azelőtt Napóleont játszó De Gaulle is ott hajlong az amcsik előtt, és hálásan fogadja el meg nem érdemelt helyét – amit talán gúnyból juttatnak neki – a győztes nagyhatalmak között. És se vége, se hossza nincs a német megszállókkal szembeni soha nem volt hősi ellenállás dicsőítésének és a legyőzöttek becsmérésének, írásban, szóban, filmen és mindenképpen. Persze, legtöbb ellenállási hőstett – utólag – éppen Csehországban és Franciaországban keletkezett, noha jól emlékszünk az ott történtek ténylegesen dicstelenségére. – Középeurópa népei azonban hiába vállalnak erejükön felüli áldozatot csak azért, hogy nyugati megszállás alá kerülhessenek, az angolszász szövetségesek megállottak az Elba vonalánál. Amikor a pipogya Churchillnek a lengyelek elárulását említették, cinikusan mondta: „A lengyelek? Voltak azok már orosz uralom alatt. Megszokhatták.” – Igen bizony! A második világháború folyamán érvényét veszítette a hagyományos európai értékrend, *nem maradt becsülete a becsületnek!*

Az előzőkben felsorolt sorsdöntő történelmi események közül, mindent megfontolva és számba véve, mi az európai hagyományos *keresztyén értékrend megszűntét 1944. március 19-re, Magyarországnak német megszállás alá kerülésére tesszük.* Nem azért, mert hozzánk való közelsége miatt ezt érzékeljük legerősebben, hanem inkább azért, mert erre *nem is kerestek ürügyet a keresztyén jogrendben.*

Nem áll ugyan rendelkezésünkre semmi tárgyi bizonyosság a 20. századi nagy rendszerváltozásra vonatkozóan, csak mindent elszenvedő tanúi vagyunk mi, akkori ifjak, ennek a századnak túlélői. Nem is próbálkozunk hát a világhatalmi tényezők ismertetésével, vagy azok befolyásának, tényleges hatásának és irányának a tárgyalásával. A rajtunk és velünk történeteket azonban elmondjuk, mert el kell mondanunk. Hogy támadt bennünk egy bizonytalan *veszélyérzet* hatása alatt az a *szorongás*, amely a háborúvesztés későbbi eseményei alatt, egész életünket céltalansággal fenyegető *félelemmé*, majd néha szívszorító rettegéssé fokozódott.

Az emlékezetes napon, 1944. március 19-én, mint vasárnaponként rendszeresen, mi, kolozsvári magyar egyetemi hallgatók népmentő lelkes csapata, *szórványmunkán* voltunk a Mezőség falvaiban. A Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület, a FIKE szervezésében, a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége keretében, kettesével-hármasával rendszeresen kijártunk a magyar közösség és iskola nélküli falvakba, az ott még megmaradt néhány magyar *elhagyatottságának testvéri enyhítésére*, a szórványok ismeretlen, vigasztalan világába, az Elnémult Harangok földjén, abban az országban, amelyben a Rengeteget és Amerikát megjárt Ábel sem volt soha. Istentiszteletet tartottunk, magyar nyelvre, hittanra, zsoltárra, népdalra, játékokra tanítottuk a gyermekeket, meglátogattuk a gondokkal, betegségekkel küszködőket és segítettünk, ahogy tudtunk. Rendszerint össze is írtuk az ügyes-bajos dolgokat és jelentettük a kolozsvári központnak azokat, amiket mi nem tudtunk elintézni. Szervezőink azután eljártak a megfelelő intézményeknél, hivataloknál, hatóságoknál. Mindenütt – állami, katonai, polgári, egyházi hatóságoknál, népjóléti, egészségügyi, oktatásügyi intézményeknél – szívesen fogadtak, állottak rendelkezésünkre és segítettek, mert a szórványgondozás *szent nemzeti ügy* volt akkor Erdélyben. Szervezője, a Főiskolás IKE kezdte volt az 1930-as évek elején párhuzamosan a munkás ifjak külvárosi missziójával, a Négy Év alatt valóságos mozgalommá terebélyesedett, és fontossága felnőtt a FIKE tevékenységének második helyére, első helyen maradt a péntek esti bibliaóra, amely mindig az egész kolozsvári egyetemi ifjúság találkozási,

beszélgetési és vita alkalma volt és maradt. A pénteki Bibliaóra után szórványgyűlés következett, ahol az előző vasárnap végzett munkát vették számba és a következő vasárnapit szervezték meg. Különb, a szóránymunka nemzetmentő, hősi tevékenységnek számított és az abban résztvevők aránytalanul olcsón jutottak népszerűséghez az egyetemi ifjúság körében. Engemet is 1944 januárjában a KMDSZ Közművelődési Munkaközösségének elnökéül választottak első éves joghallgató létemre, mert híre kelt annak, hogy én még egyetlen vasárnapot sem töltöttem Kolozsváron, nem pihentem, templomban, hangversenyen, társaságban sem voltam, ünnepi asztalnál nem ebédeltem, hanem hajnaltól napestig a mezősegi sarat tapostam, és olyasmivel foglalkoztam, amihez nem is érttem, és aminek értéke meg sem közelítette a ráfordított fáradságot. Pedig mi sem voltunk diáktársainknál különbek, mert mindenki, mindenütt megtette, amit népünkért megtehetett. Persze, voltak, akik csak szájaltak, semmit sem tettek, csak nagy hangon a többieket bíztatták: De ha ezektől csak ennyi tellett, tőlük ennyi is elég volt, hiszen akadályozhatták volna a munkát, vagy ronthaták volna a tevékenyek kedvét. – Miért dolgoztunk, törekedtünk, tusakodtunk ennyire? Mert meg voltunk győződve arról – és azóta is ebben a meggyőződésben élünk –, hogy más is, a nemzetnek minden tagja, az ország minden polgára ugyanúgy megteszi, ami tőle telik mindnyájunk jövődjé érdekében.

Alkonyatkor érkeztünk haza, szaporán kimosakodtunk a sárból, rendbe tettük magunkat és – József napja lévén – *Komáromy Jóska* szobatársunk ünnepléséhez kezdtünk, azaz nagykirályi finomságokkal tele hazai csomagja elfogyasztásához. A Református Teológia internátusának 24-es szobájában laktunk akkor, hatan első évesek, a balázsfalvi *Pataki János* kivételével volt wesselényista diákok: *Virág Károly* és *Sípos János* teológusok, *Lakatos László* és *Dobai István* jogászok, valamint az ünnepelt matematikus. Ahogyan a csomagfogyasztáshoz illik, vendégeink is voltak a diákotthonból is, a városból is: *Kultsár Jóska* kimenős katona, *Szaleczky Lajos* szintén zilahi osztálytársak, Jóska legjobb barátja, *Elekes Tamás* szigorló jogász, cserkészvezető, aki magával hozta *Viljő Tervonent*, a budapesti finn követség attaséját és a finn kiállításokat szervező kolozsvári diákot, a közgazdász *Szabó Pistát*. Benéztek és hosszabb-rövidebb ideig részt vettek a banzájban idősebb lakótársaink is: *Marosi Péter* az Ifjú Erdély szerkesztője, *Molnár Dezső* a FIKÉ népfőiskola szervezője, *Herman János* szenior, „szóránypüspök”, *Bereczki Sándor*, a Mi dalaink szerkesztője, és bizonyosan mások is. Szokásunk szerint, a megfelelő hangulat kedvéért halk gramofon zenét hallgattunk – a *Galántai táncok* és az *Egmont nyitány* voltak a kedvenc számaink –, miközben ettünk, ittunk – jóféle itóka is volt a csomagban –, beszélgettünk, vitatkoztunk, danoltunk, a végén táncoltunk is. Később valakinek eszébe jutott, hogy Kossuth Lajos halálának van az évfordulója. Emlékére csendesesen eldaloltuk a Kossuth Lajos azt üzentét, majd más népdalokat, utána pedig mind hangosabban és zajosabban – bár Kossuth egyáltalán nem volt népszerű köreinkben és nótáját sem daloltuk máskor soha – többször egymásután, egy órán át ismételve a Kossuth-nótát, hogy: *Éljen a magyar szabadság, Éljen a haza!* – amíg a szenior szilenciumot nem parancsolt és el nem rendelte a takarodót. – Másnap reggel megtudtuk, hogy a német Wehrmacht közben megszállta Magyarországot.

Loholva érkeztünk Lakatos Lacival a hétfői első előadásra – Schneller Károly Statisztikájára – de kár volt a sietség, mert elmaradt. Az évfolyam zsibongva tárgyalta a német megszállás rádióhírét. Hogy a Kormányzó haza sem jött németországi látogatásáról, helyette a német

hadsereg jött be. Mi van? Mi lesz? Háború – de hát szövetségesek vagyunk? A dékáni hivatalban megtudtuk, hogy csak az első előadás marad el a professzor távolléte miatt, a következőt már megtartják. Addig is *Zsombory Dénes* évfolyamfelelőst és engem elküldtek tájékozódni. Először nem találtunk senkit, később megérkezett *Ágyi Zoltán* kari elnök, de csak annyit mondott, hogy egy órákor választmányi ülést tart a Diákszövetség. Negyed tízkor, pontos időben érkezett a római jog előadására *Személyi Kálmán* professzor, nyugodtan, higgadtan, ahogy illett. Nem várta meg kérdéseinket, hanem közölte: Igen, Hitler parancsot adott Magyarország megszállására. Megkérdeztem *Buza László* rektor urat, hogy mi a teendő? Semmi akadálya nincs annak, hogy az egyetem a működését folytassa – mondta a rektor úr –, amíg illetékes hatóságaink másként nem intézkednek. Elégedetlen morgással ugyan, de helyet foglalt az évfolyam, és végighallgattuk a kétórás előadást. Tizenegykor azonban, szétoszlottunk, Zsomboryval kettesben átmentünk a Diákszövetségbe, de ott már annyian voltak, hogy a lépcsőházba sem fértünk be. Senki sem tudott semmit. Elekes Tamásról annyit hallottunk, hogy a hadtestparancsnokságra ment tudakozódni *Dobri János* cserkész főparancsnokhoz, de még nem jött vissza. Egy óra felé behívták a választmányi tagokat a tanácsterembe és megkezdődött a gyűlés. *Major László*, orvostanhallgató elnök felkérte *Martonyi János* felügyelő professzort, hogy tájékoztassa az ifjúságot. Az azonban, csak a rádióhíreket tudta. A választmány meglehetősen fegyelmezetlenül, Buza László rektort bírálta: hogy miért nem intézkedik, és miért mondta azt, hogy az egyetemi Tanács hatásköre nem terjedt ki sem a magyar, még kevésbé a német haderő feletti parancsnokságra. Hogy ezt a cinikus közönyt az ifjúság nem fogadja el! Megjött az *Ellenzék* napilap szerkesztőségéből, *Takácsy Miklós* alelnök, a Diákszövetség diplomatája, de csak szó nélkül széttárta karjait, jelezve, hogy semmit sem tud. *Gyűjtő Sándor* közgazdász, a *Keleti Újság* szerkesztőségéből már hozott valamit: Hitler fogva tartja a Kormányzót, mert az ragaszkodik a fegyverszüneti tárgyalások azonnali megkezdéséhez. Ehhez azonban, nemcsak a kormány és a Véderő parancsnokság határozata kell, hanem a szövetségeseké is, ahhoz idő kell. Végre, visszaérkezett a hadtestparancsnokságról Elekes Tamás. Elmondta, hogy Janó bevitte magával a parancsnokság eligazító gyűlésére, ahol *Kozma Ferenc* vezérkari százados, az egyetemi ifjúság közismert támogatója és segítője, röviden ismertette a helyzetet: a Kormányzó úr tényleg Hitler főhadiszállásán van, nincs fogságban, de nem lehet érintkezni vele. Nem lehet tudni, miről tanácskoztak, de Hitler ideges és dühös. *Veesenmayer* budapesti követet nevezték ki a Birodalom magyarországi megbízottjává. A német hadsereg a Tiszáig érkezett, de ott megállt, mert a Honvédség nem engedi tovább a Kormányzó parancsa nélkül. – Ez sok is volt, kevés is volt. A gyűlés azonban ennyivel feloszlott. Mi tagok megkaptuk bizalmas meghívónkat a *Március-kör* este hétkor kezdődő rendkívüli gyűlésére.

A *Március-kör* a kolozsvári egyetemi ifjúság hangadóinak a társasága – és mellesleg a *Március* című folyóirat szerkesztősége – valamiféle szervezetlen ifjúsági főtanács volt. Szerda esténként ülésezett a Diákház klubtermében. Abban az évben Kállay Ernő szigorló orvos volt az elnöke, az ő névre szóló írásos meghívójával lehetett részt venni. A zilahi osztálytársaim, *Komáromi József*, *Lakatos László*, *Sípos János*, *Virág Károly*, mind cserkészvezetők – a honvédvezérkar irányítása alatt, a *Jánosi Sándor* „Júló” országos és *Dobri János* erdélyi cserkészparancsnok növendékei – voltak, ők testületük alapján, hivatalból lettek Március-tagok. Engem, Kürthy Zoli ákosi jogász barátom ajánlására fogadtak be. Évfolyamunkról csak

Zsombory Dénes volt még Március-tag, mert nagyon alapos volt a rostálás. A *Népi mozgalom* szigorú elkötelezettje volt itt mindenki: A nemzeti keresztyén életszemléleten belül a műveltségben a népiség, zenében Bartók és Kodály, az irodalomban Ady Endre, Szabó Dezső, Németh László, Kodolányi János, Karácsony Sándor, Tamási Áron és társaik, valamint újabban László Gyula régész, úgy, ahogyan a magyar művelődés 20. század nagy tekintélyű szervezője, *Püski Sándor* ajánlotta. Politikában és közgazdaságban a pártatlanság és a Harmadik út – nemcsak egyenlő távolság a kapitalizmustól, kommunizmustól és nácizmustól, de még *ezek feletti* síkon kell a társadalom ügyeinek megoldódniuk, mindezt az akkor uralkodó *közéleti racionalizmus*, Sombart, Stammer, Spengler, Röpke, Huizinga és társaik receptje szerint. Persze, az ifjúság csak állandóan emlegette ezek nevét, anélkül, hogy rendszerüket, műveiket egyáltalán ismerték volna. A *Harmadik út* az ifjúság számára azonos volt a népi mozgalom hetilapjával, a *Magyar úttal*. Jogász, különösen alkotmányjogász és hagyományos társadalomtörténész egyáltalán nem fordult elő a népszerű ideológusok között. A *magát közvéleménynek valló*, gyermekesen tájékozatlan, de annál lelkesebb és őszinte radikális ifjúsági mozgalom szerint, a nemzet és az emberiség fenntartói, megtartói az orvosok, közgazdászok, papok, művészek, tanárok, mérnökök, de jogászra, szóművesre senkinek semmi szüksége. Bár iránya bizonytalan volt ennek az „ideológiának”, de annál határozottabb volt. A *Március-kör* patronálta a *bálványosváraljai munkaközösséget* – *Markos András* és *Faragó József* vezetése alatt ott működött akkor a gyűléstermünk melletti helyiségben –, amelyben a kolozsvári egyetemisták falukutatót ambicionáló csoportja tevékenykedett. Úgy tudom, *Magyar Zoltán* budapesti igazgatáskutatói intézete Dés-járási csoportjának irányítása és az *Erdélyi Tudományos Intézet* felügyelete alatt dolgoztak. Hogy volt-e közülük *Gusti professzor* faluszociológiájához – mint ezt a proletárdiktátúra publicisztikája állítja –, az lehetséges, de jelentéktelen.

Az egyetemi ifjúság akkori hangadói – közöttük a Március Kör tagjaival –, persze, már amennyire gyenge, leszűkült memóriám szerint emlékezni képes vagyok, a következők: Ágyi Zoltán, Bánya Miklós, Batory Zoltán, Bereczki Sándor, Cseres Tibor, Csetri Elek, Csizsár Ádám, Dáné Tibor, Dobai István, Dobos László, Elekes Tamás, Faragó József, Ficzy Dénes, Gyűjtő Sándor, Hajdú Tibor, Imreh István, Jancsó Miklós, Jánosházy György, Kállay Ernő, Kerekes Jenő, Kinda Kálmán, Kokas István, Komáromy József, Kürthy Zoltán, Lőrinczi László, Madár Lajos, Major László, Markos András, Marosi Péter, Molnár Dezső, Nagy Sándor Zoltán, Sándor Gábor, Sántha Pál, Sipos János, Zsombory Dénes, Soó Tamás, Szabó Árpád, Szabó István, Szakács Gusztáv, Takács Miklós, Tárkány Szűcs Ernő, Török Imre, Varga Jenő, Virág Károly és Vékácsé, aki fontos személyiség volt, de csak erre a cserkész-becenévre – VKCs = vezetőképző csapat – emlékszem, valamint akkor távollévő sok katonai szolgálatos, irodalmár és mozgalmi ember. Közismert nemzeti szocialista Hajdú Tibor, kommunista pedig az író Cseres Tibor voltak. Cseressel nem törődött senki – hiszen a *négy év* magyar nemzeti politikájával összefért az *elvi szocializmus* –, Hajdú Tiborral azonban az egész kör vitatkozott, veszekedett.

Nem kérem tisztelt Olvasóim elnézését sem a hétköznapi események, sem pedig személynevek és egész névsorok írásomba iktatása miatt. Erdély 1944 őszén *antifasiszta megszállás* alá került, amely az emberi jogok itteni érvénytelenítését vonta maga után. A szólásszabadság, a sajtó- és gyülekezési szabadság, sőt még a gondolat szabadsága is eltűnt közéletünkől. Nemcsak a

korszak eseményeit és mindennapi életét, de még az 1944 előtti történelmét – különösen a magyar történelmet – nem volt szabad másként tárgyalni, csak az antifasiszta főhatalom szeszélyes, de következetesen ellenséges igénye szerint. Az 1990-es *átállás* nagyon keveset változtatott a proletárdiktatúra szemléletén és módszerein – például: az osztályharc propagálása tekintetében –, és még az azóta megjelent „helyreigazító” publicisztikában sem ismerünk rá az átélt korszakok történelmére. Sajnos, nem vagyok képes a kiigazítások elvégzésére, hiszen a média olyan tömegű információ özönt zúdított a világra, hogy abból lehetetlen nemcsak az igaz és a hazug szétválogatása, de még a *jó* és *gonosz szándék* megkülönböztetése is. A személynevekre tehát én, állításaim igazolása céljából hivatkozom: vagy elhiszi és elfogadja a tisztelt Olvasó az én állításomat, vagy az idézett nevek alapján utána keres – nem a sajtóban, hiszen ott csak a kiigazítandót találhatja, hanem – más forrásokban.

Március 20-án, hétfőn kezdte gyűlését a Március-kör, de nem emlékszem, hogy mikor fejezte be, ha egyáltalán bezáródott valamikor a vita. Jöttek, mentek a tagok, hosszabb-rövidebb ideig ott voltak, hallgattak vagy beszélgettek, vitatkoztak, veszekedtek, cigarettáztak, elmentek, visszajöttek, naponta úgy éjfélig, másnap délelőtt pedig újrakezdték. Huszadikán este, elsőként Kállay Ernő és Takácsy Miklós mondták el, amit tudtak a német megszállásról – nem volt sok. Kállay bejelentette, hogy *Madár Lajos* társunk lent van a Diákház kapusszobájában a rádió mellett, és minden híradás után feljön és elmondja, amit hallott. Később estig nem hallottunk újabb híreket, csak a Kör tagjainak egyre szenvedélyesebb németellenes kitöréseit. Akkor, előbb Madár Laji jött a hírrel, hogy a Kormányzó *Sztójay Döme* berlini követet nevezte ki miniszterelnökké Kállay Miklós helyére. Később ugyancsak Madár Laji jött a részletekkel is, de akkorra már *Elekes Tamás* is megjött a hadtestparancsnokságról a biztos információkkal: A Kormányzó úr főfőméltósága hazajött, de sem a tárgyalásainak, sem a német megszállásnak részleteiről, okairól, céljáról nem tett közzé semmit. Ügyvezető miniszterelnökké nevezte ki Sztójayt, parancsba adta mindenki számára az alkotmányos rend megőrzését, és megtiltotta a német megszállással szembeni ellenállást. A kolozsvári IX. Hadtest parancsnoksága tárgyal a Wehrmacht megbízottjaival a megszállásnak a Tiszán túlra való kiterjesztéséről. Később a hadtestparancsnokság bezárkózott, csak a rádió híreket kaptuk meg, és mellette mindenféle kósza forrásból, amit lehetett: Az új kormány tagjairól, hogy abban helyet kapott a nagyhírű, antiszemita, gödöllői főszolgabíró, *Endre László* is. Hogy a Kállay-kormány tagjait, Tasnádi Nagy András képviselőházi elnököt és még többeket a német Gestapo letartóztatott, és még mindenféle egyebet. Még azon a héten megjelent az újságokban a rendelet az ostromállapotról, a népgyűlések, mozgalmak, egyesületek működésének betiltásáról, és más minden félérről. Az egyetem rektora közzétette a miniszteri rendeletet az egyetemi félév hivatalból történő bezárásáról, az előadások felfüggesztéséről és az év végi vizsgaszesszió előrehozataláról és programjáról. Mehettünk haza húsvéti vakációra.

A hazautazás nem ment könnyen: a vonatok közlekedtek ugyan, a menetrend is érvényes volt, de csak a német hadiszállítás teljesítése után. El is indultunk Kolozsvárról a délutáni szilágysági sebes vonattal, de csak Désig érkeztünk. Ott vártuk a Beszterce felől érkező vonatot, de nem akart jönni. A váróteremben összesodródtam a szamosújvári görög katolikus román tanítóképző növendékeinek hazautazó csoportjával. Köztük volt Horváth Sanyi – azaz Horvat Alexandru – ismerős ákosi diák, és hozzájuk csatlakoztam. Olyan ellenséges volt a beállítottságuk, hogy csak a Sanyi rábeszélésére voltak hajlandók velem szóba állni. Két

nyelven beszélgettünk, mindenki a maga anyanyelvén szólott. A román csoport legtekintélyesebbje a jederai Lázár György – Gheorghe Lazăr – volt, aki nagyon bátran és határozottan képviselte velem szemben a magyarellenés román politikai álláspontot: ellenségek vagyunk, ezért vitatkoznunk sem érdemes. Én akkor még alig hallottam valamit a *Kővárvidék* – Vidicul Chioarului – középkorba visszanyúló román nemzeti autonómiájáról, és örömmel vettem a Lazartól kapott információkat. Megnőtt a becsületem, amikor – Eminescunak minden tiszteletet megadva ugyan, de – vele szemben *Coșbucot* mondtam kedves költőmnek, a román közönség által észre sem vett, nagy értékű szimbolizmusa miatt. Megilletődve hallgatták román szavalataimat, látszott rajtuk, hogy teljesen új számukra a téma. Népszokásokról, folklórról is lelkesen elbeszélgettünk, de *ellenségek maradtunk*. – Másnap reggel megjött a vonatunk, folytathattuk utunkat Zsibóig együtt, onnan külön csoportban hazáig.

Otthon, Ákoson meglepő volt a nyugalom. Mintha a német megszállás valóban csak formai lett volna, inkább lelassultak a hétköznapi események a várakozás nyomott hangulatában. Családunk éppen költözés előtt állott. Édesapámnak sikerült bérbe vennie – lejárván annak előző bérlete – az ötszáz holdas kistagot, a hajdani Szomódy-birtokot, amely előbb a Pálinkás-uradalom, akkor pedig a Fortunescu Constantin tulajdona volt. Annak az intéző háza ürrült meg akkor a mi számunkra, annak a tatarozása, takarítása volt folyamatban. Édesanyám a régi tanyán lakott többnyire egyedül, mert Édesapám – ha nem volt úton Szatmár, Zilah, Nagyvárad, Kolozsvár, Budapest, Debrecen között valahol –, inkább a szülei falubeli házában lakott, ott lévén a *Futura* bizományosi irodája. Én is a Tanyán szálltam meg, kettesben ünnepeltünk Édesanyámmal, olyan – most már hihetetlennek tűnő – csendben, békességben, mintha nem is világháború kellős közepében lettünk volna. Édesapám nyugodt és bizakodó volt Magyarország és Európa jövőjét illetően, szabadkőműves, zsidó és nem zsidó ismerőseitől szerzett információ birtokában: Horthynak sikerült Hitlert meggyőznie, hogy a nyugati szövetségesektől kérjen fegyverszünetet, hogy minden erejével a bolsevizmus ellen harcolhasson. Legnehezebb feladat a zsidók sorsának a megoldása volt, de ez is sikerült és éppen ezért kellett Magyarországot formailag megszállni. Különben, Édesapám lelkesen szervezte a Kistagban a gazdaságot, hiszen régóta vágyott egy ilyen öntözhető folyó menti birtokra. Törvényszéki agrárszakértőként éppen a Fortunescu-birtokot kellett felértékelnie valamilyen perrel kapcsolatosan, és ezért kellett azt ketten bejárnunk. Felejthetetlen marad a számomra az a lelkesedés, ahogyan Édesapám beszélt akkor nagytávlatú gazdasági terveiről: a régi Tanya tovább fejlesztése a minőségi növénytermesztés és nemesített magtermelés irányában, a Kistag belterjesítése az öntözéses gazdálkodás felé, és a Futura segítségével az egész környéknek termelő és értékesítő szövetkezetbe való szervezésével, illetve mindezek továbbfolytatásával. Persze, én is nemcsak hogy vele lelkesedtem, de még felül is múltam. Szüksége is volt a biztatásomra, mert Édesanyám nagyon meg volt elégedve a régi birtokkal, még a Futurát sem pártolta, a Kistag-bérletet pedig még kevésbé.

Húsvét után vissza Kolozsvárra, és készülni az előre hozott alapvizsgára. A jogon az első alapvizsga a jogtörténet és a római jog anyagából állott. A római jogot és általában a magánjogot soha nem szerettem, de át kellett olvasnom a nagyon kiváló Személyi Kálmán professzor iránti tiszteletből is. A magyar jogtörténet pedig a legkedvesebb tudomány volt a számomra. Bónis György professzor minden előadását figyelemmel hallgattam meg, az elegendő volt számomra tanulásnak, de amit lehetett még hozzáolvastam, és olvasmányaimba

annyira belefeledkeztem, hogy még a körülöttem folyó életet sem vettem észre. Ezekhez képest első alapvizsgámnak katasztrofális volt a kimenetele: ötös csoportunk első volt az aznapi vizsgarendben. Nyolcra voltunk kiírva, de mi már félórával korábban ott voltunk. Druneg Lajos vizsgatársamnak eszébe jutott, hogy a pálinkafogyasztás nagyon hasznos vizsga előtt, ezért az egyetem melletti bodegában megittunk egy-egy féldecit. Én annyira nem voltam hozzászokva a pálinkaiváshoz, hogy alig tudtam visszamenni a második emeletre, a vizsga színhelyére. A vizsgán hallottam a professzor kérdéseit, de alig értettem és egyetlen kérdésre sem tudtam felelni. A professzor, aki az év folyamán figyelemmel kísért, és remek szereplést várt tőlem, nem értette mi történt velem, és dühösen elutasította vizsgám elfogadását. A jogtörténetre csak délben került sor, akkora már kijózanodtam, és minden jelenlévő hallgató, professzor és tanársegéd bizonyosága szerint, olyan ragyogóan még senki sem vizsgázott jogtörténetből a Ferencz József Tudomány Egyetemen, mint én akkor. A nádori törvényekről szólt a kérdés, és én kb. háromszor annyi adattal és anyaggal feleltem, mint amennyit a professzor előadott volt. Ezért, mikor Személyi elbuktatásomat javasolta, Bónis ellentmondott, és szótöbbséggel elfogadták vizsgámat. Az első egyetemi vizsgámnak az „egyhangú kitüntetés” helyett „szótöbbséges” minősítése egész egyetemi pályámon sok nehézséget okozott. Nem ittam én többé pálinkát azután, pedig csak *akkor egyszer* nem kellett volna innom, azután már ihattam volna akármennyit.

Diáktársaim a teológián mind vizsgára készültek, FIKE összejövetel, szórványmunka. Március-kör nem volt az egyetemen. Ott voltam végzős jogász barátaim, Kürthy Zoli, Elekes Tamás doktorrá avatásán, akik azonnal el is foglalták közigazgatási gyakornoki állásukat: Elekes Tamás a nagyváradi megyeházán „főispáni titkár”, Zoli pedig Erdődön „szolgabíró” címmel. Ha ráértem, hírhallás céljából meglátogattam a Március-kör korifeusait, Unió utcai lakásukon. Mint mindig, lázas tevékenységben találtam őket: Markos András szociologizált, Dobos Laci népszokás-gyűjtésbe volt elmerülve, Imreh István, Soó Tamás, Gyűjtő Sándor valami szövetkezetet szerveztek. Gyűjtő Sándor tartotta a kapcsolatot Kozma századossal, és valami fegyveresen ellenálló diákcsoportot is szervezett. Ott hallottam a hírt, hogy rövidesen várható az angol-szász haderő balkáni partraszállása, mert onnan jövet Magyarország is nyugati megszállás alá fog kerülni, csak még a zsidókat kell itt biztonságba helyezni. Mi, magyarok a románokkal együtt fogunk átállni a szövetségesekhez, így van minden elrendezve. Hallottuk, Buza László rektor családi tragédiáját: fia, Buza Zoltán törvényszéki jegyző, hadbíróként katonai szolgálatot teljesített a fronton. Valami törvényszegésen érték, letartóztatták, hazahozták és Kolozsváron börtönbe zárták. Amikor ezekről édesanyja értesült, öngyilkos lett. Fia pedig ennek hallatára ölte meg magát a börtönben. Buza László így egyszerre temette feleségét és fiát. A temetés másnapján pedig a vizsgáztatási rend pontos idejében megjelent az egyetemen, pedig már helyettesítéséről is gondoskodtak kollégái. Mindenki megdöbbsent a tragédia hallatán. A Teológián híre járt *Tavaszy Sándor* professzor kommentárjának: közismert, hogy Buza Laci a Bocskai-Rákóczi-féle klasszikus szabadságeszme elkötelezettje lévén, véleménye nem egyezik a nemzeti radikális katonáékkal, de azért kölcsönösen tiszteletben tartják egymás álláspontját. Valami tájékozatlan, túlbuzgó németimádó katonai parancsnok elérkezettnek látta az időt – a német megszállás is ennek kedvezett –, hogy Buza Lászlóra ütve csapást mérjen a „destruktív szabadkőművességre”. Rövidesen tisztázódott a fiatal Buza ügye, bebizonyosodott ártatlansága, de már a temetések után.

Nem tölthettem tovább az időt Kolozsváron, Édesapám hazahívott. Otthon, Ákoson hallottam a zsidók deportálásáról. Először Nagypapám beszélt a zsidókról, de ő csak addig jutott, hogy egy reggel átszaladt hozzájuk a szomszédból Löwinger Miklós kislánya és dicsekedve mutatta, milyen szép sárga csillaga van. Átment a másik szomszédhoz, Mandelbaumékhoz, és megkérdezte, miben segíthetne? De azok semmit sem igényeltek, mert „Horthy a helyén van és addig őket nem érheti veszedelem”. Átmentem szemben lakó nővéremékhez, és ott értesültem a részletekről: hogy Szilágy vármegye tisztikara testületileg lemondott tiltakozásul az alkotmányellenes kormányrendelet hallatára. Jósika János főispán, Gazda Endre alispán, Jeney Viktor főszolgabíró és velük együtt sógorom, Nagy József ákosi községi bíró is lemondott tisztségéről, mert senki sem akar részt venni a zsidórendelet végrehajtásában. Egyrészt, senki sem értette a történeteket: Miért és hová viszik a zsidókat? Miért hagynak itt mindent? Mi lesz velük azután? És egyáltalán hogy történhet ilyesmi? Másrészt, nem értették, hogy a zsidó családok miért vonulnak olyan nyugodtan, mindenüket hátrahagyva, ellenkezés nélkül az állomásra úgy, hogy a szomszéd asszonyok jobban jajveszékeltek, mint ők? Csak egyetlen zsidó család maradt otthon, Rosenberg Márton mészáros és vendéglős, mert hadirokkant frontharcos volt. Hogy csak ez az egyetlen család volt kivételezett Ákoson? Hiszen minden frontharcos és magyarpárti zsidó mentesült! Akkor tudtuk meg, hogy az ákosi zsidók a népszámláláskor – a magyargyűlölő Jorga miniszterelnök csábításának engedve – mind németnek vallották magukat, és egy sem magyarnak, és általában távol tartották magukat a magyarságtól. Bármennyire hihetetlen volt, a 30-40 hadköteles ákosi zsidó közül csak Rosenberg Marci volt frontszolgálaton a világháborúban. Hogyan voltak képesek mind felmentést szerezni?! Szatmári, váradi, kolozsvári zsidó ismerőseink – köztük Fischer József szatmári ügyvéd, Édesapám bizalmas tanácsadója – mind kivételezettek voltak valamilyen címen. Ákoson is többen elintézhették volna mentesítésüket, ha akarták volna. Miért nem tettek semmit, miben bíztak? Ki ámította el és mivel a magyarországi zsidókat? Senki sem értette, mert nem érthette senki a történeteket! Híre jött, hogy Szilágy-somlyóra vitték őket, ott vannak gettóba zárva, de élelmezésükről nem gondoskodnak. Nosza, megindult a falu, és élelmiszert gyűjtöttek a zsidók számára, lisztet, grízt, laskát, paszulyt, főzeléket és szalonnát, zsírt, füstölt húst és rengeteg kenyeret. Több szekér rakomány gyűlt össze, amelynek Somlyóra szállítására többször is fordulniuk kellett a szekereknek. Persze, a segélyszervezésben mindenütt ott volt Édesapám – szekereket is ő adott –, ezért senki sem csodálkozott azon, hogy az utána elrendelt vizsgálaton őt hallgatták ki először.

Valami parancsnokféle érkezett a csendőrségre, és úgy hívtak be sokakat, akiket zsidóbarátnak ismertek. Elrejtett zsidó vagyontárgyak és értékek felől érdeklődtek. Kikérdezés után mindenki elmehetett, de Édesapámat egész nap ott tartották, estig. Pünkösdi ünnepe volt, és a falusiak sopánkodva tárgyalták, hogy Dobai Bálintot, a környék legismertebb földbirtokosát, hogy tartják ott fogva a csendőrségen, mintha tolvaj volna! Este jött haza Édesapám, de nem mondott semmit. Másnap is csak annyit, hogy a Weisz testvérekkel való kapcsolatairól faggatták. Minket megnyugtatott, hogy semmi baj nem történt, de őt napokig, hetekig gyötörte a megaláztatás.

Az egész család lázas munkában volt, mert mindenki segíteni akart volna – de nem igen tudott – Édesapámnak, mert ő egészen egyedül volt a rengeteg feladathoz. Testvérbátyám a háború kezdete óta a harctéren volt, nagypapám egész nap ott volt az aratás és cséplés körül, de

nem sokat használt, mert öreg volt. Édesapám egyedül volt a régi családi mintabirtok és a több száz holdas bérelt birtok vezetéséhez, a tavaszi nagy gazdasági munkák megszervezéséhez. És ehhez még itt volt a *Futura* terménykereskedelme, magtermelő szövetkezete és malombérlete, a német hadiszállítások minden bonyodalmával együtt. Engem a Futura irodába ültetett Édesapám, onnan csak akkor mozdulhattam, ha a kirendeltséghez vagy a bankba kellett mennem. Ő pedig járta a tanyákat, a raktárakat, a hatóságokat és a környező falvakban lakó ügyfeleit. Még beszélgetésre sem maradt időnk.

Megkaptam a parancsot, hogy munkaszolgálatra kell mennem, és ezért június 13-án jelentkeznem kell az egyetem székhelyén. Édesapámnak is éppen dolga akadt Kolozsváron, ezért együtt utaztunk oda és vissza, és akkor nyílt alkalmunk mindennek a megbeszélésére: hogy a zsidó gettózásnak semmi hatása nem volt érezhető a nemzetközi politikán, hogy a nyugati szövetségesek partra szálltak – nem a Balkánon, ahogy ígérték, hanem – Normandiában, és hogy a szövetségesek sorra bombázzák a magyar városokat. Magunk miatt nem aggódunk, hiszen már végét járja a német háború. De mi lesz a zsidókkal? Amerika Hangja miért fenyegetőzik, hogy minden zsidóért tíz keresztyénnek kell lakolnia, ha ők semmit sem tesznek? Kolozsváron alig tudtunk a központba bemenni, annyira lebombázták előző nap Hídelvét. A sorozó bizottságnak bemutattam ákosi községi bizonyítványomat, hogy hadi üzemben, a Futuránál dolgozom a nyáron, és már utazhattunk is haza. Diáktársaimat, köztük Komáromy Jóskát, Szabó Pistát, Jánosházy Gyurit a Keleti-Kárpátokba vitték munkaszolgálatra a katonai erődtímények építéséhez. Este vonatra szálltunk ugyan Édesapámmal, ki is jött velünk a vonat az állomásból, de kétszer is meg kellett állnunk a nyílt pályán, és leszállnunk a vonatról, a légi veszély miatt. Baj nélkül hazaérkeztünk, és beálltunk a munka-hajszába.

Híre jött, hogy a zsidókat a gettóból vonatra rakták, és Németországba szállították. Némelyek még mindig bizakodók voltak, sőt egyesek még szerencsésnek is mondták a zsidókat, a többséget azonban aggodalom nyomasztotta, hiszen hetekig nem jött semmi hír a deportáltak felől. Akkor kezdték rebesgetni, hogy az erősek munkatáborban vannak, de a gyengéket, öregeket, gyermekeket tömegesen mérges gázzal megölték és krematóriumban elégették. Hihetetlen volt, és nem is hitte el mindenki. Jól emlékszem, hogy a gyermekek megölésén még azok is megdöbbentek, akik a gyermekirtás abszurdumát képtelenek voltak elhinni. Hallottuk, hogy *Vásárhelyi János* és *Ravasz László* református püspökök kezdeményezésére az egyháznagyok a Kormányzóhoz fordultak a zsidók megmentése ügyében. Később ez csak részben bizonyult igaznak, és Horthy intézkedéseinek is csak részleges volt az eredménye. Egy Marcus Béla nevű ákosi malombérlő, zsidó munkaszolgálatos tábori levelezőlapon Édesapámat kérte, hogy tájékoztassa itthon maradt felesége, és kislánya felől. Mint írta, hiába kérte itthon maradt zsidó rokonait, azok nem válaszoltak. Édesapám nekem adta át az ügyet, és én írtam meg Marcusnak a szomorú hírt családjá deportálásáról. Szatmári szabadkőműves forrásból azt a hírt kaptuk, hogy *Habsburg Ottó* Amerikában van, és a Monarchia visszaállításán munkálkodik. Az USA azonban köztársaságot, Európai Egyesült Államokat akar. *Eckhardt Tibor* pedig ezen is túlesz, mert Magyarországot egyenesen az USA tagállamává akarja tenni. Ismerőseink közül is többen efelé hajoltak. – Persze, semmi sem lett az egészből, talán igaz sem volt.

Nagyon nyomasztó hírek jöttek mindenfelől, Amerika Hangja fokozta fenyegetőzését, a szövetséges légierő bombázásait, és lassan itthon is mindenkit elért a bizonytalanság és a tanácstalanság érzése. *Sarkadi Sándor* szatmári művésztanár sem volt már olyan bizakodó a jövőt illetően, mint addig. 1919-es elvtársai: *Popp Aurel*, *Tanody Bandi*, *Nyisztor József* sem lelkesedtek már annyira a szovjet győzelemért, mint azelőtt. Még jobban lehangolta egy kivételezett zsidó ismerőseivel való beszélgetés: *Igaz, mindenki őszintén sajnálja a zsidókat, de senkinek sem hiányoznak!* – Ezen aztán elgondolkozott mindenki, akkor is, a későbbi évtizedek alatt is.

Édesapám nevelési rendszerének megfelelően, gyermekkorom óta dolgoztam minden vakációban, képességeim szerint, növekedésem arányában, mind nagyobb felelősséggel. Kilenc éves koromban átvettem nagyapámtól a cséplés ellenőrzését, és utána a fontos és nehéz magtári munkát, az őszi vetőmag előkészítését. Különösen a vetőmag-szelektálást és -tisztítást nem bízhatta senkire Édesapám, rajtam kívül. Bizony, napfelkelte előtt keltem és este sötétedés után ültem vacsorához. Az 1944-es nyári munka különösen nehéz volt, mert a régi Tanya munkái után még a bér gazdaság betakarítási feladatait is el kellett látnom. És ezek mellett, napközben, amikor a csépléshez bárki helyettest lehetett találni, a Futura irodában vagy a bankban, postán voltam, a begyűjtött termények elszámolását és kifizetését végeztem. Ugyanis ezeket is csak mi végezhetjük el, Édesapámmal: a terménykereskedelem már ilyen, leltár nincs soha, minden a személy erkölcsi hozzáállásán múlik. Az elszámolások nagyon terhes szellemi munkája közben és után, üdülésnek számított a cséplési ellenőrzés: üldögetni a zsákokon, cigarettázni a vizes kád mellett, beszélgetni a gépésszel, a zsákosokkal és a szusszanásnyi pihenőt tartó munkásokkal, közben figyelni mindenre és szükség esetén intézkedni. Különösen a beszélgetéseket szerettem a cséplésnél gyermekkorom óta. Más években a mi magyar aratómunkásaink és magyar cséplőmunkások voltak körülöttem. Ez nem azt jelenti, hogy mindenki magyar volt, de a többség az lévén, a munkához való hozzáállás is magyar volt. 1944-ben viszont román cséplőmunkások közé kerültem: Bencze János, Túrka Jani, Kerekes Traján, Brán Dani, Szilágyi Gábor, Szűcs Vaszi, Szűcs Miska, Coka Flori, Balog Gyuri, Pap Sanyi, Erdei Traján, Jakabás Gyuri, Crisan Miklós. Mindenki tudott magyarul, többnyire maguk között is magyarul beszéltek, de románok voltak: dolgoztak azok, *ahogy kellett*, de nem jobban, nem *magyarosan*, *a legjobb igyekezettel*. Minden ürügyet megragadtak a pihenésre: ha a kévehányó egyike ivott, társa nem dobta el helyette a kévét, had menjen akár egy percig is üresen a gép, legalább mindenki szusszan egyet. Rendbe tették este a munka színterét, de elnagyoltan stb. És az a sok ünnep! Hogy abban a keleti naptárban minden hétre jut legalább egy nagy Szent! Alkonyatkor csak látom, hogy lassul a munkaütem, csakhamar befejeződik. Kértem, mi van? Holnap Szent Kleofás vagy Szent Policarp vagy a nevét-sem tudják, milyen szent, de ünnep, és akkor nem szabad dolgozni. És már a ki nem mondott ellenvélemény is megbotrántkozást kelt bennük. Becslésem szerint, a román munkások termelékenységége alig több a magyarokénak felénél. Viszont, jámborabbak, barátságosabbak, engedékenyebbek a magyaroknál.

Augusztus 23-a Romániának a szovjet oldalra való átállása ott ért a cséplőgépnél. Mindenki abbahagyta a munkát vagy egy negyedórára, mintha a főszíj esett volna le, de nem hagyta ott a helyét, és a gépet sem állították meg. Én beszéltem, kommentáltam az eseményt, de a munkások nem mertek megszólalni. Hiába bízattam őket. A tekintélyesebbek körém gyűltek és hallgatták, amikor rosszaltram Románia végzetes politikai lépését. Félóra múlva pedig már úgy ment

tovább a munka, mintha semmi sem történt volna, de – talán – egy hajszálnyival még lassabban, mint azelőtt.

Hogy Románia augusztus 23-i átállása *árulás* volt, ezt még a románok is elismerték a legutóbbi időkig. Árulás volt az európai nemzetközösséggel szemben, árulás volt Európa népeinek azzal az akaratával, vágyával, reményével szemben, hogy a német megszállás alól a *felszabadító* nyugati szövetségesek, a NATO megszállása alá kerüljön. A magyarok iránti gyűlölettől indítatva, Románia megszegte nemcsak a tengelyhatalmakkal kötött katonai szövetségét, de Közép-Európa népeinek tett ígérteit is, hogy a többiekkel egyszerre állnak majd át. Ezzel nemcsak Románia, hanem – a Bécsi Döntésnek a román fegyverszünet által semmisnek nyilvánítva – egész Erdély, Magyarország és Közép-Európa is a rettegett szovjet bolsevik megszálló hatalom alá kerül. Még a Vörös Hadsereg sem számolt *akkor* ezzel, minden erejével Berlin felé törekedett Lengyelországon keresztül. Igaz, hogy a román átállás az egész háború legnagyobb katonai veszteségét okozta a németeknek, de a háborúnak ezáltal remélt megrövidülése már nem következett be, hiszen hátráltatta a szovjet hadseregnek Elbáig való érkezését. Még a börtönben is sokat vitattuk román rabtársainkkal az árulás indítékainak kérdését. Hogy román nemzeti érdek volt Magyarország időbeli megelőzése a háború utáni politikai rendezkedés felé való helyezkedésben, ez lehet igaz, és abban az esetben helyes is, de *felesleges* volt: Sztálin már 1942-ben kijelentette, hogy a magyarokkal szemben a románokat kell előnyben részesíteni. Vagy, megneszelték a Teheránban esetleg hozott döntést Közép-Európa sorsa felől és *előre menekültek*? Az „előre menekülés” nem mindig célravezető a hasonló helyzetben lehetséges másik magatartás, a *hátvéd taktika* helyett, mert „aki időt nyer, életet nyer”. A Finnországéhoz hasonló magatartás nem szolgált volna-e jobban a román nemzet érdekeit? Csak, ha az 1935 körül feltételezett Roosevel–Sztálin-paktum tartalmáról, egész Európa több évtizedes megszállásáról szereztek tudomást Maniuek, és Csehszlovákia útját akarták követni? A történelem bizonyossága szerint, az az út sem vezetett sehová, hiszen az egész hagyományos európai értékrend odalett a 20. században.

A román átállás után Magyarország számára sem maradt egyéb, csak a fegyverletétel. Hogy minél jobb, azaz hogy minél kevésbé rossz fegyverszüneti feltételeket lehessen elérni, Horthy parancsot adott a honvédségnek Dél-Erdély „felszabadítására”, és utasította új miniszterelnökét, *Lakatos Gézát* a szovjet kormánnyal való kapcsolatfelvételre, a fegyverszünet előkészítésére. A kolozsvári hadtest csapatai át is lépték a román határt, elfoglalták Tordát, Kocsárdot, Nagyenyedet mire a Vörös Hadsereg dél felől odaérkezett és feltartoztatta, majd kiszorította őket. A honvédség – mint *Bányai Miklós* barátom, diák önkéntes páncélos osztagparancsnok elmondta – csodálatra méltó hősieles ellenállással több héten át feltartoztatta a Vörös Hadsereg előrenyomulását, hogy azalatt a Székelyföld kiürítése megtörténhessen és milliónyi magyar ember megszabaduljon a szibériai fogságba hurcoltatástól. A német véderő maradványai is összeszedték magukat, és a főserg visszavonulását és a polgári lakosság menekülését biztosítandó, felvették a harcot az orosz-román csapatokkal. Ezeknek során Ákosra is érkezett néhány száz román hadifogoly német őrizet alatt. Parancsnokukat, *Ernst Witt* német főhadnagyot hozzánk szállásolták be, és Édesanyám a ház becsületéhez illően kosztolta is. Édesapám utasítására – ha munkám engedte – nekem asztalhoz kellett vele ülnöm, étkezni is, de még inkább beszélgetni. Ez volt az egyetlen német katona, akivel életemben beszéltem. Először ridegségig tartózkodó volt, azután lassan felengedett, a végén pedig már a háború dolga

is szóba került. Civilben számtan-fizikatanár volt egy sziléziai kisvárosban. Elérzékenyülve beszélt munkájáról, tanítványairól, városáról. Felesége és két kislánya – mutatta a fényképüket – várta otthon a háború kezdete óta, már negyedik éve. Ő itt szolgálja a hazáját, mint katona, jobb, mint a fronton. Teljesíti a kapott parancsokat, mert katona. Kérdésekre, hogy mit szól az Amerika Hangja fenyegetéseihez a háború utáni felelősségre vonásról, azt felelte: Nem önként, hanem kényszerből vagyok katona, de *katona vagyok*. A katonának pedig készen kell lennie sebesülésre, fogságba kerülésre, hősi halálra is. Hogy ezeket valami bíróságnak nevezett ellenséges csapat ítélete folytán kell elszenvednem, az nem számít. Többször ismételte – mint sok más német tiszt is – három meg nem született fia tervezett keresztnévét: *Willfried, Siegfried, Friedrich* = Békét akarok, Győzelmes béke, Békeuralom. – Mi, tiszai kuruc magyarok, született ellenségeinknek tartottuk a németeket. *Ernst Wittre* emlékezve már *nem ellenségként, hanem embertársként* gondolok rájuk. Fogalmam sincs, mi lett vele és családjával a háború után.

A német parancsnoknak egy kaukázusi török volt a tiszti szolgája. *Latif Mamedov Musaogli* volt a neve. Szovjet katonaként német fogságba esett, úgy állott be német katonának. Örökké mosolygó, vidám fiatalember volt, akit mindenki szeretett. Állandóan nálunk lebzsel, nem csak, ha otthon volt a gazdája. Segített mindenkinek mindenben a házkörül, még a szomszédoknak is, és udvarolt a cselédleánynak. Engem török nyelvre tanított, szívesen és némi hozzáértéssel, mert tanító volt az édesapja. Idő hiányában nem sokat tanultam, de nagyon sok érdekes dolgot hallottam tőle a törökökről, grúzokról, örményekről, oroszokról és szokásaikról. Valami lehetetlen nyelven kommunikáltunk egymással, mert egy nyelven sem értettünk mindketten. Jó emlék maradt utána és szorongva gondolok arra, hogy a háború végén Sztálin minden ilyen átállót kivégeztetett.

1944 szeptembere a menekülés jegyében telt. A hatóságok parancsot kaptak Észak-erdély kiürítésére, és csomagoltak is, nemcsak az anyaországiak, hanem az erdélyiek is, tisztviselők, vasutasok és civilek. Ismerőseink, családi barátaink közül is sokan hagyták itt mindenüket és mentek nyugat felé vonattal, katonai és civil teherautóval, ló-szekérrel, biciklivel, gyalog is. Sok székelyföldi és belső-erdélyi csak a Partiumig menekült, hogy itt várja be az oroszokat. Az a meggyőződés élt mindenkiben, hogy a mi vidékünk magyar uralom alatt marad, hiszen a híradások is mind ezt mondták a párizsi békedöntésig. Hozzánk is jöttek kolozsvári és székelyföldi barátok, ismerősök. A menekült vonatok többnyire áthaladtak, de egyik-másik meg is állott valamelyik ákosi állomáson, és utasai bejöttek a faluba ételt, italt keresve. Végül is az örök szervező, *Veszprémy Julika* óvónő a napközi otthon konyháját kitelepítette az állomásra, és meleg étellel, kenyérrel, tejjel látta el a menekülteket.

Mi nem menekültünk. Nem azért, mert nem volt miért félnünk – Édesapámat felkeresték a tekintélyesebb románok, és az előkerült illegális kommunisták is maradásra biztatták –, hanem egyszerűen itt volt a helyünk, szülőföldünkön, népünk körében, népünk mellett. A menekülők mondták Édesapámnak, hogy a bolsevikok elveszik a birtokot, kolhozt csinálnak. „A földön akkor is gazdálkodni kell, ha kolhoz van. A gazdaság vezetéséhez reám lesz szükség, mert én értek hozzá.” – mondta. Jött a hatósági parancs, hogy a levettéknek menniük kell Nyugatra. A falubeliek kijelentették, hogy nélkülem nem mennek sehová. Elmentem az összegyűlt csapathoz és megmagyaráztam, amit úgy is tudott mindenki, hogy én nem az ákosi, hanem a kolozsvári egyetemi csapathoz tartozom, és onnan várom a parancsot a teendők felől. Még a szomszéd faluból is eljött hozzám *Sógor Miklós* barátom, szatmári iskolatársam, hogy menjen-

e a leventékkal? Neki is azt mondtam, amit mindenkinek: csak Magyarországból ne menjen ki, a határig mehet. Ugyanis, *Sípos Jancsi* ifjúkori lelki barátom, teológus lakótársam, a kusalyi pap fia, aki nyaranta sokat volt nálunk, akkor is megígérte, hogy értesíteni fog a teendők felől. Megígértük egymásnak, hogy együtt maradunk, még pedig a zilahi cserkészcsapat kötelékében, *Dobri János* főparancsnok rendelkezése szerint, amelyet majd *Csiszár Ádám* diáktársunk, zilahi parancsnok fog hozzánk továbbítani. Ez valójában hadba vonulásunkat jelentette, még hozzá kényszerítő parancs nélkül. Csak egy lélekбúvár költő lenne képes megmagyarázni korunk fiatalságának a mi akkori viselkedésünket: hogy én, aki annyira idegenkedtem a katonaságtól, és a teljes felmentést élvező papjelölt barátom, kényszerítés nélkül megyünk frontszolgálatra akkor, amikor már nemcsak a győzelemnek, de az ország védelmének sincs semmi esélye, hiszen a Vörös Hadsereg már köröskörül átlépte a határt, és még a menekülés útját is elvágta. – Ilyenkor fogni fegyvert a haza védelmére? Bár tudom, hogy nem érti meg senki, de mégis mondom, mert *ez az igazság*. El voltunk szánva arra, hogy életünket áldozzuk hazánkért, mint a szigetváriak, drégelyiek, mint a mohácsi Huszonhatezer, és az 1000 év alatti többi sok százezer. Szüleim is tudomásul vették, hogy így kell lennie. Édesanyám szerzett egy nagy katonai hátizsákot, és felcsomagolt, nyugodtan, sírás és sópánkodás nélkül. Édesapámmal úgy egyeztük, hogy az országból nem megyek ki, hanem – ha nem tudnék hazajönni – Jancsival együtt beiratkozom a pápai teológiára. Ott lehet majd érdeklődni utánunk.

Nehezen telő napok múlva értesített Jancsi, hogy október 13-án, pénteken a reggeli sebesvonattal utazzam Besztercére, és ott jelentkezzem az egyetemi zászlóaljnál. A ballai állomáson kiabáljak majd ki a vonat ablakán, mert ő majd ott fog felszállni. Így is történt, de a ballai állomáson nem volt ott Jancsi. Tovább mentünk, és a zilahi állomáson várt reám *Petrikás Árpád* zilahi cserkész, hogy menjek tovább, a többiek Zsibón várnak. A zsibói állomás tele volt ugyan katonával, de barátaim nem voltak ott. Biztosan felszálltak ők is, mert hosszú a vonat – gondoltam – és mentünk tovább. Úgy 15 km-t mehettünk, amikor megállt a vonatunk a nyílt pályán, és kis idő múlva visszatolattunk Zsibóra, mert – mint a kalauz mondta – az oroszok előttünk elvágták az utat. Zsibón jelentkeztem az állomásparancsnokságon, és ott valaki mintha úgy emlékezett volna, hogy nekem azt üzenik, elmentek Nagybányára, menjek utánuk én is. Megkerestem a Nagybánya felé induló vonatot és felszálltam. Egy idő múlva el is indultunk, de láttam, hogy Zilah felé megyünk. Gyorsan leugrottam és másik vonatra szálltam, amelyikről biztosra állították, hogy Nagybányára megy. Ez is Zilah felé indult. Leugrottam erről is, és azután még két-három másíró, mert egyik sem ment Bányára. Pedig időközben több vonat is elment arrafelé. Mentem az állomásparancsnokságra, azután az állomást betöltő sok ezer katona között kerestem társaimat, érdeklődtem, de ellentmondó felvilágosításokat kaptam. Beesteledett, és én már nem szálltam le a „Bánya felé” induló vonatról, amikor az Zilah irányába elindult. Zilahon a lakásán kerestem Csiszár Ádámot, de csak az édesanyját találtam otthon, aki elmondta, hogy fia a zilahi cserkészekkel együtt, katonai teherautóval indult Nagybányára – ha jól emlékszik –, Szilágycseh felé. Nekem azt javasolta, hogy most már aludjam ott, és reggel majd indulhatok tovább. Úgy is történt: Október 14-én, reggel én ismét elmentem vonattal Zsibóra, onnan többször próbálkoztam Nagybánya felé elindulni, de nem sikerült. Találtam egy Szilágycseh felé menő katonai teherautót, arra felszálltam, de Szilágycsehen se híre, se hamva nem volt semmiféle katonaságnak, még kevésbé barátaimnak. Hátha nem jól emlékezett a néni, és nem Szilágycsehbe, hanem Szilágysomlyóra kell menni.

Arra felé is ment katonai autó, azzal elmentem Somlyóra. Onnan vissza Zilah, Zsibó, Somlyó, Sarmaság, Szilágycseh, Zilah. Besötétedett, azután megvirradt, és én ismét csak a zilahi állomáson találtam magam. Felmentem a városba, hogy a többiek felől érdeklődjem. Csak a Nagy utca sarkáig jutottam, ott megálltam beszélgetni Nagy Ottó vallástanárral. Nem is mentem tovább, mert az oroszok a Meszesről olyan sűrűn lőtték az aknákat, hogy a kapualjba kellett húzódnunk előle. Egy óvodáskorú kisleányt ott ölt meg az orosz lövedék előttünk a járdán. Visszamentem az állomásra. Az állomásparancsnokságon már ismertek is, de már tanácsot sem adtak. Itt ért a Kormányzó fegyverletételi parancsa.

2. 1944. október 15.

Október 15-én, kora délután, a zilahi vasútállomáson, a parancsnoki irodából kijött egy ősz hajú ezredes, és a köré tóduló sok száz katonának kihirdette – előbb ő maga beszélt, azután egy erősebb hangú fiatal tiszt –, hogy a Kormányzó úr fegyverletételi parancsot adott ki. Azután részleteket mondtak és magyaráztak, és végül az ezredes intézkedett: a háborúnak vége, mindenki leszerel és mehet haza. Akik haza tudnak menni, adják le fegyvereiket a vonat szerkocsijába és mehetnek haza. A többiek, és akik akarnak, mehetnek velük Nyugatra, és a parancsnokságon majd leszerelő papírt is kapnak. Most pedig mindenki segítsen összeállítani vonattá az állomáson lévő minden kocsit, mozdonyt, mert ez lesz az utolsó vonat, ami innen elmegy, s azzal megyünk mi is. A vonat-összeállítás tartott vagy két óráig, én is részt vettem benne, mint fékező. Közben orosz repülők kétszer is géppuskáztak bennünket. Mellém is csapódott golyó a fékező ülésen, jobbról is, balról is, de nem találtak el. Alkonyatra összeállt a nagyon hosszúra sikerült vonat, és elindultunk Sarmaság–Nagykároly felé. Utánunk a zilahi állomásépület irodaajtaja úgy maradt nyitva felejtve.

A vigéc zsurnalisztika „Horthy kiugrási kísérlete” néven emlegeti ezt az eseményt. Nem tudom hol lehettek az így beszélők, de az biztos, hogy nemcsak Magyarországon, de még a Földön sem voltak akkor. Hol volt itt „kiugrás” vagy „kísérlet”? Hogy lehet egyáltalán így beszélni annyi millió embernek a szenvedéséről, nyomorúságáról, gondjáról, bajáról, reménységéről és reményvesztéséről! Magyarország több mint fél éve német megszállás alatt áll. Ez alatt deportálták a zsidókat, majd leállították a deportálást, a román hadsereg átállt az antifasiszta szövetség oldalára, a Kormányzó fegyverletételi tárgyalásokkal bízta meg a miniszterelnököt, hogy utána ötven nappal maga deklarálja a kapitulációt. Létezik ötven napos ugrás? Vagy nem tudott magyarul, sem más emberi nyelven az, aki itt ugrást emleget? Kísérlet? Próbálkozás? – Megpróbálták, de nem sikerült a Horthy Miklós fegyverletételi parancsát közzé tenni? Szégyelljék magukat, nagyon szégyelljék mindazok, akik így beszélnek a magyarság történelmi sorsstratégiájáról!

A ballai állomáson megálltunk, hogy néhány vagonat hozzánk kapcsolhassanak. Mikor tovább indultunk volna, hirtelen ötlettől indítva leszálltam, engedtem elmenni ezt az utolsó vonatot, és a leereszkedő sötétben a hegyoldalon elindultam Kusaly felé, hogy megnézzem mi történt Jancsi barátommal. Már otthon volt Jancsi, pár órával előbb érkezett Szilágycseh–Menyő felől. Különböznél tele volt a kusalyi parókia, mert ide menekült a mezőpaniti lelkész, *Váradi*

Albert, ifjabb Sípos Endre apósa, családjával együtt. Nagy volt a találkozás öröme, hogy egyáltalán megvagyunk és élünk. Másnap délfelé indultam Jancsi kíséretével Ballára, hogy ott az országúton valami járművel hazakerülhessek. A hegy tetején honvéd géppuskások állítottak meg, hogy ők a magyar hátvéd, nem lehet tovább menni, mert előttünk néhány száz méterre ott vannak az oroszok. Visszatértünk Kusalyba, hogy onnan majd holnap reggel indulva, gyalog megyek haza Ákosra. Ha nehezen is, de ez is sikerült. Egyedül bandukoltam az erdei, mezei utakon vagy 15 km-t, alig találkoztam valakivel. Korondnál érkeztem ki a nagy útra, és olyan szerencsém volt, hogy egy német katonai lovas szekér felvett, és Alsószoporig vitt. Mivel már vasárnap reggel óta gyomorrontásom volt, olyan gyatra, gyenge állapotban voltam, hogy nem mertem tovább gyalogolni, leültem az útszélre, és valami járművet vártam. Alkonyatig azonban nem jött semmi, kénytelen voltam tovább gyalogolni. Kínnal, bajjal érkeztem Ákosra, és betámolyogtam Vasút utcai házukba. A lakásban sem bútor, sem család, de annál több német katona. Kérdik tőlem, hogy mit keresek ott? Én itthon volnék, de maguk mit keresnek itt? Csak legyintettek, és nem is törődtek többé velem. Tudtam, hogy szüleim csak a Tanyán lehetnek, elindultam hát oda. Alig vonszoltam magam, de a Tanya közelébe érve fűtyölni kezdtem, és így érkeztem haza a Hadak Útjáról október 17-én éjfél felé.

Aggodalom és bizakodás keveréke és váltakozása jellemezte a következő napokat. Híreket sehonnan nem hallottunk, a faluban még ott voltak a németek néhány napig, hogy távozásuk előtt felrobbanthassák a Kraszna hídját és a vasúti berendezéseket. Néha orosz repülőgépek jöttek, ledobtak egy-két bombát a falura, egy délután még a Tanya környékére is. Többször is géppuska tűz alá vették a Tanyát, sok cserepet összetörtek az épületek fedelén, de embert vagy állatot nem ért találat. Egyszer-kétszer a faluban is jártam, nagyapám is kijött egyszer a Tanyára és újságolta, hogy bombázáskor minden ablaka betört. Vártuk a megszállókat. Október 22-én, vasárnap kora délután a Gele-patak felől jövet, feltűnt a Tanya melletti úton egy román katona. Kéttornyú sapkájáról lehetett megismerni. A család megbízásából én figyeltem és fogadtam a megszállókat. Ezt az első egyet is köszöntöttem a kerítésen át és bízattam, hogy jöjjön be, mert jó étel várja, de szó nélkül elhaladt a hegyi úton. Azután egy lovas szekérrel jöttek szintén román katonák, megállottak a Tanya mellett, bejöttek az udvarra, épületekbe, szóba elegyedtek a cselédekkel, majd rakodni kezdtek. Előbb a magtárban lerakott finomlisztet, azután az újbort hordóstól rakták fel, azután felfedezték a disznókat, és előbb harminc-negyven malacot, majd egy-két félig hízott süldőt raktak az időközben felszaporodott szekereikre. Azután jöttek be az udvarházba, tele volt velük a ház, és egyszerűen minden ruhaneműt, élelmiszert és mozdítható apróságot elvittek. Egy leveinte puskát hoztam haza a hadjáratból, oda volt akasztva a fogasra. Mellőle minden ruhát elvittek, de azt ott hagyták. Végül jött egy altiszt, aki diadallal felfedezte a puskát, megkérdezte, hogy kié és mivel én jelentkeztem, letartoztatott. Katonai bíróságot szervezett, engem fegyverrejtegetés vádjával halálra ítélték, és már vittek is kivégzésre. Mindez az én kerti szobámban történt, Édesanyám jelenlétében. Ő nem tudott románul, nem értett a tárgyalásból semmit, csak akkor ijedt meg, amikor engem két oldalról rám szegezett pisztolyok között kivittek a szobából. Jött utánunk sírva, a sok katona között lassan haladtunk a veranda bejáratáig. Azóta is a megnyugvás érzése tölt el, ha visszagondolok: Elképzeltem, hogy lőnek le a Tanya előtti árokban, és hogy az, milyen jó lesz, mert vége lesz minden akarásnak, kínlódásnak, bizonytalanságnak.

A bejáratnál találkoztunk egy akkor érkező tiszttel. Az látta a kiürített, de katonákkal tele házat, és dühösen vonta kérdőre fogva tartóimat, de nem is hallgatta végig a hadbíróági ítéletről jelentést tevő altisztet, hanem két ököllel pofozni kezdte, „részeg disznónak” titulálva a nagy Romániát tőlem megmenteni készülő hadfit. Őrzőim is elsodródtak mellőlem, és én a katonák között kísértéltem a kertbe, azután az udvaron át a mezőre, a Gele-patak bokrai közé húzódtam, és ott megvártam az alkonyatot.

Amire bementem a katonák eltűntek – Édesanyám szerint nem is katonák voltak, hanem boldádi román civilek katonaruhában. Édesapám közölte velem, hogy el kell kísérem Édesanyámat a sógorom tanyájára, Ákos község másik oldalára. Itt nem maradhat, mert úgy látszik, a híd felrobbantása miatt a megszálló seregek mind a Tanya melletti úton fognak elvonulni. Engedelmeskedtem, és vagy kétórai sötétben, sárban való bolyongás, gyaloglás után megérkeztünk a Nagy Józsi-tanyára, ahol Katica nővérem gondjaiba vett mindkettőnket. – Így kerültünk német megszállás alól szovjet-román főhatalom alá. Ez volt nálunk az *Antifasiszta Felszabadítás*.

Két-három hetet töltöttünk ebben a menekült helyzetben. Jól éltünk: semmi bútor nem volt lakószobánkban, a padlóra terített szalmán, illetve az arra terített perzsaszőnyegen, pokrócon, terítőkön aludtunk, ültünk egész nap és ettünk, ittunk, dohányoztunk, kártyáztunk. A Józsi tanyáján is volt finomliszt lerakva, abból a cselédasszonyok állandóan sütötték a kenyeret, kalácsot, lepényt, fánkot. Rengeteg liba volt a tanyán, az asszonyok azokat ölték, takarították, sütötték, főzték, és a tanya egész lakossága evett rogyásig, és akinek tetszett, finom bort is ihatott bőségesen. Szűzdohány levélbe sodortunk szivart, és füstöltünk. Kártyáztunk megunásig, és traccsoltunk, tereferéltünk – nem lehetett ezeket a csapongó, fegyelmezetlen, téma nélküli mondat kifejezéseket „beszélgetésnek” nevezni – nyakló nélkül, semmiről. Azután híre jött, hogy a hadak elvonultak, a faluban helyre állt a rend és a nyugalom: visszatért és berendezkedett a négy évvel azelőtt elvonult Pohosnak nevezett román csendőrőrmester, hazajött néhány menekült román fiatalember és néhány munkaszolgálatos zsidó. A községházán *Huszi Béla* segédjegyző az úr, a bíró pedig valamelyik román gazda.

Hazatértünk, Katicáék a faluba, mi pedig a Tanyára. Hallottuk a híret, hogy Béltekről – a Tanya ennek a községnek a határában volt – a svábokat kényszermunkára viszik Oroszországba. A volksbundista főnök, *Heidel Bacher* tanító mind a magyarrá lett svábokat – férfiakat, nőket, tizenhat és ötven év között – viteti el a németek helyett. A mi nyugalmunkat csak a hetenként egyszer-kétszer kövér disznót rekviráló orosz katonák zavarták. Nem volt semmi dolgunk, zavartalanul beszélgettünk Édesapámmal úgy, mint hajdan gyermekkoromban. A Tanyára menekített könyveimet megtaláltam, és Szilágy vármegye helytörténetéhez kezdtem jegyzeteket készíteni. Ákoson is kezdtek rossz idők járni: megverték *Török Ferenc* tanítót, az ország legjámorabb leventeoktatóját. A zsidó néprendőrség rejtett zsidó értékek után kutatva sok keserűséget okoztak a nép között. A csendőrök-rendőrök elvitték *Farkas Géza* mészárost, a falu egyetlen nyilasát. Azután pedig, vagy tíz-tizenöt magyar személyt – Veszprémi Julika óvónőt, Sándor József székelymenekült kocsmárost, Kertai László malombérlőt, Csenteri Béla újságárust stb. – a zilahi börtönbe. Nagy Józsi sógorom felkerekedett és Zilahra utazott, hogy az újonnan szervezett vármegyei hatóságoktól segítséget kérjen a rend fenntartására. Csak a Magyar Népi Szövetség kolozsvári megalakulásának a hírével jött haza, de hozott magával egy *Vinogradov* nevű, apró termetű orosz tisztet, akinek intézkedésére leállottak a magyarok elleni

akciók. Ezek között a legfontosabb a Szovjetunió újjáépítésére való magyar kényszermunkások elvitelének a megakadályozása volt. A román hatóságok ugyanis mindenféle trükkkel – katonai helyzet, állampolgárság igazolása stb. – munkabíró magyar férfiakat csaltak a zilahi kaszárnnyába, hogy onnan Oroszországba továbbítsák őket. Híre jött, hogy Ákosról a román csendőrség elment, mert Sztálin kiharcolta Északkeletről a román hatóságokat. Ez minden esetre jó volt. Karácsony másodnapján hazaérkezett Péter bátyám: valahol a Nyírségben adta meg magát zászlóaljuk Horthy fegyverletételi parancsa szerint, az oroszok azonban nem engedték el őket, hanem hadifogolyként útnak indították Oroszország felé gyalog. Péternek, Csengernél sikerült lemaradnia, onnan érkezett haza fáradtan, éhesen, tetvesen, de jó egészségben. Nagy volt az öröm, persze. Péter azonban nem sokat pihent, hanem kimosakodás és jó alvás után sietett a szomszéd faluba, Dobrára, hogy egy katonatársa felől hírt vigyen a családnak. Vártuk tovább, mi lesz? Szilveszterkor még szerény mulatságon is részt vettünk Ákoson, *Katra Sándoréknál*. Újév után néhány nappal megérkezett a Tanyára Sípos Jancsi barátom, fagyon, sáron, árvizes mezőkön, erdőkön át jött Kusalyból a hírekkel: mindnyáján megvannak, jól vannak. Jancsit ugyan ki akarták végezni a Kusalyt megszálló románok úgy, mint engem – később megtudtuk, hogy mindenfelé így akarta megfélemlíteni a magyarokat a Maniu-gárda – de végül is egy veréssel megúsza. Sajnos, nem minden ismerősünknek volt ilyen szerencséje. Elmondta, hogy Kolozsváron működik a magyar egyetem és várja a hallgatókat. A román hatóságok ugyan elfoglalták az épületeket, de *Buza Lászlónak* sikerült az orosz parancsnokság segítségével visszaszerezni. Tehát menjünk Kolozsvárra. – Jancsi néhány nap múlva hazagyalogolt, és én pedig készülődéshez láttam: olyan öltözet kellett, amelyben a téli fagyot el lehet viselni, gyalogolni is lehet, és aludni is, de a felsőruha legyen olyan foltosrongyos, hogy az útonállók, meg ne kívánják, hogy leüssenek érette. Szereztünk egy pár ormótlan bürger csizmát, és felsőruhának egy szakadozott, bogáig érő lengyel nadrágot, és egy hasonló mikádó kabátot, ezeket vettem fel a jó öltözetem fölé. Csak jó báránnyal kucsmát nem lehetett elrejteni. Váltás fehérenemű és sok tartós élelmiszer egy jó nagy „libában” – ez volt a neve az akkor divatba jött, falusi fehér vászon tarisznyából alakított hátizsáknak – és indulhattam is. Egy Zilahra menő ákosi szekér után két másik fiatalemberrel gyalog elindultam Kolozsvárra.

Nem találok magyarázatot, mert nincs is ésszerű magyarázat arra az elhatározásra, hogy hagyjam otthon a kényelmet és biztonságot, és induljak neki a 140 km-es útnak. Kényszermunkásnak való férfiakra vadászó orosz csapatok között, téli hidegben, fagyban elindulni abban a reményben, hogy majd meg is érkezem oda, ahová *meg kell érkeznem, mert az a kötelességem*. Hogy kivel szemben, milyen kötelesség? Azt nem lehet tudni, de nem is fontos. Sarmaságon csatlakozott hozzám *Tóth Sanyi* unokatestvérem, szintén az egyetemre készülve, és két zilahi középiskolás. Zilahon vagy két napot-éjjelt várakoztunk, mert ismerőseink azzal biztattak, hogy valami teherautó van indulóba Kolozsvár felé, az majd elvisz. A zilahi főtéren sarkán ácsorogva, várakozva, két-három orosz razzian is szerencsésen túlesve, beláttuk, hogy nem érdemes tovább várakozni, és Sanyival nekiindultunk gyalog a Meszesnek. Jól haladtunk, habár minden motorzúgásra vagy katona feltűnésére az út menti erdőbe rejtőztünk. Estig Zutórra érkeztünk és szállást kerestünk éjszakára, amikor utolért minket a Zilahon hiába várt teherautó, arra felszálltunk, és már aznap este Kolozsváron voltunk a teológia 24-es szobájában. Hogy sikerült ez a legkiválóbb és legveszélyesebb katonai

felderítéssel felérő utazásunk, az nagyrészt Tóth Sanyi gyakorlatias leleményességének és áldozatos szolgálatkészségének tudható be. Mert én önélküle nem jutottam volna sehová.

A teológián még csak a beiratkozások folytak a katonaságból, menekülésből hazaszállingózó hallgatók számára, előadások még nem folytak. Nyilván nem működött a központi fűtés. Az internátusnak csak néhány szobájában volt cserépkályha – így a 24-ben is – ahol fűteni és lakni lehetett. Azért mentünk mi is oda Sanyival. Ott találtuk és örömmel üdvözlöttük egymást régi diáktársainkkal: *Kelemen István* „báró”, fiatal lelkész, a teológia volt leventeparancsnoka és az intézet titkára, *Papp Jóska*, költő, a *Pásztortűz* segédszerkesztője, volt wesselényista diák, barátja zilahi volt osztálytársa a jogász *Mezey György Loránd* és *Málnássy László* volt Wesselényi-beli szobafőnököm, kidei református pap. Érkezésünkkor már lefekvéshez készültek, de mind megelevenedtek, amikor Tóth Sanyi kirakta elemózsiáját az asztalra. Málnássy végignézett a jelenlevőkön és megállapította, hogy wesselényista gyűlés van. Méghozzá filozófusgyűlés – tette hozzá Tóth Sanyi, és megmagyarázta a bárónak, hogy mi többiek mind a kollégium filozófus csoportjához tartoztunk. A Báró tisztázta a helyzetet: csak Papp Jóskaival ketten húzták itt meg magukat a front átvonulása után, a többiek csak átutazók, akiket a holnapi népszámlálás érdekében marasztalt itt.

A teológia másik fűthető szobájában is laktak, Krizsóvánszky Jenő az Ifjú Erdély kiadója, Hermann János volt szenior, Czira Bálint teológus és még másokat is várnak holnapra. Ugyanis, az Északerdély felett, akkor a közigazgatást ellátó ODA Bizottság holnapra népszavazást szervez Kolozsváron, a magyar lakosság itteni jelenlétének bizonyítására. Mert a szovjet hadvezetés által Északerdélyből kiharcolt reakciós román kormány fenyegetőzik, hogy „érvényesíteni fogja a román fegyverszüneti egyezmény rendelkezéseit, menekülnék nyilvánítja a magyarokat, megvonja majd tőlük a román állampolgárságot, és minden vagyonukat zár alá veszi”. Holnap délre várjuk a népszámlálót. Persze, mi is lelkesen csatlakoztunk az akcióhoz, hogy nemcsak mi jövünk haza délre, de még mások is. Akkorra mind gyertek haza, és hozzatok magatokkal mindenkit, akit itt be lehet jegyeztetni.

Reggel, mentünk Sanyival beiratkozni az egyetemre. Az Egyetem Farkas utcai palotájában csak a hivatalok működtek. A jogi kar dékánátusán, kutyaordító hidegben csak *Margitkát*, a kedves tisztviselőnőt találtuk egy villanyrezsó melletti melegedési próbálkozás között. Lelkesen állott szolgálatunkra – az első évre iratkozó Sanyinak segített a nyomtatványok kitöltésében –, és délre már túl is voltunk a beiratkozáson. Margitka mondta, hogy egyetlen professzor van a fakultáson, Buza László, aki a szomszédos Tanárképző Intézetben tartja előadásait, és ott vizsgáztat minden délelőtt. Át is mentünk oda, de már vége volt az aznapi programnak. Hazamentünk hát a teológiára, hogy a népszámlálást le ne késsük. Csak *Újvári Ferenc* joghallgatóval találkoztunk, őt vittük magunkkal a teológiára. Ott a báró és Czira Bálint már húsz-huszonöt állampolgár-jelölttel várta a népszámlálót, és hamarosan túl is voltunk az aktuson.

Másnap délelőtt kilenc órakor ott voltam a Tanárképzőben. A jogi kar előadásai és vizsgái itt folytak a könyvtár két helyiségében, illetve a belső jól fűtött szobában, a külső pedig a várószoba volt. Az egyetemen használatos tanulóasztal – 3 méter hosszú, fél méter széles – volt a szoba közepén, egyik oldalt ült a professzor, vele szemben pedig a hallgatók, akkor nap négyen voltunk az egész Jog- és Államtudományi Fakultásról. Az asztal végénél ült a kar két

tanársegédje: *Oriold Béla* és *Grigercsik Géza*. Buza Lászlót akkor láttam közelről először. Azelőtt esztendőben még a dolgozó szobája előtt is némi tisztelettel haladtam el, nemcsak nemzetközi tudományos tekintélye és mindenki tiszteletét kiváltó személyes erkölcsi nagysága miatt, hanem azért is, mert én diplomatának készültem, és tudtam, hogy ő lesz a szakprofesszorom. Megilletődve néztem vékony és inkább alacsony termetét, kopasz fejét és intelligenciát sugárzó, komoly arcát. Miután leült, indexemet lapozva felém fordult: Dobai urat még nem ismerem. Látom, másodéves és alapvizsgát is tett a tavaly. Üdvözölöm hallgatóim között! – És már kezdte is a tanrendben akkorra kiírt római jogi előadását. Minden nap két tárgyról tartott egy-egy órás előadást és így hetenként minden tárgyat előadott. Tizenegyedtől pedig vizsgáztatta a harcterekről és fogságból hazatérő hallgatókat, végzősöket, hogy senkinek se legyen fennakadása a tanulmányaiban.

Buza László megfelelt hírének, mert valóban *remek előadó* volt. Bár minden mondata, szava szigorúan szabatos, pontos, tudományos szakkifejezésekre épült, az előadás logikus, világos és annyira könnyed, megnyerő volt, hogy a hallgató nem is sejtette annak nehéz és mély tudományos tartalmát. Másnál sem szerette, maga is kínosan kerülte az idegen szavak használatát. Módszere szerint, tíz-tizenkét percenként megállott az előadásában és hallgatói véleményét kérte az ott tárgyalt kérdésről. Ha a hallgatók közül nem felelt senki, a tanársegédekét kérdezte. Az első előadáson én csak hallgattam. A második előadás *Általános államjog* volt, és a szokásos kérdésére meghallgatta a másik három hallgató véleményét is, a tanársegédét is, és aztán hozzám fordult, hogy: Dobai úrnak mi a véleménye? Hát számomra az államjog új volt, akkor hallottam ilyesmit először, de megpróbáltam okosan felelni, bár szaggatottan, töredeztve és bizonytalanul. A professzor szokása szerint szép rendbe fogalmazta a válaszat, aztán a két asszisztenshez fordult: Tanársegéd urak, ez a sokat emlegetett *jogérzék*. Jó lesz ezt önöknek is elsajátítani. Dobai úr még most hall először erről a témáról, de jogérzéke eligazítja a gondolatait. Az is dicséretes Dobai úrnál, hogy törekszik a pontos kifejezések használatára, ezért töredezett és vontatott a beszéde. Majd, ha kellő gyakorlata lesz, a beszéd is jól fog menni. – És tovább folytatta előadását. Mondanom sem kell, hogy engem, aki Édesapámon kívül embert még nem tiszteltem, most a tisztelettől ájulás környékezett Buza László dicsérő szavainak hallatán, és életem végéig nemcsak megőriztem, de lehetőség szerint még fokoztam Mesterem iránti feltétlen tiszteletemet. Előadás után, hazafelé készülődve, a külső szobában hallgatótársaim is mind gratuláltak a Buza Lászlótól szokatlan dicsérethez, *Oriold Béla* azonban meggyűlött, és későbbi munkatársi viszonyunkban is mindig rosszindulattal viselkedett velem szemben. Még két-három napig látogathattam a Buza László előadásait, mert vége lett az 1944-1945-ös egyetemi év első félévének.

A félévi szünet alatt amúgy sem volt semmi teendőnk Kolozsváron, de igyekeztünk is haza, hiszen semmi élelmezési lehetőségünk nem volt. Közzétették viszont a népszámlálás eredményét: Hatvanhatezer lakost találtak akkor Kolozsváron, köztük hatvanezer magyar nemzetiségűt. Ittlétünkről igazolást is kaptunk, amely később állampolgársági bizonyítványként is szolgált. Az ODA Bizottság is megfelelően intézkedett: *Dan Vasile* prefektus és *Chiciudean Gheorghe* polgármester mellé magyar alpolgármestert neveztek ki Kolozsvárra, *Demeter János* személyében. A közelet dolgai felől is tájékozódunk. Az ODA Bizottságról – Országos Demokrata Arcvonal = Frontul National Democrat FND – megtudtuk, hogy a megszálló Vörös Hadsereg parancsnoksága létesítette 1944 őszén, Erdély polgári

kormányzatára öt politikai szervezetből: A kommunista és a szociáldemokrata párt, a Magyar Népi Szövetség és a Frontul Plugarilor, valamint a szakszervezet képviselőiből. Magyar tagjai voltak Jordáky Lajos, Demeter János, Nagy István munkásíró, Simó Gyula régi aktivista és egy Benedek nevű a kommunista párt részéről, Lakatos István, Bruder Ferenc, Raffay István és egy Szendrei nevű a szociáldemokrata pártból, Balogh Edgár, Nagy Géza – később Kurkó Gyárfás és Csögör Lajos is – a Magyar Népi Szövetség részéről és Szenkovics Sándor a szakszervezetektől. *Benedek* és *Szendrei* azelőtt csendőrbesúgó kocsmárosok voltak, az 1944 őszi szovjet megszállás után, „illegális antifasisztaként” lettek a *Dermata Bőripari Művek* munkásigazgatói, mindketten sátáni szadizmusukról híresültek el. *Jordáky Lajos*, a nagy tekintélyű szociáldemokrata nyomdász Jordáky fia, 1944 őszén lépett át a szocdemből a kommunista pártba, egyrészt azért, mert a kommunista pártnak akkor annyi tagja sem volt kéznél, amennyi az ODA Bizottság megalakításához kellett, másrészt pedig, hogy az erdélyi magyarság érdekeit hathatósabban képviselje. Állítom, hogy a lehető legjobban látta el a feladatát, és nem is volt akkor Erdélyben Jordáky Lajosnál népszerűbb ember. Különbözik az egyetlen régi kommunista értelmiségi, a Párt újjászervezője és motorja, a Csehszlovákiából a harmincas években Erdélybe áttelepült szudéta német újságíró, Keszler Edgár, közéleti nevén: *Balogh Edgár* volt.

Az 1944 őszi szovjet megszállás másnapján már lapengedélyhez jutott és meg is indította az első „demokratikus” magyar napilapot, a *Világosságot*. Balogh tudta, mit várnak tőle, ezért lelkesen magasztalta a „felszabadító Vörös Hadsereget”, a Szovjetuniót, a „Népek Atyja” Sztálin és mindent, ami a megszállással kapcsolatos volt. Nemcsak a Vörösök atrocitásairól nem tett említést, de a hivatalosan a Szovjetunióba vitt százhatvanezer erdélyi magyar kényszermunkásról és a hivatalos rekvirálásokról sem beszélt. A román hadsereg és a *Maniugárda* tömeggyilkosságairól és a magyarok elűzetését célzó egyéb tetteiről is hallgatott a *Világosság*. Annál erélyesebben és következetesebben propagálta viszont a Vörös Hadsereg megszállásával kezdődött új világrendet: megtudtuk, hogy a megszállást *felszabadításnak*, a proletárdiktatúrát *demokráciának*, a győzteseket *antifasisztáknak* kell mondani. A Szovjetunióból búzát szállító vonatokról azt kell mondani, hogy azok a szovjet nép élelmiszer-ajándékát szállítják hozzánk stb. *Minden népnek fel kell számolnia a maga reakcióit!* jelszónak megfelelően, a *Világosság* állandóan követelte a *Horthy-fasiszta háborús bűnösök*, a magyar *osztályellenség* népbíróság elé állítását és szigorú megbüntetését. Viszont Buza László és Miskolczy Dezső a Balogh Edgár közreműködésével védte meg a magyar egyetemet a románoktól, és Balogh Edgárnak feltétlen része volt a román adminisztrációnak Észak-Erdélyből való kiparancsolásában is. A Román Kommunista Párt „előszobájául” létesült a Magyar Dolgozók Országos Szövetségét (MADOSZ) Balogh Edgár szervezte át Magyar Népi Szövetséggé, és biztosított helyet számára az ODA Bizottságban. Létrehozóik terve szerint, az ODA Bizottság már működése első napjától kezdve bevezette Erdélyben a *proletárdiktatúrának* nevezett kormányzati rendszert, és nagy odaadással és teljes sikerrel működött egész Erdélynek román uralom alá juttatásában. Meg is szűnt, miután egész Erdély és Románia „proletár uralom alá került”.

Kurkó Gyárfás a MADOSZ elnöke volt, valójában „díszmunkás”, stróman a magyar munkásoknak a Pártba való csalogatására. *Demeter János* „baloldali” ügyvéd, diákkorában az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának a tagja volt, és *Márton Áron* akkori katolikus egyetemi lelkes

utasítására – *Baumgarten-Bányai László* későbbi marxista ideológus, *Venczel József* statisztikus, *Demeter Béla* újságíró, *Sáry István* ügyvéd és más katolikus fiatallal együtt – hagyta ott a „protestáns szabadkőművesnek” minősített társaságot, és vette igénybe a katolikus egyház ösztöndíját, illetve pártfogását. Demeter János, mint könyörületet nem ismerő pártaktivista részt vett a *Bolyai Egyetem* megszüntetésében, és minden magyarellenes román sovinizta akcióban. *Lakatos István* szociáldemokrata nyomdász, az erdélyi magyarság 20. századi történetének puritán elvhűségéről és magyar nemzethűségéről elhíresült szereplője. *Abodi Nagy Géza* irodalomtanár a Tízes Szervezet propagátora – kétség kívül *Erdély akkor legnépszerűbb magyar embere* –, a kommunista befolyás ellensúlyozására, a Szociáldemokraták Romániai Pártja Magyar Tagozatának kezdeményezője és szervezője volt Lakatossal együtt. A kolozsvári népszámlálás után annyira megnőtt a Magyar Népi Szövetség tekintélye, hogy átvehette az egész ODA Bizottság feladatát. *Groza Péter* elnöklete alatti ODA-kormány megalakítása mellett kezdett agitálni az erdélyi magyarok között.

Tehát az egyetemi félév lezárását követően elindultunk gyalog hazafelé kettesben Tóth Sanyival, abban a reményben, hogy útközben valami járművet kapunk. De nem volt szerencsénk, és az egész 140 km-t az apostolok lován kellett megtennünk. Négy napba telt, amíg hazaérkeztem, olyan nehézségek és strapa árán, hogy azoknak csak Sanyi segítségével voltam képes megfelelni. Ideje is volt a hazaérkezésnek, mert az elmenetelem óta eltelt két hét alatt a fűtetlen Kolozsváron még rendes mosakodásra sem volt lehetőség. Édesanyám még tetűt is talált az ingemben. Nem valószínű, hogy a teológia internátusában szereztem, inkább a hazafelé úton, román falusi házak földpadlójára terített szalmaágyam valamelyikén.

A család visszaköltözőben az ákosi Vasút utcai házukba, amely üresen állott a román csendőrség távozása óta. Takarítás, hurcolkodás, berendezkedés és beilleszkedés a rendeződő társadalmi életbe. Nővérem és Nagy Józsi sógorom, valamint Csók László ákosi jegyző és családja lettek mindennapos vendégeink, és megjöttek a szatmári barátok, *Sarkadi Sándor* művésztanár és öccse, *Gábor*, a gyógyszerész. Persze, a háború híreit tárgyalta a társaság: a debreceni Ideiglenes Magyar Kormány megalakulását, a véget érni nem akaró budapesti ostromot, a szövetséges légierő rettenetes bombázásait. Szatmáron a legnagyobb gond a fűtés: Sarkadiék is odahagyták villájukat, és a szobrász szomszéd jól fűtött lakókonyhájába zsúfolódtak át más szomszédokkal együtt. Sanyi bácsi a polgári iskoláját próbálja újraindítani, de ahhoz is fűtés kellene. Az egész városban csak egyetlen hivatal működik, a katolikus püspökség, ott is csak egyetlen embert volt találhatók, Pakocs Károly. Mindenki tanácstalan, és senki sem érti, hogy a debreceni Dálnoki-kormány miért nem intézkedik valahogy, hiszen még a fegyverszünet sem lett végrehajtva. Édesapámat és Józsi sógoromat kapacitálták, hogy legalább tájékozódás céljából keressék meg a debreceni kormányt. Végül is nálam kötöttek ki, hogy én menjek Debrecenbe, de előbb tájékozódjam Kolozsváron és Nagyváradon. Persze, ez csak olyan falusi „konferencia” volt, amilyenek évszázadok óta folytak a kuruc Érmelléken minden úri összejövetelen, névnapon, disznótoron.

Igyekeztem vissza Kolozsvárra, az egyetemre. Most már „polgári” körülmények között, ruhatárral, felszereléssel, bőröndökkel, vonattal. Ugyanis a szilágysági vasúton megindult a közlekedés. Ez úgy értendő, hogy egy mozdony egy-két kimustrált vagonnal, egy-két napban egyszer, kihasználva a szovjet vonatok szünetét, végigment a vonalon Nagyvárolyig, mindenféle élelmiszert, de főként pálinkát gyűjtve. Nagyvárad szőnyegkereskedő nagybátyám,

Erdélyi Józsi volt nálunk látogatóban és élelemügyben, ő készült haza, és én hozzá csatlakoztam. A háborúvégi utazás ugyanis egyéni vállalkozásként lehetetlen volt. A jó szerencsében bízva, gyalog, kettesben is meg lehetett kockáztatni. A vonatkozás azonban már jól szervezett társas vállalkozásban volt kivitelezhető. Egy reggel csomagjainkkal együtt kimentük az állomásra és vártunk. Szerencsénk volt, mert már aznap délután jött is a gőzösünk, amellyel estére már Nagykárolyban is voltunk. Csak egyszer álltunk meg útközben, valahol Tasnádszántó mellett a nyílt mezőn, hogy a mozdonyt fűtőanyaggal lássuk el, azaz hordjuk össze a mezőn hagyott kupacokból a kukoricakórót, és rakjuk fel vonatunk tetejére.

A nagykárolyi állomás csúnyán nézett ki a bombázások után, mert egyetlen épületnek sem volt teteje. A szabadég alatt, talpfákból rakott tüzek körül táborozott sok száz, vagy több ezer civil utas a megfelelő irányba induló vonatra várva. Gondosan végigjárva a csoportokat, sikerült úti vállalkozásunk folytatásához társakat találnunk: leventeként nyugatra vitt, hazatérő kolozsvári két közgazdász diákra találtunk, és azok társaságához csatlakoztunk. A csoportnak állandó ügyelete volt az állomás minden pontján, minden vonat érkezésénél, indulásánál. Nemcsak a vonatok útirányáról kellett tájékozódniuk, hanem afelől is, hogy hány százalékos esélye van a vonat tetejére, vagy vagonperonjára való felszállásnak. Megint csak szerencsénk volt, mert két éjszaka és két nap múltán, harmadnap este – mindössze két órával a csomag nélkül utazó diáktársaink után –, sikerült egy Várad felé induló tehervonat egyik nyitott rakodófelületére felpakolnunk. Mindössze Józsi bátyám tíz literes mustos ballonja tört el és veszett oda. Reggelre Váradon voltunk, utolértük diáktársainkat. Kolozsvári vonatot azonban csak délutánra jósoltak. Józsiéknál megmosakodtunk, megreggeliztünk, és siettünk vissza az állomásra. Ideje is volt, mert bejött egy szerelvény, amelyről biztosan állították, hogy Kolozsvár felé fog indulni. Sokszáz utas rohamozta meg a vonatot, egyenesen a vagonok tetejére tolazkodva, de szemfüles útítársaink egyikének sikerült egy személyvonat ablakán behatolnia, és a többieket is segítséghez juttatnia. Diáktársaim is felszállóban voltak, de nélkülem nem lett volna mit kezdeniük az őrizetükre hagyott csomagjaimmal. Így aztán Józsi engem is, és csomagjaimat is felnyomott, társaim pedig mindenestül behúztak a vagonba. Ott sikerült kényelmesen elhelyezkednünk – azaz úgy, hogy mindkét lábunkon állhattunk. Csak este, sötétedés után indult a vonatunk, de akkor elindult, mégpedig Kolozsvár felé. Többször, több óras veszteglés után, másnap délelőtt, ötnapi ilyen kényelmes utazással megérkeztem a kolozsvári állomásra, és néhány óra cipekedés után már ott is voltam a teológián, csomagjaimmal együtt. – A tisztelt, de tájékoztatlan Utókornak *el kell fogadnia*, hogy ez az utazás *akkor* valóban kényelmes volt a többnapos, életveszélyes gyalogoláshoz képest.

Kolozsvár egészen meglevenedett háromheti távollétem alatt. Február végére a Teológiai Fakultás csaknem normálisan működött, hallgatóinak jó része már ott volt, és rendszeren látogatta az előadásokat. *Sípos Jancsi* és *Virág Károly* barátaim engem is előkészített hellyel vártak a 24-esnél még jobb, 18-as szobában. Az egyetem is már rendszeren, a Farkas utcai főépületben kezdte a második félévet, a tavaly előírányzott órarend szerint. Buza Lászlónak már csak a közjogi tárgyakat kellett előadnia, egyebeket már néhány visszajött professzor, vagy más karokról, városból toborzott – így a jogtörténetet *Bíró Vencel* történész, a jogbölcseletet *Várkonyi Hildebrand* pedagógus-szaktudósok adták elő. Érkezésem másnapján siettem az Unió utcai Március-fészekbe tájékoztatásért. A régiek közül csak *Gyűjtő Sándort* és *Szabó Pistát* találtam ott. Markos és Imreh megnősültek és elköltöztek, Soó Tamás pedig az általuk alapított

MAGIS Szövetkezetet szervezte valahol a városban. Gyűjtő sem hallgatott meg, hanem eljött velem Imreh Pistához a Szondi utcába. Nemigen érdekelte egyiküket sem az érmellékiek dilemmája: ők sem tudják, mi tévők legyenek. Gyűjtő szerint is az Ideiglenes Magyar Kormánytól, *Veres Pétertől* és *Erdei Ferenctől* kell útbaigazítást kérni. A kisfiát pályázó Imreh Pista inkább várakozást tanácsolt: lássuk mi alakul itt Erdélyben? A Főiskolás IKE péntek esti Bibliaórái is beindultak. A következő összejöveten néhány szeniortag – köztük Nagy Géza is – jelen volt, és a Bibliaóra után megbeszélhettük a közügyeket. Eligazítást nem kaptam ugyan, de beszámolhattam az otthoni dolgokról, és értesülhettem az itteni országosokról.

Az újság egy mondatban közölte, hogy a Krím félszigeti Jaltában Roosevel, Churchill és Sztálin találkoztak, és megegyeztek a követendő politika kérdésében. Akkor nem kommentálta senki ezt a hírt. Csak évtizedek múlva rémlett fel az emberiség előtt, hogy ez volt a 20. század legfontosabb politikai eseménye, hiszen ott döntöttek – ha egyáltalán igaz – az emberiség későbbi sorsáról. Hogy mit? – Azt, azóta sem tették közzé: hadd találja ki minden nép és egyén, milyen viselkedést várnak el tőle a Világ Urai. De, akik nem viselkednek tetszésük szerint múltban, jelenben és jövőben, az *bűnös nép* és *bűnös egyén*, és *ezer iziglen vezekelnie kell!* Az is lehet viszont, hogy nem is volt jaltai konferencia: hamisnak bizonyult ugyanis még a *Három Nagyról* közzé tett fénykép is.

Kolozsváron forradalminak tűnt a közhangulat. Az ODA Bizottság, elsősorban a Magyar Népi Szövetség elemeiben volt: minden napra jutott valamilyen tüntetés, népgyűlés vagy valami ehhez hasonló. A tüntetéseken magyar és vörös zászlót lobogtatva, „*ODA kormányt akarunk!*”, „*Groza-kormányt akarunk!*” feliratú táblákkal vonultak a hóstáti magyar földrészek és Dermata-munkások. Csak magyar szónoklatokat, magyar jelszavakat lehetett hallani mindenfelé. Mintha a Groza-kormányt nem Románia, hanem Magyarország számára követelnék. Döbbsen néztük a járdáról a felvonulókat: *érthetetlen volt minden!* Az eredménye azonban gyorsan bekövetkezett: 1945. március 6-án Romániában Groza Péter elnöksége alatt „demokratikus” kormány alakult, és *Joszif Visszarionovics Sztálin* generalisszimusz aznapi táviratában elrendelte Északerdélynek román adminisztráció alá helyezését. És ha lúd, legyen kövér! – 1945. március 15-én, az 1848-as magyar forradalom évfordulóját a román kormány Kolozsvár főtéren tartott díszgyűlésen ünnepelte Mihály király és Groza Péter jelenlétében. Groza nagy beszédet mondott magyarul, sokkal kisebbet románul. A tribünről Mihály király nyugodtan nézte egy zászlóaljnyi román katona menetelése után a vörös és magyar zászlókat lengető magyar népi felvonulást. A kolozsvári tüntetésekről, díszfelvonulásról készült filmeket egy esztendő múlva bemutatták Párizsban a Békeszerződést előkészítő bizottság megfelelő tájékoztatására. Olyan meggyőző volt az egész rendezvény, hogy *Nagy István munkásíró* meghatódva, könnyes szemmel jelentette ki: ha félmillió magyar elrománosodásába kerül is a románság demokratizálása, akkor is megéri! Azt nem mutatták a filmek, hogy a kolozsvári Monostori út fellelt ott díszleg a felirat: „*Până aici democrație, mai încolo Mănăstur*”, azaz „*Eddig demokrácia, innen tovább Monostor*”. És a közeli Fejérd községben román hazafiak aznap saját házában agyonverték a volt magyar községi bírót. Arról sem volt említés, hogy Földváron és Piteșten már egy éve várják szabadulásukat a délerdélyi magyar értelmiségi internáltak, és még hónapokig várhatják, amíg a szépen szóló Groza Péter hazaengedi őket.

A kolozsvári magyar ifjúság az Unitárius Kollégium dísztermében ünnepelte a márciusi forradalmat, meglehetősen lehangoltságban. *Józan Miklós* püspök hiába kért vendégként szót és

hangoztatta „a történelem fényesen bizonyítja, hogy minden zavaró hang és körülmény ellenére, nemcsak Erdély, hanem egész Közép-Európa szabadsága elképzelhetetlen a magyar nemzet szabadsága nélkül”, az ifjúság hangulata nyomott maradt. Hogy ennek a hangulatnak a hatása alatt vagy egyébként is odaérett a helyzet, de ennek a gyűlésnek a végén keresett meg Gyűjtő Sándor, Szabó Pista társaságában azzal, hogy vállalnák-e egy futárküldetést Debrecenbe? Persze, igent mondtam, és megegyeztünk, hogy a továbbiakban Szabó Pista fog tájékoztatni a teendőim felől. Aznap és másnap is többször meglátogatott, és ideadta öccsének Szabó Zsoltnak a debreceni lakáscímét, aki majd gondoskodik rólam, és tovább kalauzol. Később egy nagy újságcsomagot hozott, hogy „ezt Balogh Edgár küldi Veres Péternek”, és egy nagy kövér borítékot „ezt Gyűjtő Sanyi küldi, adjam oda Juhász Géza lányának, az majd továbbítja”. Este hivatott ki a teológiai 18-asából ifjabb Nagy Géza irodalomtanár, és átadott két megcímezetlen, lezárt borítékot azzal, hogy Buza László küldi Teleki Gézának. „Tedd külön a zsebedbe, ne tedd a többi papír közé. Csak át kell adni a külügyminisztériumban, minden magyarázat nélkül. Választ nem kell rá várni” – mondta. Bizalmas barátaim tudták, hová készülök, hiszen mindent megbeszéltem velük. Többen, köztük még ismeretlenek is megkerestek, és jó tanácsokkal halmoztak el.

Mindent beraktam egy kölcsönkapott hátizsákba, váltó fehérneművel, útravaló élelmiszerral és több száz Symphonia cigarettával – az volt akkoriban a legjobb valuta – együtt, és jó melegen felöltözve – ha jól emlékszem – 1945. március 17-én este felszálltam a Nagyvárad felé induló vonatra. A „felszállás” abból állott, hogy egyik lábammal egy személyvagon alsó lépcsőjére állhattam, és egy kézzel a korlátba fogódzhattam. Így indultunk el szeles, havas esőben. Később sikerült mindkét lábamra állni, és két kézzel fogózkodni. Nem volt könnyű. Hogy miért, nem tudom, de Csucsán nemcsak a lépcső ürrült meg, de a vagonajtó is kinyílt, onnan is leszálltak, és nekem sikerült benyomulnom a jó meleg, biztonságos és kényelmes folyosóra. Reggelre, Váradra érkeztünk, és Józsi bátyáméknál nemcsak megmosakodhattam és reggelizhettem, de még kétórányira le is pihenhettem. Azután siettem a megyeházára, Elekes Tamás felkeresésére, aki ott *Csillag István* főispán titkára volt. Átadtam neki kolozsvári cserkészvezető társa, *Kerekes Fungi* levelét, és elmondtam, hogy mi járatban vagyok. Tamás is elmondta, hogy hozzájuk is megérkezett Belényesről a Dél-bihari román adminisztráció, de Csillag visszaküldte őket, nem adta át helyét, hanem a debreceni kormányhoz fordult utasításért. Azok viszont még nem reagáltak, hiába sürgették őket már többször is. Engem is arra kérnek, küldessek nekik valami utasítást az ideiglenes kormány részéről, annak igazolására, hogy Bihar vármegye – legalább a Békeszerződésig – Magyarország közigazgatása alá tartozik. Helyzetükről, reményeikről Tamás is ugyanazokat mondta, mint Édesapám ákosi társaságának a tagjai. Tamás is biztatott, ne hagyjam magam, és győzzem meg a debrecenieket, hogy nem kell lemondaniuk Erdélyről. Minden esetre, mi semmiképpen sem mondunk le Magyarországról – hangoztatta búcsúzóul Elekes Tamás. Másnap délelőtt egy katonavonattal Püspökladányba, onnan délután egy széna bálákkal megrakott hosszú tehervonattal Debrecenbe érkeztem. A trianoni határ nyugati oldalán nyomasztóan érezhető volt, hogy *hadműveleti területen* vagyunk. Embert csak elvétve lehetett látni. Az állomások is üresek voltak, csak ha megállt egy-egy vonat, bújtak elő valahonnan, és rohamozták meg a vonatot az utazni vágyók. Láttunk egy-egy szovjet-orosz katonákkal száguldó teherautót a vonatról, de „rettegett, garázdálkodó, részeg orosz katonákat” nem láthattunk. Debrecenben nemcsak az állomásépület, de a mellette volt városnegyed is

hiányzott a múlt nyári bombázás óta. Az utcákból csak a járdák maradtak, házak sehol. Ezeken áthaladva, a megadott címen megtaláltam Szabó Zsoltot, átadtam neki bátyja levelét, hogy engem megfelelően ellásson és kalauzoljon.

Mivel én *tájékozódás* céljából mentem Debrecenbe, számomra csak *rádás* volt a hivatalos személyekkel való találkozás a jól informált személyes ismerősök mellett. Először ezek meglátogatásának a tervét beszéltük meg Zsolttal. Ákosról, *Erdélyi Árva Károlyhoz*, nagyapám unokatestvéréhez irányítottak, aki ismert, jó kapcsolatokkal rendelkező, társadalmi és politikai mozgalmi ember, vasúti tiszt volt Debrecenben. A ház másik lakójától megtudtuk, hogy lakása ott volt a lebombázott utcák valamelyikében. *Vásárhelyi Mária* Ákosra került debreceni tanítónő, kedves ismerősöm, lakása úgyszintén. Reggel majd megpróbálunk érdeklődni utánuk. Másnap reggel a vasútállomás egy megmaradt melléképületében működő forgalmi irodában megtudtuk, hogy jól ismerik Károly bátyámat, de senkinek fogalma sincs arról, hogy merre volna található. Máriáról, persze, senki nem is hallott semmit. Elbandukoltunk a város másik szélén lévő malomhoz – a Zsolt nővére malmos felesége volt –, engem ott leültettek, Zsolt pedig a többi ismerős keresésére indult a városba. Délfelé került vissza, minden eredmény nélkül: *Karácsony Sándor* professzorról – akitől a kolozsvári ifjúság megbízható tájékoztatást remélt – csak annyit sikerült megtudnia az üresen kongó egyetemen, hogy nincs a városban. A Sarkadiak szatmári kommunista ismerőseiről, *Nonn Györgyről* és *Szirmai Istvánról* még annyit sem lehetett megtudni. Teleki Géza külügyminiszterhez indultunk hát Zsolttal az Arany Bikába. Az utcán óvatosan haladtunk, mint mindenki más is, akinek ki kellett mozdulnia a házból. Több volt az orosz katona, mint a civil, de nem esett bajunk. A Bika kávéház tele volt oroszokkal, félve haladtunk el mellette. A szálloda hátsó részében az egyik ajtón, kartonlapra ki volt írva: Külügyminisztérium. Oda Zsolt bekopogott és bement, majd kijött és engem küldött be. Egy hölgy ült az írógép mellett, egy fiatalember pedig állott a szoba közepén háttal egy íróasztalnak támaszkodva. Mondtam, mi járatban vagyok. A fiatalember válaszul mondta, hogy a külügyminiszter úr felutazott Budapestre, hogy az egész kormány költözését előkészítse. Ő *Simon államtitkár*. Átvette tőlem a két lezárt borítékot és átment vele a szomszéd helyiségbe. Én elkészöntem, kijöttem és már mentünk is Zsolttal *Juhász Géza* irodalomtanárhoz, az ismert népi költőhöz. Valahol a Kollégium körül lakott, rövid keresés után meg is találtuk. Becsengettünk, és Zsolt engem átadott az ajtót nyitó fiatal hölgynek, Juhász Géza leányának.

Betessékelt egy tágas nappali szobába, és bemutatott a jelenlévőknek: édesanyja, édesapja, Veres Péter népi író – azt hallottuk róla Kolozsváron, hogy hadügyminiszter – és Simon államtitkár, aki már ismerősként üdvözölt. A háziasszony már tessékelt is a terített asztalhoz mindnyájunkat ebédelni. Én azonban, előbb átadtam, illetve kiraktam a Juhász Géza előtti kicsi asztalra, amiket hoztam: ezt Balogh Edgár küldi Veres Péternek, ezt Gyűjtő Sándor a Kisasszonynak, és egy százas csomag cigarettát címzett nélkül. Nyúltak is a cigaretta után egyszerre többen is.

Ebédeltünk, utána cigarettázva beszélgettünk estig. Elmondtam a szilágysági, nagyváradi, kolozsvári, erdélyi és romániai tudósításaimat. Többször kérdésekkel, kiegészítésekkel szakítottak meg. Kis döbbenettel észleltem, hogy a magyarellenes román atrocitásokat közönyösen hallgatják, de nagyon tetszenek nekik a kommunista- és szovjetellenes román csínyek. Szóval az anyaországiak a románokkal rokonszenveznek, azoknak szurkolnak az oroszokkal szemben. Ez nem is csoda, mert a Debrecen „felszabadításában” tetemes része volt

a *Diviziunea Tudor Vladimirescu Debreținnek* – a román hadseregből a Vörösökhöz átalált és a németek ellen harcba küldött hadosztálynak –, és az orosz erőszakoskodásokkal szemben a román katonák a „magyarok mellett” voltak. Ez úgy értendő, hogy őket is inkább prédának, mint bajtársnak nézték a garázdálkodók. Megkérdeztem, mi van a fegyverszünet után, a németek ellen szervezett magyar hadosztállyal? A házi kisasszony válaszolt, valaki ismerősére hivatkozva: „Néhány tiszt és altiszt lézeng, de katonájuk nincs. A magyar katonákat, amint megadják magukat, az oroszok foglyul ejtik és viszik Oroszországba. Nem engedik haza, át sem adják a mieinknek.” „*Béla bácsi* – szólalt meg Simon államtitkár ilyen bizalmaskodó néven említve *Dálnoki Miklós Béla tábornagy-miniszterelnököt* – azt mondja, hogy neki a Kormányzó úr csak a fegyverletételt parancsolta. Nem harcolhat a régi szövetséges ellen, bármennyire is utálja a németeket.” „Ki is akarna itt együtt harcolni az oroszokkal – vette vissza a szót a házikisasszony –, hiszen az oroszok vadabb ellenségként viselkednek, mint a tatárok.” Veres Péter higgadtan, komolyan, magabiztosan mindent megmagyarázott, megvilágított: Dálnoki a Kormányzóhoz igazodik, nem a néphez. Mikor lesz már vége ennek az *úriságnak*? „*A lovagias magyar nemzet*” bolondériának? Az orosz katona is ember, emberként viselkedik: Négy éve van a harctéren, embertelen körülmények között, de ő viselkedjék emberségesen, mert hazájában, orosz földön vagy baráti országban van, Romániában, Lengyelországban, Csehszlovákiában. Végre Magyarországon *ellenséges országba* került, itt sem tombolhatja ki magát? Mindenki a *kunbéliságot* okolja, hogy azok szabotáltatják el a felszabadító magyar hadosztály szervezését. De gondoljuk meg a Vörös Hadsereg vezéreinek az álláspontját: két éve elmúlt, hogy *Sztálingrádtól* elindultak, állandó harcban a német utóvédekkel. Sehol komoly ellenállásba nem ütköztek, hogy valahogy győzelmet arathassanak. Végre Budapest ellenállott: itt már használhatták fegyvereiket, ágyúikat, tankjaikat, bombázóikat, géppisztolyaikat házról házra haladva kimutathatták bátorságukat, áldozatkészségüket és – persze – férfiasságukat. Sztálingrád óta először Budapesten aratott győzelmet a Vörös Hadsereg. Most már túl vagyunk ezeken is, gondolkozhatunk a mi teendőink felől, és felém fordulva folytatta: a *Balogh Edgár* útja a helyes, azt kell követni. Ha ellenségesen fogadjuk a Vörösöket, ellenségként fog viszonyulni hozzánk. De, ha felszabadítóként fogadjuk, annak megfelelően fognak viselkedni. Bár sokan állítják, én nem mondom – folytatta Veres Péter –, hogy a Szovjetunió *most* a magyarság barátja. De okos viselkedéssel szövetségesünké tehetjük. Itt van a Csehszlovákiához való viszonyunk. Semmiképpen se veszekedjünk velük! Mi felajánlunk most nekik Pozsony fejlesztéséhez öt falut a Duna jobb partján, ők pedig *majd* viszonzásul ideadják a Csallóközt. Mert az természetes, és azt mindenki tudja, hogy a Csallóköz és a Mátyusföld magyar népi terület. Az erdélyi magyarok hiába elleneztek volna a román uralmat, nem tudták volna megakadályozni, csak az ellenséges viszony mélyült volna el. De így, hogy a kolozsvári magyarok követelték maguk fölé a román uralmat a demokratizálódás feltételével, Groza Péter máris megadta azt, amit a sérelem-politikával 20 év alatt nem lehetett elérni. És ez még csak a kezdet. – Mondta tovább „józan paraszti bölcsességeit” Veres Péter, a népi mozgalom orákuluma.

Bár teljesen reménytelennek éreztem az otthoniak határmódosításra vonatkozó óhajának előterjesztését, mégis előállottam vele. Elmondtam, hogy a magyar-román megbékélés lehetetlen a trianoni határok megtartásával. A magyar-román megbékélés nélkül pedig lehetetlen Közép-Európa békéjének a biztosítása. Hogy nemcsak Kossuth Lajosnak volt ez a

meggyőződése, de még a románság megfontolt vezetői is – még maga Maniu Gyula is – hajlandók a békéért cserébe területet átadni. Hát persze – mondta szedelőzködve, indulóban, elköszönve Veres Péter –, hogy ők is barátsággal viszonyozzák a mi békés törekvésünket. Veres Péter elment, de mi folytattuk a témát. Különösen a házi kisasszony lelkesedett a méltányos megegyezés és a lakosságcsere gondolatán úgy, hogy az ő hatása alatt Simon államtitkár is egészen a pártomra állott. Kapacitált, hogy ne is utazzam most vissza Erdélybe, hanem menjek vele Budapestre, legyek ott *Tasziló* – így becézte főnökét, *Gróf Teleki Géza külügyminisztert* – mellett, mert annak fogalma sincs a külpolitikáról. Most is *Attlee*vel és az angol munkáspárttal keresi a kapcsolatot a nyugatra menekült 1919-es forradalmárokon keresztül. Nekem részt kell vennem – erősítette Simon – a békedelegáció felkészítésében. Ugyanis nemcsak a kormány tagjait, hanem a minisztériumok tisztviselőit is, sőt minden közzolgálati embert *Vorosilov Marsall* jelöl ki, és jól tudjuk, „kiknek” a javaslatára. Juhász Géza kissé csüggedten, fáradtan foglalta össze: nincs ez ellentétbe azzal, amit Veres Péter mondott. Én is, aki meggyőződéses harmadik utas, kisgazdapárti vagyok, azt mondom, hogy Balogh Edgár jó irányban halad – mondta Juhász –, és ti erdélyiek is, ott a kommunista pártban, a többi magyar veterán mellett szolgálhattok a legtöbbet. Itt nálunk egyáltalán nincs kommunista párt, ami van, abban egyetlen magyar sincs. – Megígérték, hogy holnap délelőttre összeállítják válaszküldeményüket, menjek majd be érte hozzájuk. Ott is maradhatok náluk, ameddig Debrecenben leszek, szívesen látnak akármeddig. Teljesen letörve, elcsüggedve mentem szállásomra, Szabó Zsolthoz. Nem örvendtem a csonka országiak románpártiságának, a Groza imádatának még kevésbé. Nagyon bosszantott a kommunista pártba lépés tanácsa, de az, ami megdöbbenett és elkeserített, az a Simon államtitkár állásfoglalása volt: hogy a külügyi államtitkár szerint nélkülem nem tudnak felkészülni a békekonferenciára. Én volnék nélkülözhetetlen, aki csak egy másodéves joghallgató vagyok? Hol vannak az évtizedes tapasztalatokkal rendelkező, jól felkészült diplomaták, politikusok, gazdasági, művelődési, közlekedési, katonai és mindenféle egyéb szakemberek? Milyen kormány az, amelynek államtitkára szerint egy csóró diák álláspontja érvényesülhet a Vörös Hadsereg parancsnokaéval szemben! – Ha nem kellett volna másnap a válaszküldemények után menni, máris indultam volna az állomásra, hogy visszautazzam Kolozsvárra, minél hamarabb hagyjam itt ezt a tömény reménytelenséget. Másnap Zsoltot kértem meg, hogy hozza el Juhász Gézáéktól a küldeményeket, és délben már az állomáson vártam az Erdélybe utazás lehetőségeit. Elég sűrűn mentek a vonatok kelet felé, és én még alkonyat előtt Érmihályfalvára érkeztem. Ott leszálltam a Szatmár felé továbbmenő vonatról, pedig eredetileg éppen Szatmárra és Ákosra mentem volna, hogy beszámolhassak debreceni küldetésemről. Meggondoltam ugyanis, hogy nincs miről beszámolnom. *Sas Kálmán*hoz sem mentem be a parókiára, pedig azt a kolozsváriak is elvárták volna. A legközelebbi vonatra felszállva, sok érdektelen epizód és vesződség után, sok várakozással, átszállással, Váradon meg sem állapodva, másnap estére visszaérkeztem Kolozsvárra. Olyan csüggedten, hogy barátaim alig tudtak lelket verni belém.

Későbbi tanulmányaim, sok éves gondolkodás, tépelődés, beszélgetés, vita és veszekedés után értettem meg az anyaországiak elkeserítő, csonkamagyar állásfoglalását, hiszen *ők átérezték valóságos helyzetüket, a kiszolgáltatottságot, a feltétlen legyőzöttséget*. A hajdani tatárjárás összefüggéseiről sem írhattak a krónikások, mert – tiszta szívű, de együgyű szerzetesek lévén – sejtelmük sem volt azokról. *Dzsingisz kán* abban a meggyőződésben élhetett

ott Mongóliában, hogy az ő saját ötlete és terve szerint indítja nyugat felé Ázsia hadait, holott csak az emberiséget nyugat felé hajtó végzetszerű kozmikus erőnek engedelmeskedett. *Batu kán* – mongolul Batu = Nyugat – csak az évtizedek alatt előkészített, *turáni hadviselési terv* végrehajtója volt, amikor a legyőzése után, hódolás helyett elmenekült Kun kagánt, az országa megkímélésének ígéretével megvesztegetett osztrák herceggel megölette. *Béla* király sem hódolt a Muhi csata után, üldöztette is Batu, ameddig tudta, de mert nem sikerült elfognia és megöletnie, hogy az országot a turáni jog szerint magáénak tudhassa, inkább kivonult az országból, későbbre halasztva a hódoltatását. A *grúz Sztálin József* 1945-ben a Vörös Hadsereg uralmát az Elbáig kiterjesztve megvalósította az összes pánortodox és pánszláv vágyakat, talán nem is sejtve, hogy csak a Batu kán hadjáratát folytatja tovább. *Az utolsó előtti hódolók* kaukázusi népek, *zsidó kazárok*, *grúzok* és *örmények* vezetése alatt, az *utolsó hódoló* oroszok, ukránok, kunutód-románok hadserege támad a meg nem hódolt Magyarország és Németország ellen. Negyvennégyben a románok királyostól, parancsnokostól hódoltak Sztálin előtt, és be is állottak kiegészítő előcsapatnak a háború továbbfolytatásához. Hol maradt a magyar nemzet és Horthy Miklós Sztálin előtti hódolata? Persze, hogy ellenségnek tekintik őket az oroszok! Ugyanez a helyzet a lengyelekkel és a bolgárokkal, sőt a horvátokkal is, pedig azok természetes szövetséges, szláv testvérnépek. Bezzeg – mint hajdan Babenberg Frigyes – Beneš és Csehszlovákia már *jóval a háború kitörése előtt meghódolt*, sőt áldozatul dobta oda országát a németeknek. Természetesen – bár megvetendő, gyáva népek –, *jutalmat érdemelnek*. Hogy Veres Péter szofista dialektikája megváltoztathatná a Szovjetunió és az Antifasiszta Szövetség hadicélját és haditervét? – Ilyesmit csak bolondok vehetnének komolyan.

Hogy Veres Péter, Erdei Ferenc, Darvas József – és még kitudja, kik? – *kriptokommunista* beépített „tégglák” voltak a magyar népi mozgalomban, azt akkor mi még nem is sejtettük. Veres Péter ugyanolyan *díszparaszt stróman* volt a magyarok leigázására véghezvitt akció álcázására, mint román vonatkozásban *Romulus Zaroni*, a Groza kocsisa. Valószínű, a régi szabadkőműves Groza Péter szerepeltetése is jó előre megfontolt terv szerint történt. A katonai győzelem utánra tervezett rendszerváltoztatás népszerűtlen intézkedéseire állította Grozát a Bolsevik Világforradalmi Vezérkar a román közhatalom élére. Erre szemelhatték ki magyar vonatkozásban *Bajcsy-Zsilinszky Endrét* is, bár nem valószínű, hogy Bajcsy olyan készséges eszköz lett volna a Sztálin kezében, mint Groza. Nem azért, mert Bajcsy nem volt bizantinus és esetleg gátlásai lettek volna a népellenes parancsok végrehajtása tekintetében, hanem azért, mert a Sztálin orosz-pravoszláv imperialista tervei Groza Péter meggyőződése szerint, teljesen megfeleltek a román nemzeti érdekeknek. Ugyanúgy, ahogyan *Beneš Eduardnak* a németek és magyarok eliminálását célzó *kassai programja* is inkább az Európa meghódítására irányuló amerikai-szovjet Antifasiszta Szövetség érdekeit szolgálta, mint sem a cseh és a szlovák népét. – Bizony, Veres Péter esetleges ügyeskedése, Jordáky Lajos, Kós Károly, Nagy Géza opportunizmusa és az ezekhez hasonló egyebek, mind eredménytelenségre ítélt, gyermeteg próbálkozások voltak. Még a mi összes őszinte, önzetlen jó szándékú tervezgetésünk és áldozatvállalásunk is hiábavaló volna, *ha csak materiális céljai és eszközei volnának!*

Debreceni küldetésem eredményéről, azaz eredménytelenségéről tisztességesen beszámoltam kolozsvári megbízóimnak, természetesen elfogadva, hogy az erdélyi magyar nemzetiek egyáltalán nem reagálnak rá. Nagy Géza is csak annyit mondott, hogy mindenről tud már. A kommunista tanácsokból sem kérnek, ők – gondolom, a szociáldemokraták – Böhm

Vilmos és a Labour Party után igazodnak. Juhász Géza tanácsainak megfelelően még azt is megtettem, hogy Imreh István, Gyűjtő Sándor, Szabó István és Virág Károly társaságában vagy valamelyikükkel kettesben, az erdélyi magyar értelmiségi ifjúság csatlakozása tárgyában tárgyalásokat folytattam a Kommunisták Romániai Pártja – később: Román Kommunista Párt – Erdély tartomány képviselőivel. Hogy a többiek mennyire jutottak a csatlakozással, nem tudom, mert mi Virág Karóval a kezdetek után – a tömény materialista ateizmus és még inkább az ellenség könyörtelen kiirtásáig menő osztálygyűlölet programjától visszariadva – elmaradtunk a tárgyalásokról.

Tudom, nincs semmi politikai jelentősége debreceni utam magánhozadéka, de jellemző akkori mindennapi életünkre: hasznos tájékoztatást, elfogadható eligazítást nem kaptam Debrecenben, de *rühet igen*. Akkor mindenki a tífuszos tetűtől rettegett, a rühre senki sem adott semmit. Szilágysági társaim sem foglalkoztak vele, egyedül melegszívű cimborám, *Czira Bálint*, a Nádasdaróc-Bogártelke társegyházak lelkészének tíz remek gyermeke közül az egyik volt hajlandó segíteni, mert nem a nagymenőt látta bennem, hanem a sajnálatra méltó, nehéz helyzetbe került barátot. Nem volt könnyű rühkenőcsöt szerezni, az utálatos kenegetést elvégezni. Meleg mosdóvíz sem volt sehol a láthatáron, fürdőről szó sem lehetett. A városi gőzfürdő működött, de azt a hadsereg használta. Hogy tudott Bálint engem oda becsempészni egy szakasz katona közé, azt elképzelni sem tudom. De sikerült a kezelés is, a fürdő is és utána a fehéreneműim kifőzetései is.

1945 tavaszán, a hadműveletek megszűnésének ütemében, egyre többen érkeztek haza Erdélybe a menekültek, leszerelt katonák, munkaszolgálatosok, leventék, hadifoglyok, deportáltak. Idegentől és egymástól értesült mindenki, hogy a *református parókiákon* jelentkezhet mindenki eligazításért a határ átlépése után, aki nem tudja, merre induljon tovább: Szatmáron *Kiss Bertalan*, Érmihályfalván *Sas Kálmán* és Nagyváradon *Papp Lászlónál*. Főként Sas Kálmánhoz érdemes menni, mert ott szállást és ellátást is kap mindenki az útbaigazítás mellé, „nemre, fajra, nemzetiségre, felekezetre, életkorra, családi állapotra, foglalkozásra stb.-re tekintet nélkül”. Belső-Erdélyben igyekvőket a Református Teológiára irányítottak *Dobry Jánoshoz*, őt nem találván, *Nagy Gézához* vagy *Kelemen Istvánhoz*, végső fokon a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesülethez. A diákok itt le is maradtak, mások igyekeztek tovább, hiszen itt a kolozsvári nagy élelmiszerhiány miatt, nem volt ellátás. A zsidók is ide jöttek először, és innen a részükre szervezett ellátó helyekre. A társtalanná lett magányos zsidók itt részesültek megfelelő fogadtatásban és gondoskodásban az itt működő *Jó Pásztor* keresztyén missziónál.

Ha jól emlékszem, miutánunk elsőnek, még februárban érkeztek *Vetési Sándor* és *Sós András* teológusok, utánuk naponta a többiek. Április végén megjöttek a nyugati hadifogságból szabadult cimboráink, *Kultsár József* és *Kováts Tibor* is, egész Európából összeszedett, bőséges és hiteles hírekkel megrakodva. A dánok és hollandok magyarok iránti rokonszenvéről, a franciaországi élelmiszerhiányról, a németországi táborok nyomorúságairól és mindenről. Tőlük hallottunk először a bosszúálló zsidó „*slómorelita*” különítmények rémtetteiről: amerikai egyenruhába öltözve járnak házról házra a német városokban, és lövik le lakásukon a leszerelt német frontharcosokat, ha olyan kedvük van, családtagjaikkal együtt. Hogy táborhelyükre összegyűjtött német nőket és gyermekeket kínoznak halálra, saját hozzátartozóik valós vagy képzelt halálát megbosszulandó. Mi persze, nem voltunk hajlandók ezeket elhinni akkor sem, és ezeknek a híreknek 1990 utáni újraterjedésének idején sem. Volt bőven egyéb elhinnivaló

hihetetlen történet amúgy is: Drezda és Hamburg bombázásakor, hogy futkostak össze-vissza a sötét éjszakában világítva a foszforos lapokkal felgyújtott civil tízezrek. A Kelet- és Közép-Európából előzött német családok borzasztó szenvedéseiről, a vörös katonáknak a német lakosságon elkövetett akcióiról, nem feledkezve meg az amerikai katonáknak németeket embertelenül megalázó viselkedéséről. Mi, erdélyi magyarok, akkor sem és azóta sem értjük: hogy lehet bűnösként büntetni származása alapján valakiket az őket elnyomó kényszerhatalom cselekményei miatt? Fel lehetett volna tenni ezt a kérdést magyar vonatkozásban is, ha merészelte volna valaki. Kováts Tibor családtagjai után kutatva, végigjárta a budapesti hatóságokat: minden politikai, katonai és rendőri hivatalban, minden magas rangú személy zsidó. Bár övele mindenki udvariasan, előzékenyen, segítőkészen bánt, de nem volt irántuk bizalommal, mert egyszerűen *félt tőlük*. Itt is fél a román hatóságoktól, de ez érthető, mert vele szemben ellenségesen, sértő durvasággal viselkednek. Ők is, mások is, minden hazatérő megerősítette, amit én is tapasztaltam debreceni utamon, hogy a magyar anyaországban *hadiállapot* van, teljes a tájékozatlanság és a tanácstalanság.

Tiszta szívvel, őszintén mondom, hogy Erdélyben más volt a helyzet. A szovjet-román-zsidó hármás idegen uralom ellenséges tényezői inkább semlegesítették egymást – a zsidók gyakorlatilag egyszerűen a mi oldalunkon álltak a román sovinizmussal szemben.

Az élelmiszerhiány ugyan elég nyomasztó volt, de a társadalom általános hangulatán ez nem érzett. Az egyetem rendesen működött, a különleges helyzet miatt, talán még lendületesebben, mint békében. A hazatérő régiiek mellé, megjöttek a délerdélyi diákok is. A FIKE-ben összehatalákoztunk és összebarátkoztunk az újakkal: *Izsáki Zoltán*, *Simon István*, *Szente László*, *Jeney József* a teológia internátusában, *Guttman Mihály*, *Prágy Dezső*, *Czédli József* és *Károly* a Móricz Kollégiumban helyezkedtek el. Mi, északerdélyiek először találkoztunk „*fasiszta elnyomás alól felszabadult*” magyarokkal, mert ezeket a délerdélyi társainkat valóban felszabadította a Vörös Hadsereg, hiszen többségük katonai munkaszolgálatból jött az egyetemre. Velük beszélgetve találtuk meg a magyarázatot az anyaországiak és a zsidók általános csonkamagyar szemléletének.

A *Groza-kormány* berendezkedésével párhuzamosan a társadalompolitika szerveződése is haladt. A központját Kolozsvárra helyező *Magyar Népi Szövetség* akkoriban több nagygyűlést is szervezett a különböző társadalmi csoportok és rétegek számára, de ezek teljesen összefolynak emlékezetemben. Azt az egyet emelem ki a sok közül, amelyen *Kurkó Gyárfás* elnök Erdélynek Romániához csatolását fogadtatta volt el, nemcsak a kérdés fontossága miatt, hanem azért is, mert itt volt alkalmam először megfigyelni a szovjet forradalomban olyan jól bevált bolsevik gyűlésszervező technikát, amelyet az azutáni évtizedekben minden kommunista gyűlésen, értekezleten, konferencián sok ezerszer alkalmaztak. A FIKE részéről, meghívottként vettem részt a Magyar Színházban rendezett gyűlésen. A jobboldali páholyok egyikében ültem, mindent jól láttam és hallottam: megjelent a színen az MNSZ főtitkára, aki a gyűlést összehívta, üdvözölte a közönséget, rendezte a jegyzőkönyv vezetés kérdését és javaslatokat kért az elnökség tagjaira vonatkozóan. „Jordáky, Jordáky, Jordáky!”, „Kurkó, Kurkó, Kurkó!”, Nagy Géza, Huhn Nándor, Balogh Edgár, Csákány Béla, Csögör Lajos és más ezekhez hasonlóan ismert név röpködött mindenfelől, amelyeket a titkár feljegyzett. A hangzavart leállította, és azt mondta, hogy: ennyi elég is lesz, felolvasott tíz nevet, és megkérdezte, hogy ezeket elfogadják-e elnökségi tagokul. Nem elégedett meg az igen kiáltásokkal, hanem kézfelemeléssel le is

szavaztatta a közönséget: ennyi igen, ennyi nem, ennyi tartózkodás. És fel szólította a megválasztottakat, hogy foglalják el helyüket az emelvényen. Ott volt Jordáky, Kurkó, Csákány, Balogh, Csögör és még mások is, de Nagy Géza és Huhn Nándor hiányoztak. Azután, a titkár felkérte Kurkó Gyárfást, hogy tartsa meg elnöki beszámolóját, és terjessze elő javaslatát. Kurkó elővett egy paksamétát, hosszasan olvasott, a végén mondatonként megállott, és szabadon megismételte az előző mondat tartalmát, majd ugyanígy járt el a javaslata minden tételével. Az utolsó mondat frappáns összefoglalás volt: „*Az erdélyi magyarság legitim képviselői kijelentik, hogy jövőjüket csak a román néppel közösségben látják biztosítva, és minden fizikai, gazdasági, szellemi és társadalmi erejükkel, a román néppel együtt akarják építeni a demokráciát*” – vagy valami efféle. „Szünni nem akaró taps” stb. után a titkár a hozzászólásra jelentkezők nevét jegyezte fel, úgy, ahogyan a közönség közül felállva bementek. Az én nevemre nem került sor, hiába állottam fel, mert a titkár „*nyitva hagyjuk a hozzászólók listáját a későbbi jelentkezők számára*” – mondással már fel is kérte az első hozzászólót. Fel is állott valaki azonnal, és jegyzetében nézve lelkes szavakkal dicsérte a nagyszerű javaslatot, azután a javaslattevőt, és kezdte méltatni az erdélyi magyarságra váró nagyszerű, demokratikus jövőt. A többit nem lehetett hallani, mert a közönség lefújolta. *Hallgasson el! Nem igaz!, halljuk Huhn Nándort.* És több más nevet is kiáltottak, és ismételték sokszor. Kurkó Gyárfás állott fel akkor, és intésére csend lett. *Huhn Nándor is sorra fog kerülni a maga rendjén* – mondta most már ingerülten, de a közönség csak folytatta, a nekik tetsző neveket. Kurkó most már ordította: *Hallgassuk meg a hozzászólókat! Azután is kijelenthetik, hogy nem akarják a demokráciát Romániában! – Romániát nem akarunk! Magyarországot akarunk! Független Erdélyt akarunk!* – kiabálás össze-vissza. Kurkó: *Nem akarnak demokráciát Romániában? Akinek nem tetszik a román demokrácia, az mehet, amerre lát a nagyvilágba, vagy Magyarországra!* – veszték el Kurkó szavai a hangzavarban. A közönség közül többen felálltak – köztük Huhn Nándor is –, szólni akartak, kiáltottak, de szavukat már nem lehetett érteni. Nekem sikerült páholyomból mindenkit túlharsognom: *Nem mondunk le Erdélyről! Nem akarjuk idegen uralom alatt hagyni!* – Egyszerre csend lett a teremben, hogy annál tisztábban lehessen hallani Kurkót, amint türelmét veszítve, felém fordulva üvöltötte: *Ne hagyja itt Erdélyt, vegye a hátára és vigye!* – a többit nem lehetett hallani a fújoló hangzavarban. Többen felálltak és kimentek a teremből. A hangzavarban látszott, de nem hallatszott, hogy a titkár új hozzászóló nevét olvassa papíráról, mire valaki felállott és beszélni kezdett, miközben többen is beszéltek a körülöttük ülőkhöz. Először semmit sem lehetett érteni, mindenki mondta a magáét, egy idő múlva csak a hivatalos hozzászóló maradt, és végül mintha már érteni is lehetett volna, mit mond. Hasonló körülmények között még szerepelt egy vagy két hozzászóló, azután pedig az elnökség felállott, felhangzott az Internacionálé és véget ért a gyűlés. – A másnapi *Világosság* pontosan leírta „a gyűlés ünnepélyes komolysággal” történt lefolyását, szó szerint közölt minden beszédet, javaslatot, hozzászólást, határozatot, úgy, ahogyan az elő volt irányozva. Innen tudtuk meg Kurkó Gyárfásnak – a gyűlésen nem hallatszott, vagy el sem hangzott, de az akkori és az azutáni sajtóban untig ismételt pártálláspont szerinti – javaslata melletti érvelését: *Erdély hovatartozása kérdésében majd a békeszerződés fog dönteni, abba mi bele nem szólhatunk. De a Magyar Népi Szövetség legfőbb feladata az erdélyi magyarság számára addig is életlehetőséget biztosító viszonyokat teremteni és fenntartani, a felettünk gyakorolt hatalom demokratizálásával.* A programban elő nem írt, spontán elhangzott nevek, szavak, beszédek, kiabálások, zűrzavar nem említődtek meg az

újságcikkben. Annál nagyobb súllyal ismertette viszont a Groza Péter miniszterelnökhöz és a Szövetséges Ellenőrző bizottsághoz küldött táviratokat az erdélyi magyarság akaratának tolmácsolásával. Nem volt ebben semmi érthetetlen, hiszen a cikk készen ki volt szedve már napokkal előbb, a gyűlés összehívásakor. Mindenkinél minden beszéde, hozzászólása, és „spontán” bekiabálása ott volt írásban, jól megfogalmazva a szerkesztő előtt. A titkár a gyűlésen csak az előre elkészített névsort olvasta fel az elnökség tagjaiként és hozzászólóként, függetlenül az ott elhangzó javaslatoktól. Minden hozzászóló és bekiáltó megkapta a maga „céduláját” mondandója szövegével. – Innen eredt a proletárdiktatúra későbbi évtizedeiben elterjedt mondás arról, aki megbízás nélkül szól a gyűlésen, hogy „*cédula nélkül beszél*”. Középeurópa népei azt is megtanulták, hogy a bolsevik-gyűléseken nem érdemes tiltakozni, ellenkezni, mert az sem a jegyzőkönyvekbe, a sajtóba még kevésbé kerül be, viszont a könyörtelen megtorlás nem marad el. Az a gyanú is megérlelődött a gyűlési jegyzőkönyvek és sajtóbeszámolók *előre elkészítésének láttán*, hogy jó szervezettség esetében nem is kell a gyűlést, konferenciát megtartani, nem is kell a „forradalmi eseménynek” megtörténnie, elegendő, ha azt a sajtó megírja. Az újkori történelem is erre enged következtetni, tehát: nemcsak az 1917 – 1920 és az azt követő forradalmak, hanem az 1848, 1830, 1789, sőt az 1776-os forradalmak sajtódokumentumai is, mind felülvizsgálandók.

Nemcsak a *népi irodalmi mozgalom* és a *harmadik út* ideológiáján nevelődött erdélyi magyar fiatalság érezte idegennek a pártpolitikát, hanem az erdélyi hagyományokhoz igazodó egész magyar társadalom is. Az 1944 őszén történt bolsevik megszállás viszont sokak számára életkérdéssé tette a pártpolitikai állásfoglalást. A sovinszta, hungarofób megszálló román hadsereg, és még inkább a román polgári hatóságok álnokul *antifasisztáknak* nevezték magukat, és háborús bűnösnek nyilvánítható Horthy-fasisztákat, nyilasokat, antiszemitékat, antikommunistákat kerestek. Ilyeneket ugyan nem találtak – hiszen akinek „vaj volt a fején”, az mind elmenekült –, de helyettük elhurcolták és zaklatták a nagyobb társadalmi tekintélynek örvendő magyar értelmiségieket. Védelmet csak a kommunista párttagság adhatott. Akiknek félni valójuk volt, azok be is léptek a Pártba. A nagy többség azonban – ellenkezni nem mervén – rokonszenvezett ugyan a kommunistákkal, idegenkedett a párttagságtól. Hiába mutatott erre jó példát a köztisztletben álló *Jordáky Lajos*, és az általában jellemtelennek tartott *Demeter János*, mindenki előtt ott volt a Bolsevik forradalom elrémitő emléke, más menekülési lehetőséget keresett. Más alternatívát ajánlott a magyar nemzeti oldalon álló, akkor legnépszerűbb ember, *Nagy Géza* irodalomtanár. Nagy Géza, a régi tekintélyes értelmiségi *Abodi Nagy* családból származott. Édesapja, idősebb dr. Nagy Géza egyháztörténész, teológiai professzor, nagybátyja, dr. Nagy Endre agronómus, a *Mezőgazdasági Szemle* szerkesztője, a csombordi gazdasági iskola alapító-igazgatója volt, de rajtuk kívül még több tekintélyes lelkész, művész és tudós tagja is volt a családnak. Ifjabb Géza Jókai regénybe illő pozitív személyiség volt, remek megjelenésével, kifogástalan modorával, magas műveltségével, kitűnő felkészültségével. A 20. századeleji magyar társadalom akkori irodalom-központúságának engedve, Géza magyar irodalomtanár lett. Nem egyszerűen csak tanár, hanem magas szintű nevelő, oktató, kitűnő pedagógus és didakta, valóban *tanító művész* volt. Ha beszélni kezdett, senki, sem ifjú, sem öreg, sem senki nem tudta kivonni magát személyisége befolyása alól. Kora neobarokk divatjának megfelelően, Szabó Dezsőhöz és Német Lászlóhoz hasonlóan, Nagy Géza is legmagasabb társadalmi befolyásra, *szellemi egyeduralom* útján politikai

hatalomszerzésre – mondjuk ki: vezérségre, diktátorságra – törekedett. Minden esélye is meg volt a sikerre, a hagyományos európai értékrend szerint, de az a 20. század közepén elvesztette társadalmi tekintélyét, és az új materialista értékekre, anyagi kényszerre épült világrend lehetetlenné tett minden idealista törekvést. A román sovinizmussal szemben védekezésül Nagy Géza nem a kommunista, hanem a szociáldemokrata párt védelmének igénybevételét ajánlotta. Tervei elfogadására meggyőzte veterán szocialista nyomdász *Lakatos Istvánt* – aki, állítom, a *legbecsületesebb politikus* volt akkor Romániában –, és megalakították Lakatos elnöklete alatt a Szociáldemokraták Romániai Pártjának Magyar Tagozatát. Az elgondolás mellett nagyon sok érv szólt: a Skandináv jóléti államok kormányai, és a brit Labour Party politikai sikerei mellett a Bolsevik parancsuralom elkerülésének, de legalább mérsékletének a reménye. Itt voltak a háború közti politikában megismert, tiszteletre méltó szociáldemokraták: Lakatos István mellett, *Bruder Ferenc*, *Raffay István*, *Pásztai Géza*, *Dánér Lajos*, *Venetsek József* és mások példája is. Ha egységesen lép fel az erdélyi magyarság – érvelt Nagy Géza –, akkor a szociáldemokrata pártot egyszerűen magyar párttá tehetik, egész Európában tekintélyes politikai erővé. Amilyen kitűnőnek látszott ez a terv a kolozsvári kispolgári körülmények között, annyira *abszurdnak* bizonyult világpolitikai gyakorlatban: Hogy a világuralom birtokába jutott *Antifasiszta Szövetség* majd engedi magát befolyásolni egy romániai tartományban többszörösen is kisebbségi politikai ügyeskedéstől, amikor az egész Románia, az egész Közép Európa, sőt az egész Európa és a Föld egész régi rendjének befolyását is megszüntette maga felett – az még utópiaként sem fogadható el. Amellett, hogy az elgondolás elfogadhatatlan volt a román szociáldemokraták számára, még a kolozsvári magyar társadalom sem tette magáévá: Nagy Géza az azelőtti Tízes Szervezeti sikerei alapján maga mögé állította az egész kolozsvári magyar középiskolai tantestületet és a vállalatok teljes adminisztratív személyzetét, de a Szociáldemokrata Párt társadalmi alapjai, a kisiparosok és a szakmunkások – és maga Lakatos István is – bizalmatlanok voltak, burzsuj úri fondorlatnak gyanították a Nagy Géza és az értelmiség társulási szándékát. A független értelmiségi magyarok sem értették, miért kellene a Harmadik Út megtalált racionalizmus után az elavult, többszörösen is meghaladott ideológiát elfogadni. *Bözödi György* kifejezte a közhangulatot: a szociáldemokrata a legőszintébb párt, mert bevallja, hogy ál-demokrata. – Bizony, Nagy Géza szocdem ötlete nem hozott semmi jót-, de annál több gondot, hátrányt és kellemetlenséget az erdélyi magyarságnak és magának Nagy Gézának is:

A legnagyobb okozott kár a magyar társadalom megosztása, a *pártosság* volt, az erdélyiekre jellemző, hagyományos, bölcs pártatlanság feladása. Nem volt vészes a megosztás, mert csak keveseket – az értelmiségnek mint egy huszad részét – vonta magával, súlyosbította viszont az, hogy elsősorban az oktatásügyre, a pedagógusi karra terjedt ki, mégpedig a felekezeti iskolásból indulva. Ennek folytán ugyanis – a marxista ideológiának megfelelően –, *antiklerikálisból ateisták, vagy vallásilag közönyösek lettek Erdélyben a jövő nemzedék nevelői*. Nemzetiségi szempontból azért is káros volt, mert a magyarság mozgalmon belüli tekintélyének a lerontásával megakadályozta, vagy megnehezítette Balogh Edgáréknak a román kommunista párton belül magyar tagozat létesítésére irányuló törekvését. Mert a munkáspártok fúziója után *hiába lettek* a szocdemek is kommunisták, mert mint később jövők csak a pártba frissen betódult fiatal román értelmiségiek utáni hely jutott nekik. Így történt, hogy a Bolsevik rendszerben a másfél milliós erdélyi magyarság politikai képviselet nélkül maradt, holott sokkal kisebb

népeknek és népcsoportoknak volt saját kommunista pártjuk Közép-Európában is, de még inkább a Szovjetunióban.

A szocdem pártkaland *végzetesnek* bizonyult Nagy Géza egész életpályájára, mert egyszerűen kizárta magát vele a közéletből. Ez pedig – mert hibája is volt ennek a kiváló embernek – Nagy Géza *makacssággal párosult hiúságának* volt a következménye: soha nem volt képes *tévedését beismerni*, hogy helyre igazodhassék. A Bécsi Döntés után elvárta volna, hogy közoktatásügyi államtitkárrá nevezzék ki Magyarországon. Hogy ez nem történt meg, az Erdély feletti magyar uralom ellenzője lett. Persze, ezt nem vallhatta be a nyilvánosság előtt, ezért a *független Erdély* propagátora lett. A szociáldemokratákhoz is következetes, de titkolt magyarellenessége vitte. Mikor ez az elgondolása is csődbe került – a brit munkáspárti kormánynak sem szándéka, még kevésbé hatalma nem volt ahhoz, hogy a Sztálin uralmi övezetében Független Erdélyt létesítsen –, ismét csak nem látta be tévedését, hanem a kommunista párt hierarchiában időközben őt megelőző, és a pártatlanok között társadalmi tekintélyre emelkedett versenytársai lejáratására kezdett akciót. A proletárdiktatúra beállta után, látva, hogy börtön nélkül a társadalom nem ismeri el ellenzékiességét, barátai és iskolája növendékei között kezdett antikommunista agitációt, amiért valami minimális fogházbüntetésre ítélték. Onnan szabadulva ő lett az erdélyi *magyarság nemzeti mártírja*, állandó beszédtemája a börtönbeli szenvedése, az azt követő politikai üldöztetése és mellőzöttsége lett. Meggyőződése szerint, most már valóban és méltán tarthatta magát az *erdélyi magyarság vezérének*. Ötvenhat erdélyi szereplői és elítéltei – Nagy Géza az események alatt végig passzív maradt – többnyire nem is tudtak Géza vezéri igényeiről, vagy más különben sem törődtek vele, tehát ezeket szerencsésebb *versenytársainak* tekintette Nagy Géza és ekként haláláig harcolt ellenük. – Olvasóim talán úgy érzik, hogy a kelleténél többet írtam Nagy Gézáról. Tévednek, mert hibái ellenére, Nagy Géza ott van Erdély 20. századi történelmének legnagyobbjai között, és életpályájának sikertelensége az egész magyar nemzet egyik nagy háborús vesztesége. Szégyelljék magukat azok a történetírók és publicisták, akik méltánytalanul írnak róla!

A hitelesség érdekében, személyes és családi élményeimen át, írom le az erdélyi magyarságnak az európai keresztyén-nemzeti hagyományos értékrendű társadalmi szerkezetéről a *poszteurópai* materialista-kozmopolita világrendbe való átmenetének történetét. Ahogyan ez nem jelenti azt, hogy magamat, családomat, személyes ismerőseimet a társadalomtörténet meghatározó tényezőivé avatnám, azt sem akarom láttatni, hogy az egész erdélyi magyarság, vagy egyáltalán Erdélyen múltott volna az emberiség 20. századi történelme: *Mi itt nem alanyai, hanem tárgyai voltunk a történelemnek*. Mint írástisztelő ember azonban nagyon sajnálom, hogy *másvalaki* a világon elfogadhatóbb, tárgyilagosabb leírását lett volna képes adni a *gyűlölet századának*. Annyit tapasztaltunk, hogy a Világháború második katonai menetének a végén Európa a magát Antifasiszta Szövetségnek nevező világhatalom katonai megszállása alá került, de hogy ez a Szövetség hogy és mikor keletkezett? Miért antifasiszta? Mi a célja? Vagy van-e egyáltalán valami célja a hódításon kívül? – Az, mindenki előtt titokban maradt. *Állítólag* az 1930-as évek közepén kötött meg a paktum az USA és a Szovjetunió között Európa meghódítására, bár ennek semmi nyoma sincs a világsajtóban. A szövetségesek háborús terveiről tartott az 1943 november végi *teheráni*, az 1945 februári *jaltai*, az 1945 július végi potsdami konferenciák határozatait sem tették közzé egészen sohasem, csak az eltelt

félévszázad világpolitikai eseményeiből következtet vissza a világ az akkori határozatokra. A három vagy négy konferencia egyikén, másikon vagy mindegyikén, vagy egyikén sem született az a világhatalmi megállapodás, amelyhez *fantomként, ismeretlenül* igazodik a poszteurópai világpolitika.

Mindenesetre, Európának az Elbától keletre eső területe, tehát az egész Közép-Európa a *Szovjetunió katonai megszállása* alá került, persze, csak a *békeszerződésig*. A békeszerződésre azonban az elmúlt 65 év alatt még nem került sor. Abból, hogy a szovjet megszállás 1990 körül megszűnt, *úgy sejt a történetírás*, hogy a Szovjetunió félévszázadra kapott volt szabadkezet Közép-Európa felett. Utólag azt is megállapíthatjuk, hogy az orosz nihilista forradalmárok már félévszázaddal korábban elkészítették Közép-Európa társadalmi átalakítására a terveiket, és minden szükségesnek látszó előkészületet meg is tettek a „*Világ proletárjai egyesüljete!*” jövődő megvalósítására. Nemcsak nihilista, anarhista, szocialista, kommunista és egyébista forradalmi sejteket, csoportokat szerveztek, hanem arra alkalmasnak látszó személyekből megfelelő vezetőket, parancsnokokat, általános forradalmi helytartókat válogattak, állítottak és képezték is ki a forradalmi átalakítás végrehajtására szükséges számban minden népből. Ezek közül Közép-Európában három személy töltött be világpolitikai fontosságú szerepet: Beneš Eduard, Tito-Broz József és Groza Péter.

Beneš Eduard cseh politikus, 1892-ben született egy Csehországi faluban. Diákkorától kezdve, mind tevékenyebb részt vett a politikai életben. A *szabadkőművesség nemzeti és szocialista* irányzataiban, már a Kettős Habsburg Monarchia idejében – egyelőre Maszarik Tamás, Hodzsa Milán, Stefanek Rastislav, Hlinka András és mások mellett –, tevékeny részt vett a közéletben. Előbb Ferenc Ferdinánd konopistei társaságához kapcsolódva, azután a párizsi cseh szeparatista mozgalom tagjaként, a háború alatt pedig saját vezetése alatti csehszlovák szervezetekben tevékenykedett. A világháború után, az új csehszlovák állam külügyminisztereként tevékeny részt vett Európa új politikai térképének megrajzolásában és a Nemzetek Szövetsége létrehozásában, azután pedig a *kisantantnak* nevezett csehszlovák-román-jugoszláv szövetség létrehozásában. Róla nevezték el a hajdani *pánszláv* mozgalom politikai doktrínájának korszerűsített újrafogalmazását, amely szerint: Közép-Európa szláv népei békében és jól éltek a germán és latin népek szomszédságában, amíg a vad, barbár magyarok – mármint: a hungárok, azaz *uhorok* – ide nem jöttek Ázsiából és a szláv népekre telepedve kizsákmányoló, rabló, parazita, békétlen, elnyomó országukat meg nem alapították. Ezer évi sanyargatás után a szláv népeket az 1919-es Párizsi Békekonferencián fogalmazott nemzetközi szerződések felszabadították és független országhoz jutatták. A szlávok lemondva az ezeréves magyar elnyomás miatti méltó bosszúról, Közép-Európa területének újraosztásakor a magyaroknak is hagytak országot, ahol háborítatlanul és más népek háborítása nélkül élhetnek és fejlődhetnek. Sőt, még a kisantanthoz való csatlakozást is felajánlották Magyarországnak, de az, ahelyett, hogy hálásan elfogadná a felajánlott bűnbocsánatot és békés együttélést, minden ereje mozgósításával, ismét a maga elnyomó uralma alá akarja hajtani a békés szomszéd népeket. Európa minden népének tehát közös feladata a magyarok megfékezése és barbár vadságukból való kivezetése, kinevelése, hogy ne akadályozhassák tovább a békeszerető népek életét. Mondják Benešről, hogy eredetileg nem is ő elevenítette fel a romantika kori pánszláv ideológiát, hanem az Amerikába kivándorolt szlovákok rágták volna a fülébe, hogy rávegyék Beneš, Masarykot és a többi cseh politikust a szlovákokkal közös állam létrehozására. Mások

szerint – és ennek nagyobb a valószínűsége – Benešnek kezdeményező és aktív szerepe volt minden közép európai politikai folyamatban. Sőt – ha az 1930-as évek közepén valóban megkötetett a Németország ellen indítandó háborúról a *feltételezett Roosevelt–Sztálin-paktum* –, az Beneš Eduard tevékeny részvétele nélkül nem történhetett meg. Hogy volt, és mint volt, már mindegy: tény az, hogy 1945 tavaszán, a Közép-Európát megszálló Vörös Hadsereg nyomában megjelent Beneš a második világháború alatt német uralom alá hajtott csehszlovák területen, és nem titokban, hanem nagyon is nyilvánosan közzétette az ún. *Kassai Dekrétumokat*, a németek és a magyarok jogfosztásáról.

A második világháború idején és végén, Európa politikai újjászervezésekor, Csehszlovákiának adott *rendkívüli kedvezmények* valószínűsítik Beneš Eduardnak az *Antifasiszta Szövetség* körüli nagyon fontos szerepét. 1938-ban Csehszlovákia önként adta magát csalétekül a hitlerista megszállásnak, hogy a háború alatt egyetlen bomba se hulljon Csehszlovákiára, hogy népe békésen gazdagodjék a hitlerista hadiipar szolgálatában, és a háború utáni – nem tekintve Szlovákia fasiszta-csatlós szereplését – békekonferencián Csehszlovákia a győztesek között vegyen részt. A Kassai Dekrétumokban Beneš hozza be a nemzetközi politikába és publicisztikába a „*kollektív bűnösség*” fogalmát, és minősíti bűnös nemzetté a németeket és a magyarokat, *származása alapján* büntethetőnek nyilvánít minden német és magyar nemzetiségű személyt és intézményt. A győztes antifasiszta hatalmak ezt is példátlan bőkezűséggel jutalmazták: Csehszlovákia nemcsak az 1938-as Bécsi Döntésben elveszített területét kapta meg Magyarországtól, hanem azonfelül még újabb területet is a Duna jobb partján, Pozsony város hídfőjéül, és még sok dollármillió jóvátételt is fizetett a földig rombolt és kifosztott Magyarország a semmi kárt nem szenvedett Csehszlovákiának. És ami példátlan az Európai Nemzetközösség történetében, a győztes antifasiszta hatalmak – megcsúfolva az Alapvető Emberi Jogokért való küzdelem propagandájukat – felhatalmazták a csehszlovák államot csak nem négy millió német és magyar alattvalójának *kártalanítás nélküli, bírói ítélet nélküli* jogfosztására, vagyonuk elkobzására és lakóhelyükről való elűzésére. Beneš személyéhez és Csehszlovákiához fűződik tehát az emberiségnek a történelem előtti idők óta kialakult és a Krisztus utáni 20. század közepéig tiszteletben tartott, *idealista általános jogelveinek* érvénytelenítése, hogy helyet adjon a *materialista értékrend* befolyásának, a nyers társadalmi erő gátlástalan érvényesítésének. Egyesek azt is feltételezik, hogy ilyen óriási jelentőségű elvi döntést még a semmiféle etikai korlátot nem ismerő Beneš sem lett volna képes, és az *embertelenség törvényerőre emelését* maga a világforradalmat hirdető bolsevik mozgalom kezdeményezte a Magyarországra visszatérő kunbéli terrorcsoport – Rákosi Mátyás, Péter Gábor, Gerő Ernő és társai – kedvéért. – Az biztos, hogy nemcsak a romániai háború utáni megtorló terrorcselekmények, hanem a kárpátaljai és jugoszláviai embertelenségek által okozott rettegés is megkisebbedett a Beneš Dekrétumok nyomán indult német és magyarellenes rémtettek hírének hallatán.

A Vörös Hadsereg által megszállt Közép Európában egyedül Csehszlovákia fogadta el 1948-ban a parlamenti legalitással a *bolsevik proletárdiktatúrát*. Jutalmul az új kommunista nemzetközi gazdasági együttműködés szervezetében Csehszlovákia választhatott elsőnek a gazdasági lehetőségek közül. Így jutott nemcsak a legértékesebb ipari szabadalmak birtokába, de áru értékesítésére a legjobb nemzetközi piacokhoz is. – Hogy a bolsevik világrendszer 1990-

es bukása után min alapszanak Csehország és Szlovákia tovább élvezett nemzetközi előnyei – azon csak tanakodhatunk, a talány megfejtésének reménye nélkül.

Tito-Broz József jugoszláv proletár-diktátor nemcsak a 20. századi európai antifasiszta politikának jellemző és alapvető fontosságú személyisége, hanem a bolsevik kádernervelésnek és gyakorlati káderpolitikának is iskola példája. Nevéhez fűződik a forradalmi szocializmusnak, a bolsevizmusnak, „*nemzeti kommunizmusnak*” nevezhető európaiasított formája. Az Ausztria császársággal dualista Unióban álló Magyarországnak társországában, Horvátországban született 1892-ben. Apja, *Broz Ferenc*, szerb nemzetiségű, ortodoxvallású földműves, anyja szlovén nemzetiségű katolikus. Géplakatos mesterséget tanult és gépgyári munkásként helyezkedett el húsz éves korában, szülőmegyéjének székhelyén, Gospicsban. Szakszervezeti és szociáldemokrata párttagként kapcsolódott be az *internacionalista munkásmozgalomba* 1912-ben, de szívében, nyíltan soha el nem ismerve, haláláig *soviniszta praloszláv szerb nacionalista* maradt, és minden cselekvését ez a meggyőződése irányította. Horvát, szlovén, osztrák gyárakban dolgozott a világháborúig és a nemzetközi munkásmozgalommal is kapcsolatba került. Katonaként az orosz frontra, majd orosz hadifogságba esett. Bolsevik forradalmárként veszélyes és bizalmas pártfeladatokat is szívesen végrehajtott, de személyi függetlenségét végig sikerült megőriznie, úgy, hogy a számtalan pártisztoztatás – amelyekben versenytársai sorra kinyírátták egymást – után is nemcsak életben maradt, hanem a bolsevik párhierarchiában is mind magasabb rangra emelkedett. Végül, a második világháború előestéjén Sztálin, őt nevezte ki a jugoszláv kommunista párt első emberének. 1942-ben a Jugoszláviát megszálló hitlerista hadsereg ellen megszervezte a kommunista partizán mozgalmat, amely azután a szerb nacionalista csetnik-mozgalmat megelőzve, Tito parancsnoksága és a *Jugoszláv Felszabadító Hadsereg* név alatt csatlakozott az *Antifasiszta Szövetséghez*. Így lett Tito marsall Sztálin akaratából, a NATO jóváhagyásával, a *Jugoszláv Szövetséges Állam* tejhatalmú vezére anélkül, hogy függő viszonyba került volna a Szovjetunióval szemben, és ezért Tito Jugoszláviája a Szovjetunió és az USA közötti „*el nem kötelezett*” országok csoportjának lett a szószólója. Belpolitikában, bár a bolsevik forradalmiság és a délszlávnak hirdetett, valójában szerb nacionalista sovinizmus minden szélsőséges elvárásának eleget tett, úgy az osztályharcot, mint a szerb hegemoniát véghez vitte – állítólag, millión felüli volt a belpolitikai viszályokban a meggyilkoltak száma – Tito mindig a békesség, a megértés, a mérséklet és a méltányosság védelmezőjének szerepében *maradt*, minden vonatkozásban. Szerencsésen megúszta a materialista világrendet megrázó 1956-os, Magyarország felől fenyegető tisztító forradalmi mozgalmat, túlélte Sztálint, Hruscsovot, Bulganyint, Brezsnyevet és követőiket. Általános tisztelet és nagyrabecsülés övezte bizánci jellegű uralmát 1980-ban bekövetkezett haláláig, de népe körében nosztalgikus vágyat hagyott személye, kormányszata és politikai rendszere iránt.

Groza Péter nemcsak Középeurópa történetének, hanem a világtörténelemnek is meghatározó személyisége volt. Közvetlenül a Dunatáj 20. századi politikájában való tevékenysége, közvetve pedig azért, mert a *politikai gyakorlatban a Groza Péter bizantin értelmezése szerinti erkölcsi rend képezte a hidat az akkor befolyását veszített kereszténység és a helyébe lépő materialista értékrend között*. A keleti kereszténységben ugyanis a *világi uralkodó* – a római imperátor, a görög bazileosz, az orosz cár, valamint az újkorban ezek helyébe lépő *nemzeti közhatalom* – nem alávetettje a vallási törvényeknek, hanem alkotója, és korlátlan hatáskörű végrehajtója azoknak. *Szövegükben a bizantinus törvények* maximálisan

megfelelhetnek a krisztusi parancsoknak, mert nem kell azokat végrehajtani, hiszen *csak az alattvalók felé érvényesíthetők*. A többi már csak az értelmezés és magyarázat függvénye. Groza Péter romániai reform diktátumai súlyosabb kárt okoztak a magyarságnak, mint Beneš Eduard kassai dekrétumai, mégsem voltak olyan keserűek, fájdalmasak, mert édes bizánci ostyába, kíváncsok keverékben voltak elvegyítve. A román nép valóságos életszemléletét, életérzéseit is minden román politikusnál jobban ismerte Groza Péter, és tudta, hogy *magyar gyűlölő népének igazán azzal imponálhat, ha „magyar úrként” mutatkozik és viselkedik előtte*. Erre minden lehetőséget meg is kapott családjától és neveltetésétől. Apja vagyonos ortodox pópa volt Hunyad megyében, talán a középkori hátszegi autonóm román kerület *Boér* családjainak egyikéből származó magyar nemes volt. Középiskoláját a szászvárosi Református Kollégiumban, az akkori körülmények között a legkitűnőbb iskolába végezte. A budapesti egyetemen végezte a jogot, utána Heidelbergben és Berlinben fejezte be tanulmányait, hogy azután Déván ügyvédi praxist kezdjen. Különbség volt vallásuk szerint az erdélyi románok között: a görögkatolikusok lehettek a legkitűnőbb értelmiségiek, mindig csak a *római katolikus után* következhetek a magyarországi egyházi hagyomány szerint. Az ortodox román értelmiségiek azonban meg is előzték társadalmi tekintélyben a magyar katolikusokat is, és egyenesen a magyar és szász *protestánsokkal* állottak *egy sorba*. Hogy Groza mikor és hol lett *szabadkőműves*, azt nem tudom, de abból, hogy a közéleti-politikai pályán milyen gyors sikereket ért el már fiatalon, arra lehet következtetni, hogy nemcsak jól menő, de *jó irányú páholynak* lett a tagja. 1918-ban az Erdélyt kormányzó *Consiliul diligent* tagja volt, 1920-ban pedig az *elit szabadkőműves*, Jorga liberális programját valló Averescu-párt tagjaként került be a román Parlamentbe. *Jorga Miklós* görög származású, román történettudós, a *román ortodox nemzeti ideológia* megalkotója volt. Sokan a Beneš-féle hungarofób neopánszlávizmus román változatát tulajdonítják Jorgának, holott ő nemcsak időben előzte meg Benešeket, hanem fontosságban messze felül is múlta azokat. Ideológiája vitathatatlan történelmi tényekben gyökerezik, amelyhez magyarázatként csatolódnak azok a hagyomány elemek, amelyekből következtetéseit levonja: a román nép az ókori Róma egyenes utóda és örököse, abból a császárkori keresztyén balkáni latinságból származik, amely másfél évezred alatt a kelet-római, bizáncinak nevezett impérium fenntartó nemzete volt, és máig az ősi kelet római ortodox keresztyén hagyományoknak egyenes örököse. Történelme során barbár bolgárok, hungárok és ozmánok uralma alatt kellett sínylődni évszázadokig. A bolgár és az ozmán uralomtól sikerült megszabadulnia, de a hungár-magyar szellemi befolyás továbbra is a román nemzeti öntudat kialakulásának legfőbb akadálya – például: *a románok történelme egyszerűen a magyar történelem része*, ha magyar történelem létezik, akkor román történelem nincs –, és ezért a román nemzetállamnak minden erejét a magyarság ellen kell mozgósítania: egyszerűen ignorálni, *tagadni kell a magyarság létét* a múltban és a jelenben, hogy a jövőben ne is legyen. Nagyrománia alkotmányában pedig minden nemzetiségnek a legnagyobb egyéni és testületi jogokat és szabadságokat kell biztosítani *írásban*, társadalmi gyakorlatban azonban a *magyarokat még a levegőtől is meg kell fosztani*. Viszont minden kedvezményt valóban meg kell adni *a németeknek*, szászoknak és sváboknak, hogy a magyarokat elszakíthassák legnagyobb természetes nemzetközi szövetségesüktől, Németországtól, és – ha fogcsikorgatva is – mindenben kedvezni kell a *zsidóknak*, hogy a nemzetközi életben mind nagyobb fontosságra emelkedő zsidóságot a magyarokkal szembe fordíthassa a következetes román nemzetiségi propaganda.

Groza Péter teljesen egyet értett ugyan *Jorga Miklós* bizantinus román nemzeti ideológiájával, de *világfi módon*, keresztyén fanatizmus nélkül. Különben is, a pártpolitika csak a vagyonszerzés felgyorsítására kellett Grozának, és gyakorlatilag nem is foglalkozott vele. Inkább társadalmi helyzetét, tekintélyét erősítette nagy sikerrel. Szegény román kisértelmiségek suttogva terjesztették róla, hogy minden városban előkelő magyar úri nőszeretője van, akiket zabi gyerekeikkel együtt Groza nagyúri bőkezűséggel ellát. Minden jel arra mutat, hogy Groza a Bolsevik világmozgalommal már az 1930-as évek közepén, *Beneš Eduarddal* egy időben került kapcsolatba, és tervszerűen készült az antifasiszta győzelem utáni politikai szereplésre. Láttuk, hogy Groza, a szélsőségesen sovinszta hungarofób román nacionalista bizantin módszerei alkalmazásával, hogy csatoltatta a magyar többségű Északerdélyt Romániához a magyar lakosság támogatásával. Még a legszkeptikusabb magyar kommunistákat is végig maga mellett tudta tartani, mellőzésük után is: amint 1947 februárjában megtörtént a Párizsi Békeszerződés aláírása, Groza börtönbe záratta az egész kommunista és baloldali magyar kompániát: *Balogh Edgárt, Kurkó Gyárfást, Demeter Jánost, Pásztai Gézát, Bruder Ferencet* és csak jó megpuhulásuk után engedte ki őket, ha tovább tudta hasznosítani elvhűségüket, vagy gátlástalanságukat. Szegény *Kurkó Gyárfás* csak 1964-ben, a legutolsók között szabadult, mert meghibbant a börtönben. Cellatársa voltam, két rögeszméje volt: ha az „Erdély” szót meghallotta, izgalomba jött, és hevesen állította, hogy *nem ő adta el Erdélyt, hiszen nem is volt az övé*, majd efelett szavait suttogóra fogva, órákon át vitatkozott *Rákosi Mátyással*. A másik rögeszméje az volt, hogy sebesre vakarta magát, nem engedte a sebeket begyógyulni, hogy a *vérében felgyűlt gané kijöhessen*. Persze, ilyen körülmények között szót sem váltottam vele soha, nemhogy az 1945-ös viselt dolgait említettem volna. – Groza Péter Levantinusz politikai ügyeskedése folytán Romániában annyira mérséklődött a *vallásüldözés*, hogy abban a román ortodox egyház zavartalanul működhetett. Ennek a többi egyház is hasznát látta abban a mértékben, amennyire az ortodox vallásgyakorlathoz szabott határok engedték.

Levantinusz politikai módszerét Groza Péter más területen is sikerrel alkalmazta: A Szovjetunió, közép Európa minden országában földreformot, *földosztást* rendelt el még a megszállása kezdetén, Romániában is. A nagyközönséget nem érdeklő témájú rendeletével Groza, először a román magánjog illetékességét terjesztette ki a Regátról az egész országra, megszüntetve ezzel a magyar magánjognak addigi erdélyi illetékességét. Ezzel pedig, *megszűnt* Erdélyben – a Regátban addig sem volt – *a telekkönyv*, az ingatlan-tulajdon nyilvántartása, nemcsak a földtulajdon, hanem a háztulajdon vonatkozásában is: szabad kezet kapott tehát az állam minden ellenőrzés nélküli kisajátításra. – Élt is vele úgy, hogy városi lakóházukat még mindig nem kapták vissza régi tulajdonosai. Míg a magyar magánjog messze menően biztosította, valósággal örökkössé tette az intézmények és alapítványok vagyonyját, a *Code Napoléon* rendszeréhez tartozó román magánjog lehetővé tette az állam számára a közérdekre hivatkozó beavatkozást. 1922-ben a kolozsvári I. Ferdinánd Tudomány Egyetem alapításakor, világbotrány lett az addig Kolozsváron működött Ferencz József Tudomány Egyetem száműzetésbe kényszerítéséből. Az 1940-ben visszajött magyar egyetem intézménye 1944-ben nem menekült el, hanem folytatta Kolozsváron a működését minden intézményi vagyon, épület, felszerelés, gyűjtemény tulajdonosaként. A Szebenből visszatérni akaró Ferdinánd Egyetem számára nem volt hely. Groza nem szüntetett meg semmit, nem sajátított ki semmit, hanem 1945 májusában, királyi dekrétummal egy új magyar *egyetemet* alapított Kolozsváron.

Egyelőre csak az egyetemi tanácsot nevezte ki, sőt a háború miatt tanulmányaik folytatásában megzavartak – katonák, munkaszolgálatosok, deportáltak, hadifoglyok, menekültek – kárenyhítésére, az ún. *Voitec-törvénnyel* elrendelt igazolási eljárások, és a nyári félév engedélyezésével még nagymértékben ki is bővítette a régi egyetem tevékenységét. Június legvégén intézkedett a Groza-kormány az általa felállított *Bolyai Tudományegyetem* működéséhez szükséges javak tárgyában, és a régi egyetem egész személyzetét a Bolyai Egyetem javadalmazásává nevezte ki. A Bolyai Egyetem egyet sem kapott meg a régi egyetem negyvenkét épülete közül, hanem megkapta a régi kereskedelmi főiskola, a *Marianum* katolikus magyar leányiskola és a *De Gerando* alapítványi magyar leányiskola épületét, valamint az Erdélyi Múzeum gyűjteményeihez és az Egyetemi Könyvtárhoz való hozzáférés lehetőségét. A klinikák sorsáról nem is született *expressis verbis* döntés, csak a Bolyai Tudományegyetem orvostudományi karának Marosvásárhelyre helyezéséből következett, hogy minden a Kolozsvárra visszaköltöző Ferdinánd Egyetemnek marad, minden kutatóintézettel, laboratóriummal, botanikus kerttel és diákokthonnal együtt. A Bolyai Egyetemre kinevezett professzorok, előadók és az egész személyzet július 1-től már a Bolyaitól kapták meg fizetésüket – ha elfogadták. A fizetés elfogadása pedig az egyetem-rendezés elfogadását is jelentette. Bárki *szabadon választhatta* a kivándorlást, a munkanélküliséget, azaz az éhhalált is.

Mivel 1944 őszén, a Vörös Hadsereg megszállásakor minden sajtótermék és minden politikai mozgalom megszűnt volt, a Bolsevik taktikának megfelelően a Groza-kormány engedélyezte – Balog Edgár *Világossága* mellé – néhány napilap és folyóirat megjelenését, köztük magyarokét is. Simó Gyula és Nagy István szerkesztésében megindult az *Igazság*, a Kommunisták Romániai Pártja Erdélyi Tartományi Tagozatának a magyar napilapja, valamint Raffay István és Bruder Ferenc szerkesztésében az *Erdély*, szociáldemokrata magyar napilap. Később engedélyezték, egymás között több hónapos távolsággal egyesületek, társadalmi mozgalmak működését is. A régi egyesületeket azonban egyelőre hagyták működni, azaz, anyagiak hiányában tengődni, vagy megszűnni. Mindez a Bolsevik világuralom régi stratégiájának megfelelően, már a Groza-kormány megalakulása előtt rögzített taktikával ment végbe. A taktika egyes lépései – a stratégiai tervek pedig még kevésbé – nem voltak publikusak, azokról csak a párt bennfentesei tudtak. Hogy *Katona Szabó István* bennfentes volt-e vagy sem, azt nem tudjuk. Azt azonban, hogy az egyetemi diákokthonok elvételének tervéről tudott, az kiderült akkor, amikor a *Móricz Zsigmond Kollégium* létrehozását kezdeményezte. Mi csak az anyaországi népi kollégiumi mozgalomnak Erdélyre való kiterjesztéséről tudtunk, azt lelkesen fel is karoltuk, és kivettük a részünket annak sikeres megvalósításából. Az Egyetem jogi karának egyik tantermében, 1945 tavaszán ott voltunk a *Móricz Zsigmond Kollégium* alakuló közgyűlésén: Szabó István, Orbán János, Virág Károly, Kiss András és én. Az elfogadott alapszabály azonos volt az anyaországi Györfly Kollégium mintájára akkoriban szervezett Népi Kollégiumokéval. És mi is csatlakoztunk a Népi Kollégiumok Országos Szövetségéhez = NÉKOSZ-hoz. Hogy Balogh Edgár mellett még kik pártfogolták az ügyet, és hogy a kommunista pártnak milyen szerepe volt, arról hallgatott Szabó Pista, de később a Kommunista Ifjak Szövetsége magyar diákokthona lett belőle. Induláskor azonban, még mi is lelkesen támogattuk, sőt a FIKE tagjait is sikerrel bíztattuk a részvétellel. Virág Karó lelkes közbenjárására az Egyházkerület és a teológiai fakultás az internátusunk egyik szárnyát is átengedte a Kollégium használatára, és a következő tanévtől kezdve már ott is működött. A

Móricz Zsigmond Kollégium könyvkiadóként is működött, a népi irodalmi mozgalom népszerűsítő műveit adta ki önállóan, vagy az akkor létesült Józsa Béla Athenaeummal közösen készültünk és rendeztük meg júniusban a könyvnapokat. Szabó Pistának sikerült Magyarországról egy rakomány frissen megjelent könyvet szereznie. Azoknak volt a legnagyobb sikerük a Móricz Zsigmond Kollégiumnak a Deák Ferenc utcátér felállított könyvsátrában. A szervezés, rendezés, hurcolkodás nehéz munkáját *Virág Károly* és *Kiss András* végezték, én inkább csak erkölcsileg támogattam őket. A könyvek is, de az azokat árusító FIKE-s leányok: *Almásy Anikó*, *Kiss Rózsa*, *László Nusi* és *Nagy Márta* még inkább egész nap nagy csoport diákot vonzott a sátorhoz. Egyszer futó nyári vihar összedöntötte a „barakk stílusú” könyvsátrat. Kiss András epigrammában örökítette meg az eseményt, hogy – *Reményik Sándor* vers címére utalva – állott ott a *Romon Virág*.

3. 1945. április 25-június 26., az Egyesült Nemzetek Szervezetének alakuló közgyűlése

Magyarország szovjet megszállása 1945. április 4-én befejeződött. Németországban még folytak a katonai hadműveletek május 9-ig, akkor *a katonák átadták helyüket a diplomatáknak*, akik akkor az Egyesült Nemzetek Szervezetének San Francisco-i alakuló közgyűlésén, és azután mindmáig folytatták tovább a háborút. Mi, erdélyiek, értesültünk ugyan valamennyire az újságból a nagyvilág eseményeiről, de olyan távolinak éreztük mindezeket, mintha semmi közünk nem lett volna hozzájuk. Talán, igazunk is volt: Itt, az antifasiszta, szovjetorosz, bolsevik, sovíniszta román – tehát többszörösen idegen és körül sem határolt – megszállás alatt pártpolitikai, nemzetiségi, művelődési, gazdasági, osztályellentéti síkon folyt tovább a küzdelem, miközben mindenki az általános békét hirdette és dicsőítette. A nép, Európa minden népe pedig semmiből nem értett semmit, nem tudta merre induljon tovább, hol vár reá jövőendő, hiszen most kell megtudnia, hogy a jelene sem az, amit tapasztal, a múltja sem az volt, amit ősei vagy ő maga átélt: nemcsak a szavak értelme lett más, hanem minden fogalom, gondolat, eszme és érték is.

Az elhurcoltak és menekültek többsége is hazakerült, már csak utócsapatai voltak vonulóban. A kolozsvári magyar egyetemen megtörténtek az év végi vizsgák. Letettem én is rendesen második jogi alapvizsgámat, sőt egyéni becsületből, még kollokváltam is Buza Lászlónál alkotmányjogból és nemzetközi jogból. Az ifjúság azonban nem oszlott szét Kolozsvárról, hiszen a vizsgák még júniusban is folytak, és időközben a Voitec-féle nyári félévre is felgyülekeztek a hallgatók. Emiatt, a Teológia internátusa is úgy megtelt, hogy még padlóra tett matracokon sem jutott fekhely mindenkinek. Meleg is volt a lakószobákban, ezért az ifjúság inkább az udvaron, az épület, a kerti fák és az üzemen kívül álló kuglizó árnyékában tartózkodott. Aki akart, félrehúzódva tanult vagy olvasott, vagy csoportokban beszélgetett, kaszinózott, társalgott, vagy csak ácsorgott, mint akkoriban a lebombázott, vagy véletlenül épen maradt pályaudvarokon, szabadtéri várótermekben. Mi, bizakodó fiatalok inkább a hajdani athéni Agorához, vagy a reformkori kávéházakhoz hasonlítottuk a teológia udvarát. Előadások

és vizsgák szünetében a teológiai professzorok is – a nagyhírű professzori „*Hatos Fogat*”: *Gönczy Lajos, Imre Lajos, Maksay Albert, Nagy András, Nagy Géza, Tavaszy Sándor* – inkább kijöttek az udvarra, és elvegyültek az ifjúság között. Meg lehetett szólítani őket, kérdéseket lehetett nekik feltenni, és ők örömmel vettek részt az esetlegesen kialakult csoportok beszélgetéseiben. A másfelé lakó diákok is be-be jöttek a teológia udvarára kaszinózni, és a nyugatról hazatérő menekülők is itt adták le hírpoggyászaikat az érdeklődő ifjú közönségnek. Sokszor késő estig, sőt éjfélig is folyt a szabadtéri társas élet. A téma állandóan ugyanaz volt: mi újság? Hol, mi történt? Mennyiben érint ez minket? Mit csináljunk? Mindenki kérdezett, mindenki válaszolt, tanakodott professzor is, diák is, átutazó és itt maradó vendég is. Annyira vágyott mindenki, hogy kérdéseire helyes és igaz választ – azaz evangélium szerinti választ – kaphasson, hogy *magától* fogalmazódott meg a nyári ifjúsági konferenciák felújításának a terve. Ezt azonban a körülmények semmiképpen sem tették lehetővé. Valószínű, hogy a professzorok egymásközi beszélgetésében alakult ki a fiatalság körében nagy örömet keltő terv. A Teológia év végi rendes lelkigyakorlati csendes napjába iktassák be a közéleti tájékoztatási konferenciát, és hívják meg arra a FIKE-t is. Ezt már minden érdekelt kivihetőnek találta, és *Krizsovánszky Jenő* ideiglenes háznagy, *Kelemen István* az azelőtti intézeti titkár, valamint *Kozma Endre, Czira Bálint* és más teológusok haladéktalanul a szervezéshez láttak.

A kolozsvári Békás kertben, 1945 júniusában meg is történt az erdélyi magyar ifjúság háború utáni első találkozója. Akkor, a pártok, szakszervezetek, mindenféle „demokratikus” szervezetek töméntelen gyűlése között, jelentéktelennek látszott ez a találkozó, mert sem az ott megjelent száz-százötven fiatal létszáma, sem az ott elhangzottak nem tették azt rendkívülivé. Évtizedek múlva derült ki, hogy a keresztyénség először itt vállalkozott a második világháború után a múlt hibáinak felmérésére és a krisztusi célok elévülhetetlenségének bizonyítására. Az előadók feleletet adtak az erdélyi fiatalság, az erdélyi magyar társadalom későbbi vezetőinek életfontosságú kérdéseire, a Szentírás alapján. Évtizedek multán is állítom, hogy számomra sorsdöntő, egész életemet meghatározó élményt kaptam ott én is.

Az első előadást a háború utáni konkrét teendőkről *Nagy András*, mindenki szeretett „András bácsija”, a FIKE tanár-elnöke tartotta, Nehémiás, 3., Jeruzsálemnek a fogság utáni újjáépítése példájának alapján. Építeni kell egyik kézben fegyverrel, másikban vakolókanállal – mondta –, egymás mellett mindenki, az egész Izráel. *Egyémás mellett, nem egymás előtt vagy egymás után, de még kevésbé, semmiképpen sem egymás felett vagy egymás alatt.* A múlt vezérei a rombolás irányítói voltak, az építés Isten tervei szerint folyik, vagy sehogy, akár városfal, akár társadalom, akár emberi lélek épül.

A megalkuvás nélküli tiszta lelkiismerettel lehet csak tiszta jövő felé haladni – mondta idős *Nagy Géza* teológiai tanár prófétai lángolással, Dániel 3. alapján. A Világ Fejedelme, a Hatalom, az Anyag, a Realitás, a Ráció aranybálványa áll az utunkban, csak tiszteletet kér a maga számára, és már mehetsz is dolgozni. Bolond vagy, ha nem hajolsz meg az előtt a bálvány előtt, amelyet mindenki imád! De ha hit nélkül hajoltál meg, más út nem marad számodra, csak az övé. *Aki Nabukodonozor hatalmának hódol, az ő igazát, erkölcsi normáit teszi magáévá, nem szolgálhatja többé Izráelnek sem Istenét, sem népét!* Lehet, hogy halál vár a hitük és meggyőződésük mellett megmaradókra, de a megalkuvók sikere nagyon átmeneti, a végén saját lelkiismeretük ítéli kárhozatra őket. Mindenki értette és tudta, hogy a bálványimádás tilos, abban nincs és nem is lehet alku, imádni csak Istent szabad, életünknek célt és tartalmat csak

Isten adhat. Viszont az anyagvilág Urának is megadhatjuk a maga járandóságát, testünk, fizikai lényünk minden képességével, erejével szolgálhatjuk a világi Uralkodónkat – Dánielék is ezt tették – *de imádni nem szabad*, eszmei értékül csak az Isten törvényével megegyezőt szabad elfogadni. – Az erdélyi magyar hívő értelmiség meggyőződését szilárdította meg idős Nagy Géza előadása. Ezért *nem lehetett Erdélyben „a magyarság érdeke így kívánja” ürügyén még kacérkodni sem marxizmussal, vagy éppen pártszolgálattal*. A *Deliberatio* tanítása mutatta meg nemcsak az erdélyi magyarságnak, hanem Közép-Európa szovjet uralom alá került egész százmilliónyi lakójának a *Modus vivendi* lehetőségét: A politikai hatalommal szembeni *passzív rezisztencia* helyett a *passzív kollaboráció* útját. – Számunkra, magyar fiatalok számára megrázó élményt jelentett a hittudományban *Deliberatio* néven ismert történet. Nemcsak annak mélységesen aktuális igaz tanítása miatt, hanem azért is – mint azt az egyik hozzászólásból megtudtuk –, mert az a magyar alkotmányba foglalt „Szent István intelmei fiához” is alapforrásául használta feltehető szerzője, *Csanádi Szent Gellért* püspök.

A harmadik előadást a gyötrelmes zsidó-kérdésről tartotta *Tavaszi Sándor*, a vitathatatlan tekintélyű tudós bátor biztonságával és keresztyénhez illő szelíd szerénységgel, a Bírak 19-21 alapján. A Gibeabeliek halálra gyalázzák egy lévita nejét. A férj felhívására egész Izráel hadba száll a szörnyű cselekmény megbosszulására, és nehéz harcok árán kiirtják a bűnösök védelmére felsorakozó egész Benjámint. Utána rádöbbennek, hogy a testvérmegsemmisítések egyikét semmisítették meg, gyászba borulva elsiratják Benjámint, és intézkednek visszaállításáról. Ez sikerül is, hiszen az első király már maga is benjáminita. Itt mindenki bűnös és bűnrészes. Ha a másokban keressük a bűnöst, meg fogjuk találni, és soha nem lesz vége a bosszúállásnak. *Keresse mindenki magában a bűnöst, meg fogja találni*. Bánja meg, és legalább olyan mértékű jóvátételre törekedjék, amilyen a bűne volt: nekünk, nem-zsidóknak kell a zsidóság helyreállítását biztosítanunk, erőnkön felüli terheket is vállalva. Viszont Benjámint letett a viszont-bosszúról, *a zsidók se igazolják ellenségeik vádját, hanem barátaik érveit: tekintsék testvéreiknek a magyarokat, és – mint ahogyan annakidején a hazatérő gályarabok nem akartak bosszút állni a katolikus testvéreiken – fogadják el segítségünket jövődjük, mindnyájunk jövődjére építésére*.

Horváth Jenő, Nagyenyedről visszatért teológiai tanár, a *Jó Pásztor Misszió* vezetője nagy örömmel és megleléssel fogadta *Tavaszi Sándor* megállapításait, zsidó nemzetiségű vagy izraelita vallású társaink szemszögéből. A munkaszolgálatból és a koncentrációs, megsemmisítő táborokból hazatérő zsidó fiatalok félénken foglaltak helyet a kolozsvári egyetem keresztyén fiataljai között, mert Németországból és Európa minden részéből keresztyénellenes zsidó bosszúcselekmények – később ezeket a *Slomorel* különítmény neve alatt rögzültek a közvéleményben – híre érkezett és bizony itt, Kolozsváron is zsidó fiatalok jártak, hangoskodtak a keresztyén magyarok elleni antifasiszta megtorlás követelésével. *Mi, keresztyén fiatalok egyszerűen nem hittük* a zsidó terrorcselekményekről szóló híreket, de zsidó társaink értesülései biztosabbak lévén, *szégyenkeztek előttünk, hogy nem képesek elhatárolni magukat a bosszú követelőitől*. A baloldali politikai szervezetekben akkor általános magyarellenes gyűlölet-kampány, uszítás folyt, az, nyilvánvalóan bántotta a jóérzésű, emberséges zsidó fiatalokat, és elkésérítette őket, hogy semmit sem tehetnek ellene. Emiatt, a zsidó fiataloknak sehol nem volt akkor békés megnyugvásra lehetőségük, csak az IKÉ-ben. A konferencián örömmel látták, hogy *Tavaszi* jó tanácsait mennyire magáévá teszik a magyar

keresztyén diákok. Mindenki megegyezett Horváth Jenő összegzésében: *bűnös nép nincsen, mert semmiképpen sem szabad egyesek bűne miatt ítéletet mondani a közösség minden tagja felett*. Igaz, hogy a zsidóellenes terrorcselekmények *elkövetői keresztyének voltak*, mint ahogyan zsidók a keresztyénellenes cselekmények elkövetői, de az elkövetők viselkedése nem jellemző a népükre, sem a keresztyénekre, sem a *zsidókra*. Nemcsak azért, mert a bosszút követelők száma elenyésző az összességhez viszonyítva, hanem azért sem, mert az ilyen bűnök nem férnek össze a zsidóság általánosan elfogadott, a keresztyénekével azonos erkölcsi normáival. A hozzászólók még kiegészítették, megerősítették az előzőket: A 19. századi európai közvélemény megítélhette volna-e a magyarságot a Rózsa Sándor, Zöld Marci, Sobri Jóska cselekedetei alapján, figyelmen kívül hagyva az ország építő, haladó reformpolitikusként, az irodalom és tudomány óriásai és a '48-as, százezernyi szabadsághős tetteinek mellőzésével? – Bizony, ha kellett volna is, de mindnyájan elfogadtuk a Tavasz Sándor és Horváth Jenő igemagyarázatát, és ezzel az erdélyi magyarság köréből végleg kizártuk a „zsidókérdést” is, az antiszemitizmust is.

Mi, Virág Károllyal még megrendeztük a könyvnapokat, és csak azok után utaztunk haza vakációra, nem kevés, kellemetlen kaland árán. Otthon először nem tudtam volna étellel betelni a hosszú kolozsvári koplalás után. Viszont az a csend és nyugalom is kellemes meglepetés volt, ami otthon fogadott a lehetetlenül mozgalmas kolozsvári élet után. A gazdasági munkák rendesen folytak, de nem abban a megfeszített, erőltetett ütemben, ahogyan Édesapám az első világháború óta – első vállalkozása, a bolgárkertészet megindítása óta – hajtott. Valósággal megpihent a múlt ősz óta, a szovjet-román megszállás alatt. Megszűnt a Fortunescu-bérlet, a Futura, és minden nagy vállalkozás. A körülmények racionális határai közé szorult vissza a sertésenyésztés és hizlalás. Jutott idő bőven a számadásra, mindenféle számbavételre. Mindenekelőtt Édesapám a Szabó Gyula birtokot terhelő tartozást rendezte: 1945-ben járt le a tizenkét éves konverziós törlesztési moratórium. Édesapám megkereste Szabó Gyula örököseit, és az egész régi tartozását kiegyenlítette, holott annak egyharmadát már letörlesztette a konverzió előtt. Azután olyat tett, ami a józanság határait is feszegette: kinyomozta a Futura kirendeltség igazgatójának a hollétét – Szolnokon lakott a Tisza partján –, felkereste, és átvizsgáltatta vele üzleti könyveit, és a bizományi előlegekből maradt minden tartozását kiegyenlítette. Ez azt jelentette, hogy a Futura egész ákosi terménykészlete Édesapám tulajdonába ment át. Hogy az egészet a szovjet és román hatóságok hadizsákmányként lefoglalták, azzal ő nem törődött, csak neki ne maradjon senkivel szemben tartozása.

Édesanyám mesélte el a békési svábok oroszországi kényszermunkára vitelének szomorú eseményeit. Hogy a volksbundista vezér, Heidelbacher tanító a magyar svábokat – Heim Marciékat, Hartman Ficencéket, Herman Simonékat – vitette el a németek helyett. Elmondta a Groza-kormány ottani berendezkedésének fontosabb eseményeit is: hogy osztották ki a román hatóságok a Futura ákosi raktáraiban maradt – most már Édesapám tulajdonát képező – vagy kétszáz vagonnyi búzát a hegyekből prédára gyűlt románok között. Nemcsak a szilágy-szatmári Bükkből és a Kővárvidékről, de még Máramarosból is többszáz szekér napokig rakodta a búzát Ákoson. Azt is elmondta Édesanyám, hogy a földreform bizottság hiába alakult meg, mert a nép egyszerűen nem volt hajlandó tőlük földet igényelni Dobai úr hozzájárulása nélkül. Hiába biztatta az embereket, hogy nyugodtan oszthatják az ő bérelt birtokát is, a nép nem volt rá hajlandó. Addig követelődtek a megyei hatóságoknál, míg Édesapámat meg nem tették

elnöknek a földreform bizottságba, hogy saját bér gazdasága földjei „igazságosan” osztódjék el a szegény emberek között, mert azt csak Dobai úr biztosíthatja. A birokpolitikai szakirodalom – Kerék Mihály, Éber Ernő, Kaán Gyula stb. – szerinti racionális földreform híve lévén, Édesapám azt javasolta, hogy a kiosztandó földet nem a proparcelákra kell szét pazarolni, hanem életképes kisbirtokok kialakítására kell felhasználni. Az ákosi körülmények között, minimálisan négy-öt hektár az a szántóföld terület, amelyen már lehet és érdemes gazdálkodni. Ennyire kell kiegészíteni a főhivatásként földműveléssel foglalkozni akarók és tudók birtokait. A központi kiküldöttek viszont keresztül vitték, hogy az összes igénylő között egyenlően kell elosztani a földet. Így még másfél hektár sem jutott egy családnak. Felszerelése, igája senkinek nem lévén, a földhözjuttatottak többsége már első esztendőben vetetlenül hagyta új birtokait. Csak évek múlva derült ki, hogy a kommunisták tervszerűen rontották a magángazdálkodás lehetőségeit, hogy *a kollektivizálást* elősegítsék. – A „szegény emberek” – így nevezték magukat a részes munkából élő zsellérek – kiválóbbsjai, az értelmesek és szorgalmasok, mint Nagy Lajos, birtokunk részes-vállalkozója, akiből valóban jó gazdák lettek volna el sem fogadták a földet. *Kürti Bálint* és sógorai, a *Hatvaniak* pedig felé se mentek a földosztásnak, mondván, hogy nem cserélik el biztos béres-komenciójukat fele annyit és bizonytalanul jövedelmező birtokért.

A vállalkozások kilátástalansága miatti munkalazulásban üdülésnek tűnt csak a szükségesre szorítókozó nyári gazdasági tevékenység. Még olyan utazásokra is kedve támadt az embereknek, amelyekre a régi rendezett körülmények között nem maradt idejük. Édesanyámnak kedve támadt Erdélyi Józsiné ágyát meglátogatni Nagyváradon, és mi nővéremmel ketten elkísértük. Menetrendszerű közlekedés nem volt. Lovas kocsival mentünk Somlyóra, ott – miután rokonlátogatásainkat ott lebonyolítottuk – vonatra szálltunk, és Székelyhídon át nem kényelmesen ugyan, de megérkeztünk Váradra. Több napot töltöttünk ott rokonok, barátok, ismerősök meglátogatásával, és Félix fürdön is töltöttünk egy napot. Bizony, Váradon már érezhető volt a Dél Erdélyből visszatért román közigazgatás jelenléte. Elekes Tamás főnökét elmozdították a főispánságból, és Tamás a rendészeti osztályra került. Bizakodva beszélt szolgálati kilátásairól, hogy a többségükben zsidó társai mennyire megbecsülik nemcsak jogászai képesítése, hanem elismert *demokratizmus*a miatt is. Nagyon fontos lehet a magyarság érdekében az ő politikai rendőrségi jelenléte, mert rajta kívül senki és semmi nem fékezi, vagy enyhíti a magyarellen es indulatokat. Hogy a világpolitika miként alakul, abban nagyon bizonytalan volt Tamás optimizmusa, persze, joggal.

Sok vesződség és viszont tagság után kerültünk haza Váradról. Meglátogattam szatmári ismerőseinket, barátainkat, sarmasági rokonainkat, megkerestem *Bartha Kálmánt* Albison, *Sípos Jancsít* Kusalyban, *Sántha Palit* Szilágysomlyón.

Ott, Szatmár, Nagykároly, Tasnád vidékén mintha nem is lett volna román uralom. Csak a lassan és nehezen helyreálló vasútnak volt román személyzete, de az egyáltalán nem érződött a magyar közhangulaton. A hazaszivárgó zsidók ugyan a román állambiztonsági hatóság égisze alatt szervezték a néprendőrséget, nyomoztak a háborús bűnösök és a zsidó vagyon után, de arra nagyon vigyáztak, hogy semmiben se ütközzenek össze a magyarországi hasonló tevékenységgel. A környék románsága is a nemsokára helyreálló magyar fennhatóságnak megfelelően viselkedett. Mindenki nyilvánvalónak tartotta, hogy hetek, esetleg hónapok múlva, de jön az amerikai megszállás, és azzal együtt a magyar fennhatóság. Az országhatár mintha

nem is lett volna. A társasági beszélgetésekben, az emberek közötti információ cserében szó sem esett a román politikáról, az erdélyiről sem sok, annál több az anyaországi eseményekről. A helyi notabilitások, az Ákoson vendégeskedők és átutazók találkozásain – többnyire a mi házuknál – a világpolitika eshetőségeit tárgyalták, persze, a kósza hírek alapján, azaz alaptalanságán. Semmi biztos információ nem érkezett Horthy Miklós, Kállay Miklós, Lakatos Géza, Bethlen István, Eckhárd Tibor, Bárdossy László és a többi magyar politikai vezető személyiség holléte, hogyléte és sorsa felől. Persze, mindenki a neki tetszőt hallotta ki a híregyvelegből: Hogy Amerika nem bír a Japánokkal, illetve nagyon is bír – akkoriban dobtak atombombát Japánra az amerikaiak –, mert csak a Vörös Hadsereget akarja Kelet Ázsiába vonni, hogy Európában az oroszok ellen megindíthassa a felszabadító hadjáratot. Hogy DeGaulle milyen gyalázatosan viselkedik a kiszolgáltatott németekkel szemben. Hogy Tito milyen mészárlást végez a horvátok között. És állandó téma a Magyarországot megszálló Vörös Hadsereg berendezkedése és viselkedése. És egyre ismétlődik a hír, hogy az eljövendő határ Sikárlónál lesz, tehát Nagybánya Romániában marad. Hogy tovább merre megy a határ, abban a vélemények az optimizmus-pesszimizmus legtágabb határai között ingadoztak. Zilah, Szilágysomlyó, Margita, Nagyvárad, Arad visszacsatolása bizonyos. A többi már attól függ, hogy a lakosságcserénél felhasználják-e Kárpátalját, vagy sem. Persze, ha majd az oroszokat kiszorítják Európából. Csók László ákosi jegyző, Sarkadi Gábor szatmári gyógyszerész, volt rongyosgárda-parancsnok, Nagy Feri, a Józsi sógorom öccse, többszörösen kitüntetett vitéz katona, frissen leszerelt főhadnagy az általános véleményt vallotta, miszerint nemcsak Északerdély, hanem még azon kívüli területet is kapunk. Nagy Józsi sógorom és Sarkadi Sándor művész tanár, szatmári ismerőseire hivatkozva csak Szatmár és Ákos visszacsatolásában volt biztos, *Költő Laci*, nyugalmazott törvényszéki bíró, még azt sem remélte. A trianoni határok mellett döntöttek – állította Költő –, de nyugati polgári demokrácia lesz, elnyomás nélkül. Hogy a szovjet főhatalom fél évszázadra berendezkedhet, az eszébe sem jutott senkinek. Mindenki Édesapám szavát leste – még engem is megdöbbenett tekintélyének általános elismerése –, és mindenki elhallgatott, amint megszólalt: semmit sem tudunk, mert semmit sem tudhatunk, de mindent remélhetünk. Tegyen meg mindenki mindent, amit a maga helyzetében megtehet a békéért, a többi Isten dolga. Nagypám, Dobai Péter kisgazda politikus, szokásához híven – szokását még Kossuth Lajos pártjában, Ugron Gábor oldalán vette volt fel – pohárköszöntőt és abban időszzerűnek látszó politikai anekdotát mondott el, amelyet a társaság a szokásos unalommal hallgatott, illetve nem is hallgatott: Napóleon császár egyik fogadásán jelen volt egy világjáró magyar mágnes is. A császár megszólította:

- Hallom, a gróf úr, sok földet bejárt.

- Igen Felség, ha Felséged fele annyi országot meghódított volna, mint amennyit én bejártam, Felséged a történelem legnagyobb hódítója volna. Napóleon nem ismert magánál nagyobb hódítót, sértette a mágnes gögje, és ezért így folytatta:

- A gróf úr, úgy-e, magyar, tehát ismeri a tordai ó templom kapujának a feliratát.

- Nem ismerem, Felség.

- Megmondom én Önnek: a béke gazdagságot eredményez, a gazdagság gőgöt és irigységet támaszt, az irigységből gyűlölet lesz, a gyűlölet háborút csinál, a háború után szegénység következik, a szegénység alázatosságot szül, és az alázatosságból támad a béke.

Egy augusztusi estén Édesapám azzal jött haza a tanyáról, hogy délután ott járt *Koszta Gyuri* és jól elbeszélgettek. Rátámadtunk, hogy miért nem hívta hozzánk a faluba, mert Édesanyám is szívesen hallgatta, én pedig csak hallottam róla, sohasem láttam és nagyon kíváncsi voltam reá. Koszta Gyuri vidékünk *vándorprófétája* volt. Úgy mondták, hogy fiatalkorában pénzügyőr, azaz finánc volt és könyörtelenül nyomozott, kutatott az állami monopóliumból elvont dohány után, míg egy házkutatásakor könyörtelenségével egy beteg asszony halálát okozta. Lelkiismerete feltámadt és felakasztotta magát. Levágták, kórházba vitték, életre támasztották, de józan eszt nem nyerte vissza. A kórházi lelkész tanítása megragadta érdeklődését, elkérte Bibliáját, olvasni kezdte, és megtérést, vezeklést fogadott. Kórházi ruházatban: ingben, gatyában, kórházi köpenyben, mezít láb, hajadonfővel, a pap Bibliájával a zsebében jött el a kórházból és azóta – úgy 1910 óta – vándorolt. Városba soha, faluba nagyon ritkán ment be, a tanyákra annál szívesebben. Ő magát *koldusnak* mondta, de inkább csak csavargó volt. A tanyasi kutyaikkal barátságban volt, azok nem is bántották, csak ha gazdájuk uszította őket. Ahol nem fogadták ellenségesen, oda bement és szóba állott a háziakkal: elővette Bibliáját, olvasott belőle egy aktuálisnak tartott részt és magyarázta hallgatóinak. Csak kenyeret és tejet evett és néha gyümölcsöt. Ezeket elfogadta, ha kínálták, de sohasem kért. Ott helyben elfogyasztotta, magával sohasem vitt semmit a Bibliáján kívül. Hozzánk a tanyára 1930-ban tért be először, mert látta a házon a rádió antennáját és hallomásai alapján nagyon kíváncsi volt reá. A családunkról is hallhatott, mert már első alkalommal bejött az invitálásra, nemcsak a konyha közepéig, hanem a szobába is a rádióhoz, úgy is rendezte, hogy vasárnap délelőttönként gyakran nálunk lehessen, hogy *Ravasz László* prédikációit meghallgathassa. Szüleim mindig tisztelettel és szívesen fogadták, ami egyedülálló volt a környéken egy „birtokos úr” részéről. Ő pedig nálunk nem a máshol megszokott helyén, az istállóban aludt, hanem hajlandó volt a házban, a szoba közepén is aludni. Édesapám különös figyelemmel, *kinyilatkoztatásként* hallgatta Koszta Gyuri rendszertelenül, szeszélyesen csapongó, de valóban *prófétai megszállottsággal és ihletettséggel* mondott tanításait. Ez azért volt különös, mert Édesapám csak nagyon kevés és elismerten magas műveltségű emberrel volt hajlandó beszélgetni.

Abban az időben is járták a vidéket szektás misszionáriusok, millenisták, jehovisták, adventisták és mások, akiket szüleim nem kergettek el, meg is hallgatták őket, de nem szívesen, mert mind a világvégét, az Armageddont magyarázták. Koszta Gyuri viszont mindig az élet, jelen feladatairól beszélt. Megdöbrentő volt 1945 augusztusában, a háború után, hogy Koszta Gyuri is – Édesapám elmondása szerint – a *Jelenések Könyvét* prédikálta. Sajnos, nem emlékszem szavainak eredeti alakjára, ezért csak mai polgári nyelven ismertethetem: Ezt hallgassa meg, Hívő Testvérem – így szólította Édesapámat –, és az Antikrisztusról szóló részeket olvasta fel a Bibliából. Nehéz idők, rettenetes idők következnek, a *Gyűlölet Uralma* jön el a világra. – Meglátta az asztalon az akkor frissiben terjesztett egyik propaganda füzetet és annak fedelén a világforradalom négy tanítómestere – Marx, Engels, Lenin, Sztálin – fényképét, és azt mondta: Ezek az Antikrisztus apostolai, a Gyűlölet Angyalai. Nem az ellenségek gyűlölete, hanem mindenki gyűlölete mindenkivel szemben, tehát senkié. Nem tudjuk kitől, honnan jön a gyűlölet, nem tudunk védekezni ellene, csak *rettegünk* tőle. Nagy pusztulás lesz, de az Igazak megmaradnak, még ha meg is halnának. Mert azok lesznek a legszerencsésebbek, akik meghalnak, mert nem kell átélniük azokat a rettenetes időket. Hívő Testvéremnek nem kell félnie, mert megmarad övével együtt, mert akik az Igaz Útról le nem

térnek, örökké megmaradnak. Ezekről – mutatott ismét a kommunista tanítómesterekre – retteg az emberiség, tehát az Antikrisztus nincs közöttük, mert az nem bántja, veri az embereket, hanem hitegeti, csábítja. Az Antikrisztus az, akit olyan nagyon vár mindenki nyugat felől.

Azon a nyáron nem foglalt le minket a gazdasági munka, sokat beszélgethettünk Édesapámmal. A Koszta Gyuri proféciait is megbeszéltük, bár akkor nemigen értettük. Édesapám bizakodó volt: A régi gazdasági terveit korszerűsítette. A Kraszna-parti öntözési lehetőséget elveszítette, a jövőben ahelyett kútvíz-alapú öntözést tervez. Nem lesz könnyű a kútvizet meglágyító mesterséges tó létrehozása és működtetése, de annál csábítóbb a feladat. Ki kell kísérletezni a természetendő, szaporítandó növényeket is: miket lehet és érdemes itt termelni. Persze, minden attól függ, hogy miképpen áll majd helyre nálunk a magyar közigazgatás. – És mi lesz, ha a magyar igazgatás felett az oroszok is itt maradnak és kolhozot csinálnak? – vettem közbe. – A földön akkor is gazdálkodni kell, mert az emberiség élni akar. A gazdaságot pedig vezetni kell, és mindenki tudja, hogy ahhoz én értek. Egy minőségi növénytermesztő öntöző gazdaság csak engem érdekel, azt a kolhozban is reám hagyják. És nekem ennyi elég feladatot ad, mert annyi elég, amennyit Isten reám bíz. – mondta Édesapám. Neked viszont, tanulnod kell a legfelső szintig, hogy nagyobb feladatok megoldására is képes légy. A háborúnak rövidesen vége lesz, nem kell többé katona. A béke új világát kell felépíteni, megszervezni. Ha reményeid szerint, sikerül Buza László mellé kerülnöd, ott megszerezheted a tudás-alapodat, amellyel majd továbbindulhatsz. Hogy merre, azt Isten fogja kijelölni. Nekem itt kell maradnom a föld mellett, őseink munkáját folytatni, egy falu vagy egy környék népének a szolgálatában. De te többre leszel képes, az egész magyar nép javát kell szolgálnod. Te vagy családunk képviselője a nemzet közéletében. Helyettem is és minden őszöd helyett is el kell végezned a feladatokat. Vigyázz magadra, mert nem önmagadé vagy, sem tested, lelked, egészséged, tehetséged, sem időd és életed nem a tied, hanem Istené, és mindennel népedet kell szolgálnod, Isten akarata szerint. Anyagi gondjaid nem lesznek, nem kell megélhetésre, pénzkeresetre időt és erőt pocsékolnod, mert én minden szükségéről gondoskodni fogok, azért adott vagyont nekem az Isten.

Ne higgye a tisztelt Olvasó, hogy a hatvan esztendő távlat és az Édesapám iránti, valóban rendkívüli nagy tisztelem ferdíti ilyen magasztosra az ő szavait, mert *Dobai Bálint* valóban így gondolkodott, így érzett, hiszen ez volt a hite és meggyőződése. Nemcsak Ő, hanem – bármennyire is kételkedik ebben a 21. század elidegenedett embere – ifjúkorom nemzedékének nagy része is így gondolkodott, így érzett. A világháborút átélt szülők számára természetes volt a közösség érdekében való *önzetlen, áldozatkész, hősie szolgálat* és tehetséges gyermekeiknek „a nemzet szolgálatára” való tudatos nevelése. Határozottan állítom, hogy iskolatársaim többségét *ezért tanították szülei*. Ha szóba került, minden szülőnek ezt illet mondania, még ha nem is gondolta őszintén. Az egyetemi ifjúság valósággal ki is közösi tette azokat, akik orvosként, papként, tanárként, jogászként, közigazdászokként nem a magyarság-, hanem saját hasznukra akarták munkájukat végezni, és tisztelet övezte azokat, akikről elhitték, hogy valóban népük szolgálatára készülnek. Ez volt az én esetem is, ezért tapasztalhattam életem során tiszteletet társaim részéről, akár érdemes, akár érdemtelen voltam a tiszteletre.

Dobai Bálint azonban nemcsak hős volt, hanem vértanú is, a *Béke Vértanúja*. Nem hiába fogadta kinyilatkoztatásként, beteljesedtek rajta Koszta Gyuri jóslatai. Az eszményi kommunizmust, a krisztusi vagyonszövetséget szívesen vállalta volna, de a marx gyűlölet-

ideológiáját nem volt képes elfogadni, bármennyire is erőltette azt az 1947-ben aláírt *békeszerződés ellenére* véglegesen berendezkedő antifasiszta-szovjet-román főhatalom. A romániai Bolsevik proletárdiktatúra élcsapata, a *Securitate* a legtekintélyesebb, tehát legveszélyesebb osztályellenséget, Dobai Bálint ákosi földbirtokost „számolta fel” elsőnek: neve napján 1948. februárjában otthonában rátörtek, órákon át kínozták, betegre verték úgy, hogy utána fel sem épült, hanem belehalt sérüléseibe. Sőt, hogy tettük még nagyobb rettegést keltsen a társadalomban, még azt is *elismerték, hogy ártatlan volt, tévedésből ölték meg*. Az akkori megdöbbenésben nem láttuk meg, később azonban felismertük a Gondviselő Mennyei Atyának, hűséges szolgálja, Édesapám sorsában megmutatott szeretetét: nem kellett végig szenvednie leányának kényszerlakhelyre toloncolását, fiainak börtönbe, kényszerszolgálatára vitelét, minden vagyonának elvesztését, a családja nyomorba jutását és ezeken felül hazájának, nemzetének és egész Európának rabszolgaságra jutását, az eszközeit cserélő, de állandóan megújuló, minden életet fenyegető háború alatt.

A háború ugyanis nem ért véget a katonai hadműveletek megszűnésével, hanem újabb eszközökkel: ideológiai, gazdasági, társadalmi fegyverekkel és a Gyűlölet mindenféle politikai kényszereszközével folytatódott, totális társadalmi harccá általánosult, és kiterjedt a nemzetek közötti háborúról, az osztályok, csoportok, szakmai érdekeltségek és egyének közötti viszonylatokra és végveszéllyel fenyeget minden emberközi vonzalmat és kapcsolatot. Hogy pedig a *Gyűlölet* egyeduralmát az embereknek még a boldogság és *béke utáni vágyai* se veszélyeztethessék, a *Béke* kifejezést „*békeharccá*” szennyezve, ellentétes értelmű, *szitokszóvá* változtatták. És megindult a gyűlölet századának harmadik apokaliptikus menete, a *hidegháború*. Az első évtizedekben még azt hittük, hogy a győztes materializmus két versengő irányzata, a *kollektivista bolsevizmus* és az *individualista kapitalizmus* között tényleges az ellentét. Rá kellett jönnünk azonban, hogy csak „*barátságos mérkőzés*” folyik egy epizódjaként az egész emberiség jövőjéért az *Eszményhívők* és az anyaghívő Mammoniták közötti *végtelen háborúnak*. Mi, erdélyi magyarok – mint Közép-Európa minden népe – *nem alanyai, hanem tárgyai* voltunk a békeharcnak. Minden útkanyarban, minden feltűnő helyen szemünk előtt volt az abszurd tartalmú román nyelvű felirat, amellyel minden hivatalos és vállalati levelet lezárni is kötelező volt: „*Luptam pentru pace! = Harcolunk a békéért!*”. Sikeres harcunk után, az 1990-es Átállással a hidegháború propaganda-fegyverét a hétköznapi ember számára érthetetlen, *hitel-tőke-kamat-árfolyam*-nyelvű, sokkal ártalmasabb és veszélyesebb életpusztító fegyverre cserélték. A *Bellum omnium contra omnes* = *Mindenki háborúja mindenki ellen* – mind újabb és nagyobb lendülettel folyik tovább.

Székelyudvarhely, 2017. augusztus 3.